

**Latvijas Universitāte
Humanitāro zinātņu fakultāte**

Agnese Dubova

**POLITISKĀS JOMAS SVEŠVĀRDI VĀCU
20. GADSIMTA LEKSIKOGRĀFISKAJOS AVOTOS
SASTATĪJUMĀ AR LATVIEŠU VALODU**

**Promocijas darbs
filoloģijas doktora grāda iegūšanai valodniecības zinātņu nozarē
Apakšnozare: Ģermāņu valodniecība**

Rīga 2013

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE
ANNO 1919

EIROPAS SAVIENĪBA

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā «Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē».

Saturs

Ievads	6
1. Politiskā leksika un politiskās jomas svešvārdi vācu un latviešu valodā	11
1.1. Politikas un valodas saikne	11
1.1.1. Politiskās leksikas klasifikācijas modeļi	13
1.1.2. Ideoloģiskās leksikas raksturojums.....	16
1.2. Svešvārds kā politiskās leksikas vienība aizguvumu pētniecībā	19
1.2.1. Aizguvumu klasifikācija vācu un latviešu valodā	19
1.2.2. Svešvārdu noteikšanas pazīmes vācu un latviešu valodniecībā...	26
1.2.3. Svarīgākie svešvārdu paveidi politiskajā leksikā.....	32
2. Pētījuma avotu atlase un politiskās jomas svešvārdu korpusa izveide	37
2.1. 20. gadsimta vācu un latviešu leksikogrāfisko avotu atlase un analīze...	37
2.2. Politiskās jomas svešvārdu izvēle un vārdu korpusa izveide.....	46
3. Vārda semantiskā analīze un tās metodikas piemērotība pētījumā	49
3.1. Leksiskās nozīmes koncepcija	49
3.2. Leksēmu nozīmes komponentu analīze.....	53
3.3. Leksiskās nozīmes ekvivalences noteikšana	61
3.4. Semantiskās analīzes metodika pētījumā	65
4. Politiskās jomas svešvārdu korpusa semantiskā analīze	68
4.1. Vācu un latviešu svešvārdi 20. gadsimta 30. gadu avotos	68
4.2. Vācu un latviešu svešvārdi 20. gadsimta 60. gadu avotos	78
4.3. Vācu un latviešu svešvārdi 20. gadsimta 90. gadu avotos	94
4.4. Politiskās jomas vācu un latviešu svešvārdu semantiskās struktūras atšķirības un semantisko attieksmju tipi 20. gadsimta vārdnīcās.....	103
5. Semantiskās analīzes rezultātu interpretācija	115
5.1. Pētījuma rezultātu izvērtējums no valodas un politikas mijiedarbības viedokļa.....	115
5.2. Politiskās jomas svešvārdu kontaktlingvistiskā interpretācija	122
5.2.1. Svešvārdu aizgūšanas avoti un ceļi vācu valodā.....	123
5.2.2. Svešvārdu aizgūšanas avoti un ceļi latviešu valodā	128
Nobeigums	134

Tēzes	144
Avotu un literatūras saraksts	145
Avoti	145
Izmantotā literatūra	147

Pielikumi

1. Vācu svešvārdu korpuss
2. Latviešu svešvārdu korpuss
3. Vācu svešvārdu korpusa šķirķļu nozīmes norāžu izraksti
4. Latviešu svešvārdu korpusa šķirķļu nozīmes norāžu izraksti
5. Vācu svešvārdu korpusa semantiskās analīzes rezultātu apkopojums tabulās
6. Latviešu svešvārdu korpusa semantiskās analīzes rezultātu apkopojums tabulās
7. Semantisko attieksmju tipi vācu un latviešu valodā
8. Vācu svešvārdu cilmes valodu un starpniekvalodu saraksts
9. Latviešu svešvārdu cilmes valodu un starpniekvalodu saraksts

Ievads

Internacionalizācijas un globalizācijas laikmetā daudzās valodās ir vērojama tendence aizvien vairāk lietot svešvārdus. Šo vārdu daudzums, nozīme un forma dažādās valodās atšķiras, jo tas ir atkarīgs arī no vairākiem ekstralingvistiskajiem faktoriem.

Pētījumā analizētās politiskās jomas leksika iekļaujas vārdu krājumā, kuru arvien biežāk lieto arī ar politiku tieši nesaistīti cilvēki. Tajā ļoti plaši ir pārstāvēti svešvārdi, kuri dažkārt rada arī problēmas, jo valodas lietotāji bieži vien tos pilnībā neizprot un lieto bez pārliecības. Tradicionāli svešvārdu pareizam lietojumam izmanto vārdnīcu, taču postmodernisma gaisotne, kurai raksturīga autoritāšu, standartu un normu noliegšana, ietekmē runātājus. Tā rezultātā vārdnīcu nozīme mazinās, tās netiek izmantotas, jo, piemēram, runātājs paļaujas uz savu valodas kompetenci vai sev tuvākās vides valodas praksi. Īpaši tas raksturīgs personām, kuras pārvalda vismaz divas vai vairākas valodas. Neskatoties uz šo tendenci, nevar tomēr noliegt vārdnīcu normatīvo funkciju valodas praksē, jo diskusijās un konfliktsituācijās politiskās jomas svešvārdu nozīmes skaidrojumiem bieži vien izmanto tieši leksikogrāfiskos uzziņu avotus.

Pētot svešvārdus un politisko leksiku diahroniski vienā valodā un sinhroniski divās vai vairākās valodās viena gadsimta laikā, būtiska nozīme ir gan politiskās leksikas un leksisko aizguvumu tēmai, gan leksiskās nozīmes koncepcijām leksikoloģijā un leksikogrāfijā. Izsmelošs pamatojums ir nepieciešams arī vārdu korpusa atlasei, sevišķi aprakstot un interpretējot to no valodas un politikas mijiedarbības viedokļa, kā arī valodu kontaktu skatījumā.

Vācu politiskās jomas svešvārdu nozīmes struktūras sastatījums ar latviešu valodas svešvārdiem ir balstīts šādos apsvērumos:

- 1) vācu valodai kā vienai no svarīgākajām kontaktvalodām vairāku gadsimtu garumā līdz pat 20. gadsimta pirmajai pusei ir bijusi nozīmīga loma latviešu valodas vārdu krājuma papildināšanā;
- 2) 20. gadsimta 60. gados VDR un VFR vācu valodā dažādu politisko režīmu un ar to saistīto kontaktvalodu (krievu un angļu) ietekmē ir vērojamas atšķirīgas leksikas attīstības tendences. Arī latviešu valodā šajā laikā notiek izmaiņas – svešvārdi tiek pārņemti vai arī tie iegūst jaunu nozīmi padomju sociālistiskās iekārtas un krievu valodas ietekmē;

- 3) 20. gadsimta 90. gados politiskās iekārtas un kontaktvalodas maiņa VDR un Latvijā radīja priekšnosacījumus izmaiņām arī politiskās jomas svešvārdu nozīmes struktūrā.

Promocijas darbs balstās **hipotēzē**, ka valdošās politiskās iekārtas, ideoloģijas un kontaktvalodu ietekme nosacījusi svešvārdu semantiskās struktūras atšķirības un izmaiņas 20. gadsimta vācu un latviešu valodas leksikogrāfiskajos avotos.

Promocijas darba **mērķis** ir atspoguļot ekstralingvistisko faktoru – politiskās iekārtas un ideoloģijas – un to realizējošo valodu ietekmi uz politiskās jomas svešvārdu semantiskās struktūras atveidi 20. gadsimta vācu un latviešu leksikogrāfiskajos avotos. Lai sasniegtu izvirzīto mērķi, tiek analizēta politiskās jomas svešvārdu semantiskā struktūra vācu un latviešu valodā, veicot šādus **uzdevumus**:

- 1) izvērtēt teorētiskos priekšnosacījumus vārdu korpusa atlasei, analizējot valodniecībā paustos viedokļus par valodas saistību ar politiku, par svešvārda kā politiskās leksikas vienības vietu leksisko aizguvumu klasifikācijā, par tā noteikšanas pazīmēm un paveidiem;
- 2) izveidot avotu un pētījuma vārdu korpusu;
- 3) iztirzāt pētījumam atbilstošās leksiskās semantikas koncepcijas, to piemērotību svešvārdu semantiskās struktūras analīzei;
- 4) analizēt vācu un latviešu politiskās jomas svešvārdu semantisko struktūru un apkopot iegūtos rezultātus katrā no trim izvēlētajiem 20. gadsimta periodiem;
- 5) konstatēt semantisko struktūru atšķirības vācu un latviešu svešvārdu korpusā un pārbaudīt izvirzīto hipotēzi.

Nepieciešams uzsvērt, ka joprojām trūkst sistemātisku pētījumu vācu valodas leksikogrāfijā par politisko leksiku un jo īpaši par šīs jomas svešvārdiem salīdzinājumā ar citām Eiropas valodām, t. sk. ar latviešu valodu. Veiktais pētījums tādējādi ir aktuāls gan vācu, gan arī latviešu sinhroniskajā un diahroniskajā valodniecībā.

Promocijas darba **novitāte** atklājas kompleksā pētījumā par vācu un latviešu valodas politiskās jomas svešvārdu leksikogrāfisko atspoguļojumu trīs dažādu 20. gadsimta laika posmu vārdnīcās, izmantojot mūsdienu valodniecības metodes un atziņas. Valodnieku uzmanība līdz šim bijusi pievērsta galvenokārt VDR un VFR leksisko

atšķirību analīzei (sk. Girnts 2002; Štrauss 1986; Štrauss, Hāsa, Harasa 1989), atstājot bez ievērības diahronisko pieeju. Jaunais šajā darbā ir intralingvālā un interlingvālā skatījuma sintēze diahroniskajā griezumā.

Pamatojoties uz pētījuma hipotēzi, mērķi un uzdevumiem, promocijas darba tematika konkretizēta un formulēta nosaukumā: **Politiskās jomas svešvārdi vācu 20. gadsimta leksikogrāfiskajos avotos sastatījumā ar latviešu valodu.**

Par pētījuma **materiāla atlasē principu** tika izvēlēta izlases pārbaude (vācu val. *Stichprobenuntersuchung*), kuru izmanto dažādās zinātņu nozarēs: statistikā, sociālajās zinātnēs, dabaszinātnēs, medicīnā, kā arī valodniecībā. Izlases pārbaudes princips valodniecībā balstās uz lingvistiskā materiāla un avotu izvēli pēc noteiktiem kritērijiem un to vispusīgu izpēti, pārbaudot vērojumus un pieņēmumus un paredzot turpmākos pētniecības virzienus, ņemot vērā intralingvistiskos, interlingvistiskos un ekstralingvistiskos aspektus. Šajā pētījumā vārdu korpuss tiek izraudzīts pēc alfabēta principa, t. i., tiek atlasīti svešvārdu šķirklī ar tādiem sākuma burtiem, ar kuriem sākas liela daļa politiskās jomas svešvārdu: **A, D, I, K, M, N, S.**

Ļoti liela nozīme ir svešvārdu leksiski semantiskās struktūras un tās attīstības analīzei, proti, komponentu jeb sēmu analīzei, kā arī vārdnīcās un enciklopēdijās iekļauto svešvārdu leksikogrāfiskajam aprakstam, rezultātu statistiskajai analīzei un interpretācijai. Pētījumā šim nolūkam tiek izmantota kontrastīvā jeb sastatāmā metode.

Promocijas darba **teorētiskais pamatojums** galvenokārt balstīts vācu valodniecības pētījumos, kas ir tradīcijām bagāti un plaši sazaroti. Sevišķi tas attiecas uz semantikas teorētiskajiem jautājumiem. Jāatzīmē, ka vācu valodas materiāls ir plaši pārstāvēts arī kontrastīvajos pētījumos, piemēram, salīdzinājumā ar angļu, krievu, poļu, ungāru, zviedru, somu un citām valodām. Līdz šim vācu un latviešu valodas sastatījums bijis fragmentārs. Publicēti galvenokārt ir atsevišķi raksti vai konferenču referāti, kas veltīti kontrastīvās fonētikas, morfoloģijas un sintakses jautājumiem. Šajā promocijas darbā pirmo reizi tiek izvērtētas vācu leksikoloģijas (t. sk. kontrastīvās leksikoloģijas) atziņas un secinājumi, papildinot tos ar latviešu valodas pētījumu rezultātiem.

Politiskās jomas svešvārdu nozīmes analīzē ir nepieciešams aktualizēt arī valodas saikni ar politiku un valdošo politisko iekārtu, jo šie aspekti nereti izpaužas vārdnīcu šķirklī. Teorētisko pamatojumu piedāvā Armīna Burkharda (Burkhard 1996), Valtera Dīkmaņa (Dīkmanis 1975; 1989), Heiko Girnta (Girnts 2002), Jozefa Kleina (Kleins

1989), Gerharda Štrausa (Štrauss 1986) u. c. autoru pētījumi. Promocijas darbā aplūkota ne tikai valodas saikne ar politiku, bet arī plaši lietotās politiskās leksikas nošķiruma iespējas no vispārlietojamās un nozaru leksikas¹.

Viens no galvenajiem pētījuma pamatjēdzieniem ir *svešvārds*, līdz ar to darbā tiek izvērtēti pētījumi par aizguvumu leksisko slāni vācu un latviešu valodā. Svešvārdi tradicionāli tiek uzskatīti par heterogēnu vārdu grupu, tāpēc nepieciešams meklēt veidus, kā atšķirt svešvārdu no asimilēta aizguvuma un kā grupēt svešvārdu paveidus, piemēram, internacionālistus un eiropēismus. Šim nolūkam, pirmkārt, tiek skaidroti Vernera Beca (Becs 1949, 1959), Veņliana Jana (Jangs 1990) un Gerda Šanka (Šanks 1979), aizguvumu klasifikācijas modeļi, otrkārt, tiek iztirzātas Klausa Hellera (Hellers 1966), Jana Iluka (Iluks 1974), Horsta Haidera Munskes (Munske 1988), Františeka Daneša (Danešs 1982) un Jozefa Filipeca (Filipecs 1966) teorētiskās atziņas par svešvārdu nošķiršanas iespējām no aizguvumu leksiskā slāņa un, treškārt, raksturoti svešvārdu paveidi pēc Rolfa Bergmaņa (Bergmanis 1995), Johanna Folmerta (Folmerts 2003) un Burkharda Šēdera (Šēders 1990; Šēders 2003) teorētiskajām koncepcijām. No latviešu valodniecības pētījumiem darbā galvenokārt tiek izmantoti Jura Baldunčika (Baldunčiks 1989; 2002; 2005), Ojāra Buša (Bušs 1985), Alises Lauas (Laua 1963; 1981), Artura Ozola (Ozols 1967; 1969; 1993), Valentīnas Skujiņas (Skujiņa 2002) un Andreja Veisberga (Veisbergs 2002a; 2002b; 2004; 2005; 2007) pētījumi.

Vācu un latviešu politiskās jomas svešvārdu nozīmes struktūras analīze ir saistīta ar leksiskās semantikas teoriju. Šīs teorijas atziņas par vārda leksisko nozīmi un nozīmes saistību ar valodas un enciklopēdiskajām zināšanām, kā arī par komponentu un prototipu analīzi tiek interpretētas, balstoties uz Andreasa Blanka (Blanks 2001), Reinharda Blūtnera (Blutners 1995), Augusta Dauzesa (Dauzess 1992), Džerolda Kaca un Džerija Fodora (Kacs, Fodors 1970), Žorža Kleibers (Kleibers 1993), Eidžēnio Koseriu (Koseriu 1976; 1981), Teas Šipanas (Šipana 1992; 2001), Stīvena Ulmana (1967), Gerda Votjaka (Votjaks 1986; 2006) un citu valodnieku pētījumiem.

Viena no sarežģītākajām problēmām leksikogrāfijas sastatāmajos pētījumos ir vārdu nozīmes ekvivalences un semantisko attiecsmju noteikšana. Nereti tā ir saistīta ar dažādām leksikogrāfijas tradīcijām vārda nozīmes aprakstos, tāpēc darbā analizētas un aprakstītas arī pētījumā izmantotās vācu un latviešu svešvārdu vārdnīcas ar mērķi izvērtēt

¹ Nozaru leksikas sinonīms ir 'speciālā lietojuma leksika'.

to salīdzināmību. Ar *tertium comparationis* palīdzību tiek pētīti un sastatīti analīzei atlasītie 110 vācu un 110 latviešu svešvārdi. Sastatījumā tiek analizētas abu valodu svešvārdu semantisko struktūru kopīgās un atšķirīgās pazīmes, nosakot izvēlētajiem vācu un latviešu valodas šķirķļu vārdiem nozīmes ekvivalences tipus. Kā viens no kontrastīvās semantikas pētījumu virzieniem ir semantisko attieksmju tipu analīze, kuras rezultāti apkopoti vārdu sarakstā, kas pievienots promocijas darba pielikumā (sk. pielikumu Nr. 7). Šo apkopojumu varēs izmantot kā pirmo valodas materiāla lingvistisko iestrādi „viltusdraugu” vārdnīcas izveidei vācu un latviešu valodā.

Promocijas darba pamatstruktūru veido ievads, piecas nodaļas, nobeigums, tēzes, avotu un literatūras saraksts un deviņi pielikumi. Pētījuma pirmajā nodaļā tiek aplūkotas un analizētas teorētiskās atziņas par valodas saikni ar politiku, par aizguvumu klasifikāciju un svešvārdu noteikšanas pazīmēm vācu un latviešu valodā. Otrā nodaļa ir veltīta pētījuma avotu analīzei un vārdu korpusa atlasei. Trešajā nodaļā tiek izvērtēta leksiski semantisko koncepciju piemērotība pētījuma mērķa īstenošanai un aprakstīta semantiskās analīzes metodika. Ceturtajā nodaļā tiek atspoguļoti vācu un latviešu svešvārdu semantiskās analīzes rezultāti 20. gadsimta 30., 60. un 90. gadu avotos, kā arī noteikti semantisko attieksmju tipi. Piektajā nodaļā ir iekļauta pētījuma rezultātu interpretācija gan no valodas un politikas mijiedarbības, gan no kontaktlingvistikas viedokļa. Promocijas darba galvenie pētījuma rezultāti ir apkopoti nobeiguma daļā, kurai seko tēzes. Promocijas darbam pievienotie deviņi pielikumi ilustrē izvēlēto vārdu korpusu un analīzes rezultātus.

1. Politiskā leksika un politiskās jomas svešvārdi vācu un latviešu valodā

1.1. Politikas un valodas saikne

Politika un valoda ir savstarpēji cieši saistītas. Šo faktu uzsver arī Džons Ē. Džozefs monogrāfijā „Valoda un politika” (2008: 37): „(...) valoda un valodas ir nozīmīgi saistītas ar to cilvēku dzīvēm, kuri tās lieto, jūs beigu beigās tomēr atzīstat viedokli, ka valoda ir politiska. Jo cilvēks savā būtībā ir politisks dzīvnieks.” Arī Ilze Lokmane atzīmē, ka politiskā darbība nav nošķirama no valodas, un tā ir valodiska darbība, kura aktīvi iedarbojas uz daudzu lietotāju valodisko apziņu, un tādējādi valoda ietekmē domāšanu (Lokmane 2008: 81 – 82).

Lai raksturotu politikas un valodas saistību, nepieciešams konkretizēt politikas jēdzienu. Zinātniskajā literatūrā pastāv dažādas definīcijas. Promocijas darbā izmantotas vācu pētnieku Hermaņa Libes (Libe 1975) un Horsta Grīnerta (Grīnerts 1984) definīcijas. Hermanis Libe definē politiku kā mākslu iegūt sev sekotājus sabiedrībā (Libe 1975: 107). Šo skaidrojumu konkretizē Horsts Grīnerts, uzsverot, ka politikas mērķis ir iegūt un/vai saglabāt varu sabiedrībā (Grīnerts 1984: 30). Tas nozīmē galvenokārt cīņu par varu un valdīšanu, par līdzdalību varas realizēšanā un nodrošināšanā, kas savukārt ir priekšnoteikums noteiktas sabiedriskās iekārtas nosacītu interešu un priekšstatu īstenošanai. Līdz ar to politika ir saistīta ar politiskajām institūcijām un procesiem, ar cilvēku iesaistīšanos kādā apvienībā un attiecībām starp šiem veidojumiem, kā arī ar varu, kas nepastarpināti saistīta ar valodu. Politiskā rīcība tiek plānota, sagatavota, īstenota, pavadīta, ietekmēta, kontrolēta, regulēta, aprakstīta, motivēta, attaisnota, atbildēta un kritizēta, kā arī vērtēta ar valodas palīdzību (Grīnerts 1984: 29).

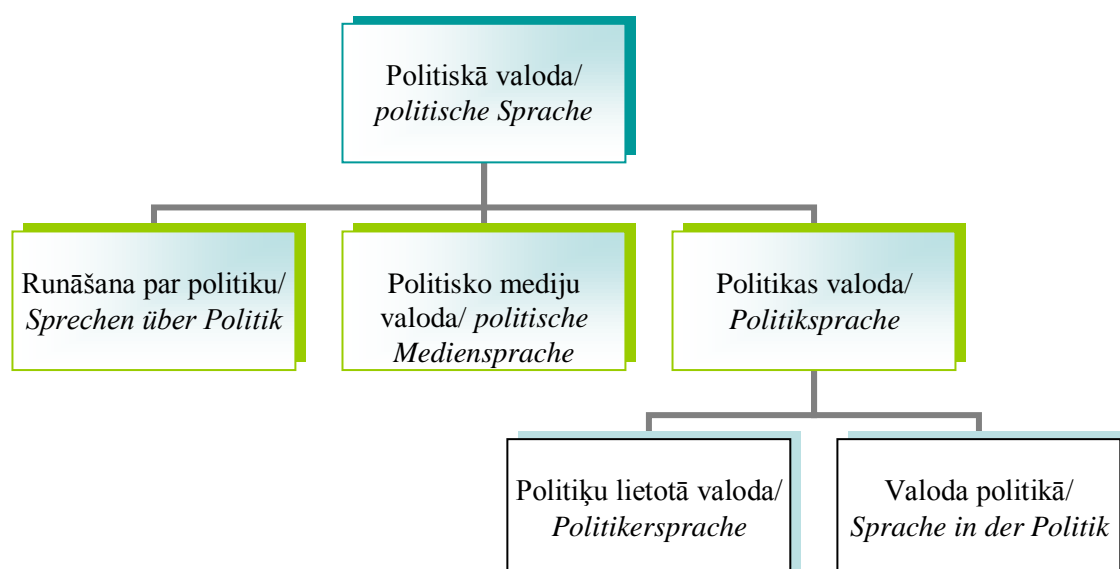
Politiskā rīcība tādejādi ir savienojama gan ar sabiedrības, gan ar sabiedrisko formāciju komunikācijas procesiem un arī ar valodisko rīcību. Pēc Karla Pētera Fricšes uzskatiem politiskā cīņa par varu tiek īstenota arī kā cīņa valodā, t. i., kā semantisks strīds par atslēgvārdiem, modes vārdiem un metaforām, par to interpretēšanas un definēšanas privilēģijām (Fricše 2003: 521). Šādā veidā valodu izmanto kā varas iegūšanas, īstenošanas, nodrošināšanas un kontroles instrumentu (Grīnerts 1984: 30).

Lai raksturotu politisko valodu, būtiski ir noskaidrot saziņas jomas, kurās tā izpaužas. Pēc Armīna Burkharda uzskatiem politiskā valoda aptver trīs galvenās saziņas jomas: (1) runāšanu par politiku (*Sprechen über Politik*), (2) politisko mediju valodu

(*politische Mediensprache*) un (3) politikas valodu (*Politiksprache*)² (Burkhardts 1996: 81).

Politikas valoda, kas ir uzskatāma par vienu no politiskās valodas atzariem, kalpo kā pretstats runāšanai par politiku, tā veidojas no oficiālās komunikācijas politikā un sastāv no diviem atzariem: no politiķu lietotās valodas (*Politikersprache*), t. i., no valsts politiskās pārvaldes personu komunikācijas ar ārpasauli (sabiedrību), un no valodas politikā (*Sprache in der Politik*), t. i., no mutvārdu un rakstveida tekstiem un saziņas formām politikā (sk. 1. shēmu).

1. shēma

Politiskā valoda (pēc Armīna Burkharda)

(Avots: Burkhardts 1996: 81; autores tulkojums)

Politiskajā leksikā iekļaujas gan vispārlietojamās valodas leksiku, ar kuru nosauc politiskos principus, vērtības, parādības, procesus un mehānismus, gan arī leksēmu kopa, ar kuras palīdzību apzīmē tikai politikas nozarei raksturīgus jēdzienus. Pēc Valtera Dīkmaņa uzskatiem politikas valoda rodas no valodas lietojuma politikā, un tā ir diferencēts politisko vārdu krājums, ko veido noteikti valodas izteiksmes līdzekļi *parole* līmenī, kas nav saistīti ar specifisku politisko vārdu krājumu, jo politiķi savu mērķu sasniegšanai nelieto politisko terminu virkni, bet gan tikai konkrētās valodas

² Šeit un turpmāk citāti un citātu pārstāsti autores tulkojumā (vācu-latviešu).

vispārlietojumu un nozaru leksiku (Dīkmanis 1975: 47). Līdz ar to secināms, ka politikas valodu veido politikai raksturīgi valodas izteiksmes līdzekļi, kas galvenokārt sastāv no vārdu krājuma, kurš apzīmē tieši politikas nozarei raksturīgas lietas, parādības, procesus utt.

Lai noteiktu konkrēta vārda piederību pie politiskā vārdu krājuma, Valters Dīkmanis iesaka izmantot semantisko rādītāju – vārda nozīmes atspoguļojumu politiskajā kontekstā. Tā politisko leksiku veido heterogēns vārdu krājums, kas ietver gan vispārlietojamo, gan nozaru leksiku. Vārds ir kvalificējams par politiskās leksikas vienību tikai tādos gadījumos, ja tas tiek lietots politiskajā saziņā.

1.1.1. Politiskās leksikas klasifikācijas modeļi

Neraugoties uz politiskās leksikas heterogenitāti, valodnieki ir mēģinājuši to nošķirt no vispārlietojamās valodas vārdu krājuma. Lai politisko leksiku raksturotu sīkāk, turpmāk tekstā aplūkotas vācu valodnieku – Valtera Dīkmaņa (Dīkmanis 1975: 50–51; Dīkmanis 2005: 17-21), Gerharda Štrausa (1986: 259–274) un Jozefa Kleina (1989: 5–8) – piedāvātās politiskās leksikas klasifikācijas.

Pēc Valtera Dīkmaņa uzskatiem pie politiskā vārdu krājuma pieskaitāmas trīs leksikas grupas. Pirmā grupa tiek dēvēta par ideoloģisko leksiku, un tā sastāv no politisko doktrīnu jēdzienu apzīmējumiem. Otrā grupa ir institucionālā leksika, kuru veido atsevišķu institūciju un organizāciju, to iekšējo struktūru, uzdevumu un procesu apzīmējumi. Institucionālo leksiku var sīkāk iedalīt vēl divos atzaros: (1) pārvaldes leksikā, t. i., institūciju apzīmējumos, piemēram, *bundestāgs (Bundestag)*³, *partija (Partei)*, to struktūru, piemēram, *frakcija (Fraktion)*, *partijas vadība (Parteivorstand)*, uzdevumu, piemēram, *satversmes aizsardzība (Verfassungsschutz)*, *finanšu politika (Finanzpolitik)* un amatu apzīmējumos, piemēram, *Vācijas kanclers (Bundeskanzler)*, *ministri (Minister)* un (2) procesu leksikā, t. i., institūcijas darbību apzīmējumos, piemēram, *balsošana (Abstimmung)*, *dienas kārtība (Tagesordnung)*. Trešā politiskās leksikas grupa tiek nosaukta par nozaru leksiku (Dīkmanis 1975: 51). To izmanto valsts pārvaldes politikas jautājumu risināšanā dažādos tautsaimniecības sektoros, piemēram, ekonomikā, kultūrā, lauksaimniecībā u. c. 30 gadus vēlāk V. Dīkmanis min vēl ceturto politiskās leksikas grupu – vispārlietojamo leksiku, kura ir labi pazīstama vispārlietojamā

³ Šeit un turpmāk iekavās ir norādīti piemēri vācu valodā, kas lietoti citētajā literatūrā.

valodā un kura dominē politiskajā mutvārdu un rakstu valodā, piemēram, *afēra (Affäre)*, *kompromiss (Kompromiss)*, *sistēma (System)* (Dīkmanis 2005: 21).

Atšķirībā no Valtera Dīkmaņa Gerhards Štrauss norāda arī uz metaforām un eifēmismiem kā atsevišķu politiskās leksikas grupu un uz politikā lietoto zinātnes un izglītības nozaru leksiku. Politiskajā komunikācijā lietotā leksika pēc Gerharda Štrausa iedalījuma veido četras leksikas grupas (Štrauss 1986: 259–274):

- 1) institūcijās, politiskajās organizācijās, administratīvajās jomās, juridiskajā un pārvaldes valodā utt. lietotais politiskais vārdu krājums, piemēram, *mandāts (Mandat)*, *resors (Ressort)*, *frakcija (Fraktion)*;
- 2) sociālpolitiskie vārdi jeb ideoloģiskā leksika, kas saistīta ar kādu noteiktu ideoloģiju, piemēram, *anarhisms (Anarchismus)*, *nacisms (Nazismus)*, *kapitālisms (Kapitalismus)*, *sociālisms (Sozialismus)*;
- 3) politiskajā kontekstā lietotās metaforas un eifēmismi, piemēram, *izdzīvošanas politika (Überlebenspolitik)*, *miera robeža (Friedensgrenze)*, *kauna mūris (Schandmauer)*;
- 4) vispārlietojamā zinātnes un izglītības nozares leksika, piemēram, *difūzija (Diffusion)*, *modificēt (modifizieren)*, *ekstrēms (extrem)*.

Balstoties uz Valtera Dīkmaņa un Gerharda Štrausa pētījumiem, Jozefs Kleins (Kleins 1989) izveidojis savu politiskās leksikas iedalījumu. Tas atšķiras no Gerharda Štrausa klasifikācijas, jo politiskās metaforas un eifēmismi netiek izdalīti kā atsevišķa politiskās leksikas grupa. Pēc Jozefa Kleina (Kleins 1989: 5–8) klasifikācijas pie politiskās leksikas pieskaitāma:

- 1) institucionālā leksika, t. i., valsts organizāciju, politisko institūciju un to apakšstruktūru nosaukumi, piemēram, *Vācijas Federatīvā Republika (Bundesrepublik Deutschland)*, *plēnums (Plenum)*, *frakcija (Fraktion)*; valsts un politisko amatu nosaukumi, piemēram, *ministru prezidents (Ministerpräsident)*; kodificētu normatīvu nosaukumi, piemēram, *Apvienoto Nāciju Harta (Charta der Vereinigten Nationen)*, *pamatlikums (Grundgesetz)*; politisko procesu, rīcības un stāvokļu nosaukumi, piemēram, *frakcijas sēde (Fraktionssitzung)*, *vēlēšanu cīņa (Wahlkampf)*;

- 2) nozaru leksika, t. i., dažādu nozaru termini, kas nepieciešami politisku lēmumu pieņemšanai attiecīgajās nozarēs, piemēram, ārlietās, ekonomikā, finanšu nozarē, sociālajā politikā, vides aizsardzībā, jurisprudencē, būvniecībā, izglītībā utt., piemēram, *sociālā palīdzība (Sozialhilfe)*, *indīgie (toksiskie) atkritumi (Giftmüll)*;
- 3) vispārlietojamā leksika, t. i., tādi politiskās rīcības un tās aspektu nosaukumi, kuriem nav ne ideoloģiskas, ne arī terminoloģiskas iezīmes, piemēram, *kompromiss (Kompromiss)*, *lēmums (Beschluss)*, *krīze (Krise)*;
- 4) ideoloģiskā leksika, t. i., vārdi, ar kuru palīdzību politiskie grupējumi formulē un skaidro savu sabiedriski politisko uzskatu sistēmu, principus un prioritātes. Pie ideoloģiskās leksikas pieder leksēmas konkrētu sabiedrisku apvienību un grupējumu darbības pamatprincipu apzīmēšanai, piemēram, pilsoniski konservatīvajai nostājai ir raksturīgi tādi jēdzieni kā *kopiena (Gemeinschaft)*, *ģimene (Familie)*, *nācija (Nation)*, *valsts (Staat)*, bet marksistiskajai nostājai – *cīņa (Kampf)*, *šķira (Klasse)* utt. Šajā grupā ietilpst arī leksēmas, kas nosauc politiskās dzīves organizēšanas principus, piemēram, *opozīcija (Opposition)*, *preses brīvība (Pressefreiheit)*, *plurālisms (Pluralismus)*, kā arī politisko apvienību pamatvērtības un rīcības orientierus, piemēram, *cilvēktiesības (Menschenrechte)*, *taisnīgums (Gerechtigkeit)*, *solidaritāte (Solidarität)*.

Lai gūtu pārskatu par politiskās leksikas izpratni pētniecībā, 1. tabulā ir apkopoti iepriekš aprakstīto klasifikāciju modeļu komponenti.

1. tabula

Politiskās leksikas grupas	Valters Dīkmanis (1975; 2005)	Gerhards Štrauss (1986)	Jozefs Kleins (1989)
Vispārlietojamā leksika	+	+	+
Ideoloģiskā leksika	+	+	+
Nozaru leksika	+	-	+
Institucionālā leksika	+	+	+
Metaforas un eifēmismi	-	+	-

Politiskā leksika

(Valtera Dīkmaņa, Gerharda Štrausa un Jozefa Kleina klasifikāciju apkopojums)

No iepriekš raksturoto modeļu analīzes secināms, ka politiskā leksika aptver (1) institucionālo leksiku, kas apzīmē valsts pārvaldei nepieciešamos jēdzienus, un (2) ideoloģisko leksiku, kas tiek izmantota kā instruments, lai raksturotu politisko mācību un sabiedrisko grupu pasaules uzskatu sistēmu, principus, orientierus un vērtējumus, gan arī (3) vispārlietojamās un (4) nozaru valodas leksiku, ja tā tiek lietota politikas kontekstā un kā tāda ir fiksēta leksikogrāfiskajos avotos. No minētajām grupām turpmākajā tekstā sīkāk analizēta ideoloģiskā leksika, jo tieši šajā grupā ietilpst promocijas darbā analīzei atlasīto vārdu korpuss.⁴

1.1.2. Ideoloģiskās leksikas raksturojums

Kā viena no politiskās leksikas svarīgākajām sastāvdaļām iepriekš raksturotajos iedalījumos tiek izcelta ideoloģiskā leksika, ar kuru apzīmē politisko doktrīnu uzskatus un jēdzienus. Ideoloģiskā leksika dažādās valodās un atšķirīgās politiskajās mācībās atklāj aspektus, kas ir pētāmi vārdu nozīmes un ekstralingvistisko faktoru mijiedarbības kontekstā. Tādējādi nepieciešams sīkāk raksturot šo politiskās leksikas grupu.

Ideoloģiskajai leksikai ir cieša saikne ar politisko mācību jeb ideoloģiju, t. i., „jebkuru politisko, tiesisko, filozofisko, tikumisko, reliģisko un estētisko nostādņu [sistēmu], kas ir pamatā politiskas vai sabiedriskas darbības programmām un vairāk vai mazāk atspoguļo kādas grupas vai šķiras ideālus un intereses.” (LSV 2005: 227) Konkrētais politiskais grupējums vai spēks izsaka savas nostādnes, vērtības un intereses ar valodas palīdzību.

Analizējot ideoloģijas ietekmi uz valodu, Valters Dīkmanis uzsver, ka valoda pati nerada ideoloģiju, bet ideoloģija veidojas kā koncepcija, kā vērtējošu attiecību un pārmaiņu rezultāts sabiedrības apziņā. Ideoloģija izpaužas valodā kā sabiedrības produktā. Ar domāšanas un runāšanas starpniecību sabiedriskās dzīves priekšnosacījumi atspoguļojas valodā, un šādi tiek ietekmēta sabiedriskā doma. No vienas puses, Valters Dīkmanis gan uzskata, ka apziņu un izpratni nevar mainīt ar valodas starpniecību, taču, no otras puses, viņš pieļauj arī valodas patstāvīgo varu, kam pamatā ir vārds *vara* šaurākajā nozīmē, kas var būt pretrunā ar vajadzībām, interesēm un pieredzi. Tādējādi ar

⁴ Apzīmējums *korpus* šajā darbā nav lietots *Valodniecības pamattermiņu skaidrojošās vārdnīcas* definētajā nozīmē kā „datorizētai analīzei pieejams apjomīgs tekstu kopums” (VPSV 2007: 196). Tas lietots vācu valodniecības izpratnē kā „noteikta apjoma tekstu, vārdkopu u. tml. valodas vienību kopums, kuru izmanto par pamatu valodniecības pētījumiem” (Duden online 2013).

indivīda valodas starpniecību tiek attīstīta indivīda īstenības uztvere kādā noteiktā virzienā (Dīkmanis 1981: 54–55). Par valodas varu raksta arī vācu filologs Viktors Klemperers, uzsverot, ka valoda virza jūtas un dvēseli, un „jo pašsaprotamāk tas notiek, jo neapzinātāk [indivīds nodod] sevi tās varā”⁵ (Klemperers 2004: 24).

Valoda pati neietekmē ar ideoloģiju saistīto vārdu nozīmi. Noteiktos politiskajos apstākļos konkrētā laika posmā valdošās ideoloģijas nostādne un vērtējums leksēmai piešķir attiecīgajam laika posmam raksturīgu nozīmi. Kā spilgtu piemēru var minēt Viktora Klemperera tēlaino norādi par LTI (Trešā reiha valodas) ietekmi: „LTI [...] piesūcinājusi vārdus un vārdu grupas un teikuma formas ar savu indi, liekot valodai kalpot tās drausmīgajai sistēmai, ar valodu iemantojot spēcīgāko, atklātāko un slēptāko aģitācijas līdzekli.” (Klemperers 2004: 24) Latviešu valodniecībā šo parādību pieminējis arī Andrejs Veisbergs, uzsverot, ka „arī padomju sistēmā „jaunā valoda” [sociālistiskās ideoloģijas valoda] (autores piezīme) kalpoja par sociālās mobilizācijas ieroci partokrātijas rokās.” (Veisbergs 2007) Vācu valodniecībā plaši pazīstami ir Ēriha Štrāsnera pētījumi par politisko komunikāciju. To rezultāti ļauj secināt, ka svarīgākais ideoloģijas valodas uzdevums ir atspoguļot un izklāstīt īstenību tādā veidā, kā tā saskan ar attiecīgās ideoloģijas pārstāvju pasaules uzskatiem un domāšanas veidu (Štrāsners 1987: 36).

Vienas leksēmas interpretācija un definīcija var atšķirties dažādās politiskajās doktrīnās. Jozefs Kleins iesaka šīs atšķirības vārda līmenī izteikt trīs veidos. Pirmkārt, vienas leksēmas nozīmes tiek atšķirīgi izklāstītas dažādās politiskajās mācībās, un šo veidu sauc par ideoloģisko polisēmiju (vācu val. *ideologische Polysemie*). Otrkārt, leksēmas nozīmes skaidrojums iegūst novērtējumu, kas atšķiras dažādu politisko doktrīnu vērtību hierarhijā, un, treškārt, viena leksēma atšķirīgās politiskajās mācībās var tikt lietota dažādās jomās (Kleins 1989: 9–10). Latviešu valodniecībā Andrejs Veisbergs atzīmē, ka tikai ļoti lielas vārdnīcas atspoguļo atsevišķus polisēmijas gadījumus (Veisbergs 2002b: 61). Viņš arī uzsver, ka leksikogrāfijas avotos ir sarežģīti izveidot neitrālu politiskās leksikas nozīmes skaidrojumu, kuru parasti veido ar *genus proximum et differentia specifica* definīcijas palīdzību (Veisbergs 2002a: 80–82).

Jozefs Kleins secina, ka ideoloģiskā leksika var būt saistīta ar nozaru leksiku (Kleins 1989: 10). Piemēram, *sociālā tirgus ekonomika* (vācu val. *Sozialmarktwirtschaft*)

⁵ sk. Sapīra-Vorfa hipotēzi par valodas un domāšanas kompleksu mijiedarbību (MLS 1993: 251).

ar nozīmi 'tautsaimniecības veids ar augstu produktivitāti, zemu inflāciju, labiem darba apstākļiem un labklājību' ir gan nozaru (ekonomikas), gan ideoloģiskā leksika, jo to izmanto gan ierēdņi valsts pārvaldē, gan arī politiskās partijas savu ideālu paušanai. Šā iemesla dēļ ideoloģisko leksiku nevar viennozīmīgi nodalīt no pārējās politiskās leksikas. Heiko Girnts (Girnts 2002: 55) piedāvā divus ideoloģiskās leksikas diferencēšanas veidus, kas balstās uz Gerharda Štrausa, Ulrikes Hāsas un Gizelas Harasas (Štrauss, Hāsa, Harasa 1989) atziņām:

- 1) pēc leksēmu semantiskā vērtējuma, proti, t. s. *mirandas*⁶ un *antimirandas*⁷;
- 2) pēc leksēmu lietojuma, veidojot pretstatus: ja vienā ideoloģijā attiecīgā leksēma ir lozungvārds (vācu val. *Fahnenwort*), tad citā ideoloģijā šī leksēma tiek lietota kā stigma (vācu val. *Stigmawort*).

Lozungvārdi ir pozitīvi, bet stigmatas – negatīvi vērtēti vārdi, un to lietojums un interpretācija ir atkarīga no konkrētās ideoloģijas pamatnostādņēm (Štrauss, Hāsa, Harasa 1989: 35).

No Jozefa Kleina (Kleins 1989) un Heiko Girnta (Girnts 2002) ideoloģiskās leksikas raksturojuma tāpat izriet, ka tā var būt gan nozaru leksika, gan vispārlietojamā leksika politikā. Atšķirīgas ideoloģijas nereti izmanto identiskas leksēmas, kuru diferenciacija parādās to nozīmes skaidrojumā, interpretācijā un lietojumā. Līdz ar to pētījumā tiek uzskatīts, ka ideoloģiskā leksika ir heterogēna politiskās leksikas sastāvdaļa, kuru nav iespējams pēc objektīviem kritērijiem atdalīt no kopējā politiskās leksikas krājuma. Tas ir viens no iemesliem, lai pētījumā izmantotu apzīmējumu *politiskās jomas leksika* jeb *politiskā leksika*. Otrs iemesls ir tas, ka atšķirīgas ideoloģijas bieži vien izmanto noteiktu vispārlietojamo leksiku savas mācības izklāstam. Tādējādi šī leksikas grupa ir saistīta arī **ar vispārlietojamo vārdu krājumu, un ne vienmēr to var diferencēt kā ideoloģisko leksiku**. Tikai pēc lietojuma konkrētā politiskā kontekstā var

⁶ *Mirandas* jeb vadošie vārdi ir vārdi pamatdomas izteikšanai, kuri uzrāda atšķirīgās ideoloģijās identisku vērtējoši pozitīvu, bet ne identisku deskriptīvu nozīmi, piemēram, *Demokratie* ir politiskā sistēma valstī, kura ir vērtēta pozitīvi. Saskaņā ar komunisma ideoloģiju tā var tikt realizēta tikai un vienīgi sociālisma apstākļos, piemēram, PSRS, VDR u. tml., bet pēc Rietumu pētnieku uzskata tā ir galvenokārt ASV, Lielbritānijā, Francijā, VFR u. tml. (Štrauss, Cifonuna 1986: 100–103).

⁷ *Antimirandas* ir vārdi pamatdomas izteikšanai, kuri uzrāda atšķirīgās ideoloģijās identisku vērtējoši negatīvu, bet ne identisku deskriptīvu nozīmi, piemēram, *Aggression* ir neattaisnojama kādas valsts iejaukšanās citas valsts iekšējās lietās. Vērtējums ir negatīvs. Pēc komunisma ideologu uzskatiem šo agresiju īsteno imperiālistiskās valstis, piemēram, ASV, toties Rietumu izpratnē to piekopa komunisma pārstāvji, piemēram, PSRS (Štrauss, Cifonuna 1986: 104–105).

noteikt tās piederību pie politiskās jomas leksikas. Darbā tiek pētīta politiskās jomas leksika un ideoloģiskā leksika kā viena no galvenajām tās sastāvdaļām.

1.2. Svešvārds kā politiskās leksikas vienība aizguvumu pētniecībā

1.2.1. Aizguvumu klasifikācija vācu un latviešu valodā

Promocijas darba pētniecības priekšmets ir svešvārdi politiskās jomas leksikā, un tie ir uzskatāmi par vienu no leksisko aizguvumu veidiem. Politiskās jomas svešvārdu semantiskā struktūra var mainīties valdošās politiskās iekārtas un tās pārstāvošo kontaktvalodu ietekmē. Līdz ar to nozīmību iegūst svešvārdu aizgūšanas mehānismu izpēte, aizguvumu klasifikācijas modeļu kritiska analīze, svešvārdu izdalīšanas izvērtēšana no aizguvumu leksiskā slāņa vācu un latviešu valodā, kā arī svešvārdu paveidu, piemēram, internacionālismu, eiropesismu u. c. apskats. Teorētisko atziņu analīze un izvērtējums galvenokārt balstīts vācu valodnieku pētījumos par aizguvumu klasifikāciju, sintezējot šīs nostādnes ar latviešu valodas pētniecības atzinumiem.

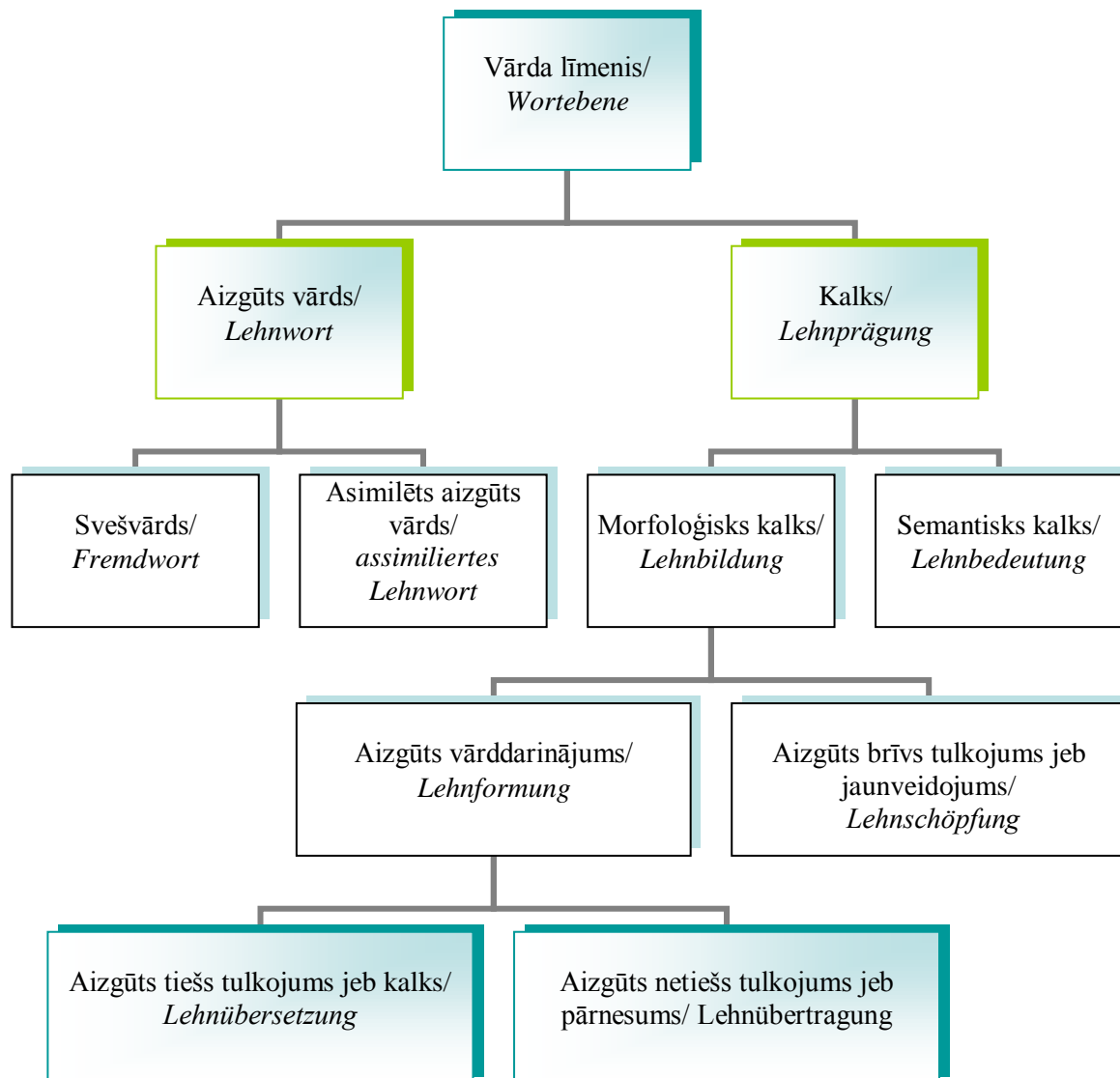
Vācu valodas aizguvumu pētniecības attīstībā liela loma ir Verneram Becam, kurš kopš 1936. gada uzsāka aizguvumu veidu pētīšanu un sistematizāciju (Stenforts 1996: 13). 1959. gadā Verners Beca publikācijā „*Lehnwörter und Lehnprägungen im Vor- und Frühdeutschen*” (Becs 1959) nāk klajā ar aizguvumu iedalījumu, kas ir nozīmīgs vācu valodniecības aizguvumu teorijas attīstībā. Vernera Beca iedalījums joprojām tiek izmantots aizguvumu teorijas izklāstā vācu valodas leksikonos un rokasgrāmatās (Levandovskis 1994; Būsmane 2002 u. c.), tas uzskatāms par klasisku vācu aizguvumu iedalījuma modeli (sk. 2. shēmu).

Vernera Beca izstrādātā shēma atspoguļo aizgūtās leksikas iedalījumu divās lielās grupās: (1) aizgūtajos vārdos (vācu val. *Lehnwort*) un (2) kalkos (vācu val. *Lehnprägung*). No Vernera Beca (Becs 1949: 27; citēts pēc Druksa 1984: 846) kalka definīcijas izriet, ka kalks veidojas, vienas valodas paraugiem ietekmējot vārda formu un saturu otrā valodā. Promocijas darbā kalki netiek sīkāk analizēti, jo jaunvārdu darināšanas modelis nav pētījuma priekšmets.

Aizgūtie vārdi arī tiek iedalīti divās grupās: (1) svešvārdos (vācu val. *Fremdwort*), t. i., aizguvumos, kas ir saglabājuši oriģinālvalodas fonētiskās un gramatiskās iezīmes, un (2) asimilētajos aizgūtajos vārdos (vācu val. *assimiliertes Lehnwort*), t. i., aizguvumos,

kas fonētiski un gramatiski ir pielāgojušies valodai, kurā tie uzņemti, un valodas runātāji tos vairs neuztver kā svešus vārdus (Becs 1959: 128).

2. shēma

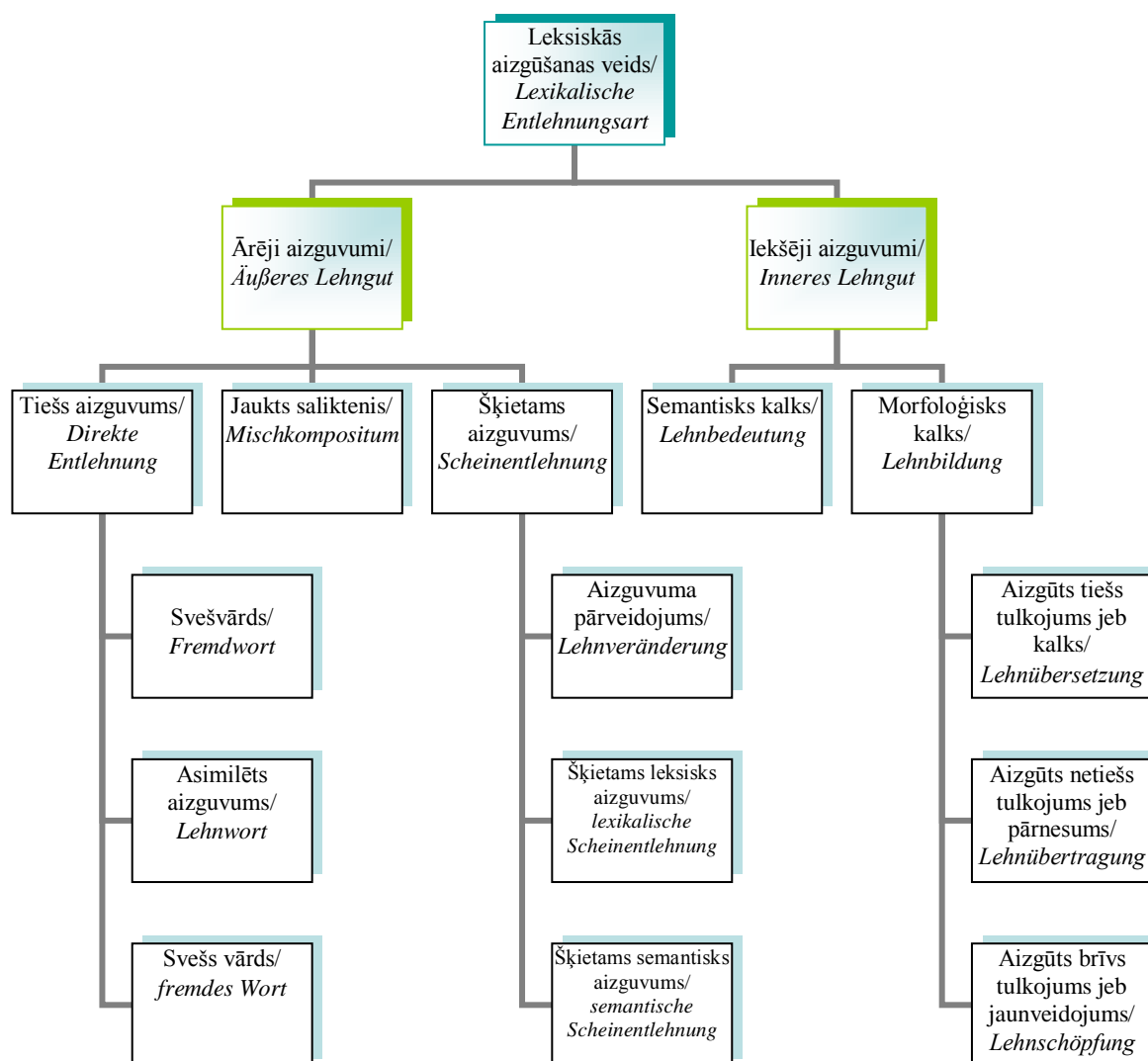
Vārdu aizgūvumu iedalījums (pēc Vernera Beca)

(Avots: Becs 1959: 128; autores tulkojums)

Aptuveni 30 gadus vēlāk Veņlians Jans (Jans 1990: 16) izstrādā un publicē no Vernera Beca (Becs 1959) atšķirīgu aizgūvumu klasifikāciju (sk. 3. shēmu), kas balstīta uz pētījumu par angļu valodas aizgūvumiem vācu valodā. Šajā iedalījumā Veņlians Jans apraksta asimilētus aizgūtus vārdus un svešvārdus. Atšķirībā no Vernera Beca klasifikācijas, kas balstīta uz leksisko līmeni, Veņliana Jana klasifikācijas pamatā ir leksiskās aizgūšanas veids (vācu val. *lexikalische Entlehungsart*), ko iedala divos lielos

ataros: (1) ārējos aizgūjumos (vācu val. *äußeres Lehngut*) un (2) iekšējos aizgūjumos (vācu val. *inneres Lehngut*).

3. shēma

Leksiskās aizgūšanas veidi (pēc Veņliana Jana)

(Avots: Jans 1990: 16; autores tulkojums)

Ārējo aizgūvumu krājums tiek iedalīts (1) tiešajos aizgūjumos (vācu val. *direkte Entlehnung*), (2) jauktajos saliktnos (vācu val. *Mischkomposita*) un (3) šķietamajos aizgūjumos (vācu val. *Scheinentlehnung*). Tiešo aizgūvumu hiponīmi ir svešvārdi (vācu val. *Fremdwort*), asimilēti aizgūti vārdi (vācu val. *Lehnwort*) un svešie vārdi (vācu val. *fremdes Wort*). Svešvārdi (pēc Veņliana Jana definīcijas) ir leksēmas un to atvasinājumi aizgūvējvalodā, kas pārņemti no vienas valodas otrā (Jans 1990: 11). Tos lieto bez fonoloģiskās, ortogrāfiskās, morfoloģiskās un semantiskās asimilācijas, tāpēc to svešo

izcelsmi var skaidri un viegli konstatēt. Asimilēti aizgūti vārdi tāpat kā svešvārdi ir no kādas citas valodas aizgūti vārdi, kas fonoloģiski un/vai morfoloģiski, un/vai ortogrāfiski ir pielāgojušies vācu valodai. Svešie vārdi savukārt tiek uzskatīti par eksotismiem, t. i., no citas valodas aizgūtiem vārdiem, kuri apzīmē lietas, iestādes, parādības, personas un procesus, kas raksturīgi noteiktam novadam, valstij u. tml.

Ārējo aizgūvumu otrā grupa ir jauktie salikteņi (vācu val. *Mischkomposita*), kas sastāv vismaz no viena mūsdienu angļu un viena vācu vai citas senākas ģermāņu valodas vārddarināšanas elementa, piemēram, *Jetflug*, *Managerkrankheit* (Jans 1990: 14–15). Trešo grupu veido šķietamie aizgūvumi (vācu val. *Scheinentlehnungen*). Tās ir leksēmas un to atvasinājumi vācu valodā, kas veidoti ar angļu valodas līdzekļiem, taču nav tajā sastopami, piemēram, *Deo* (*dezodorants*), *Profi* (*profesionālis*), *Showmaster* (*šova vadītājs*) (Jans 1990: 12–15).

Iekšējie aizgūvumi savukārt ir vārdi, kas veidoti ar vācu valodas elementiem pēc angļu vārdu parauga (Jans 1990: 15). Tie atbilst Venera Beca kalku (vācu val. *Lehnprägung*) atzaram.

2. tabulā ir apkopotas Venera Beca un Veņliana Jana formulētās svešvārda definīcijas. Venera Beca definīcija ir veidota, balstoties uz faktu, ka svešvārds ir aizgūvums, kas saglabājis citas valodas skaniskās un gramatiskās iezīmes. Veņliana Jana definīcija papildināta ar piezīmi par svešās cilmes pazīstamību, taču šis faktors vērtējams kā subjektīvs, līdz ar to darba autore piesienas Venera Beca svešvārda koncepcijai.

2. tabula

	Venera Beca definīcija (1959)	Veņliana Jana definīcija (1990)
Svešvārds	Aizgūvums, kas saglabājis oriģinālvalodas fonētiskās un gramatiskās iezīmes	Aizgūvums, kuru pārņem bez fonoloģiskām, ortogrāfiskām, morfoloģiskām un semantiskām izmaiņām un kura svešo izcelsmi var skaidri un viegli atpazīt

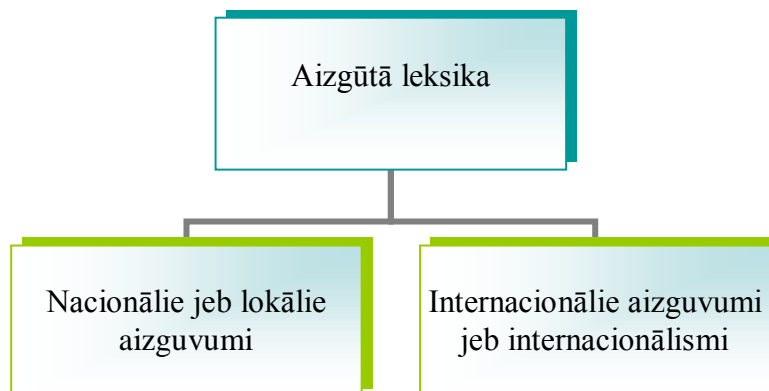
Svešvārda definīciju salīdzinājums

(pēc Venera Beca un Veņliana Jana)

Latviešu valodā ar dažiem izņēmumiem vēl joprojām tiek izmantota Alises Lauas veidotā aizgūvumu klasifikācija (Laua 1963; Laua 1981) (sk. 4. shēmu). Aizgūvumu veidus aplūkojis arī Arturs Ozols (Ozols 1967), aizgūšanas procesa īpatnības pētījis Juris

Baldunčiks (Baldunčiks 1989; Baldunčiks 2002; Baldunčiks 2005a) un aizguvumu izmantošanu terminoloģijā – Valentīna Skujiņa (Skujiņa 2002).

4. shēma

Aizguvumu klasifikācija (pēc Alises Lauas)

(Avots: Laua 1963: 9–32; Laua 1981: 106)

Alises Lauas aizguvumu klasifikācijā nacionālie jeb lokālie aizguvumi ir vārdi, ko parasti lieto vienā valodā, taču kopīgu vēsturisku notikumu rezultātā tie var būt sastopami arī vairākās valodās (Laua 1963: 12). Alise Laua uzskata: „Nacionālos aizguvumus nosaka tautas vēsturiskie sakari, šādi aizguvumi tiek pārņemti tieši.” (Laua 1981: 107) Pie nacionālajiem aizguvumiem Alise Laua pieskaita aizguvumus no somugru valodām (lībiešu, igauņu valodas), baltu valodām (lietuviešu valodas), slāvu valodām (krievu valodas) un ģermāņu valodām (vācu valodas) (Laua 1963: 14–22; Laua 1981: 107). Elga Kagaine (2004: 16) lokālos aizgumus definē kā aizguvumus, „kas neietilpst vispārlietojamā vārdu krājumā un tiek lietoti kādā ierobežotā teritorijā.” Viņa arī atzīst, ka „dalījums vispārlietojamos un lokālajos aizguvumos ir visai nosacīts, jo robežas (...) ir plūstošas, relatīvas.” (Kagaine 2004: 16) Otrs aizgūtās leksikas veids ir internacionālie aizguvumi jeb internacionālismi. Internacionālismi, kā uzskata Alise Laua, „tiek lietoti vismaz trijās Eiropas lielo tautu valodās” (Laua 1981: 114), un to galvenās devējvalodas ir grieķu, latīņu, franču, itāļu, angļu, vācu un krievu valoda. Viņa arī uzsver, ka internacionālismi reti tiek pārņemti tieši no oriģinālvalodas, kā tas notiek nacionālo aizguvumu gadījumā, bet parasti ar starpniekvalodas palīdzību (Laua 1981: 115). Līdz ar to internacionālismi latviešu valodā galvenokārt ienākuši ar vācu vai krievu valodas starpniecību. Līdzīgi kā Alise Laua arī Arturs Ozols uzskata, ka internacionālismi lietojami vismaz trijās valodās „kā vienas saknes un kopīgas pamatnozīmes vārdi” (Ozols

1967: 464). Atšķirībā no vācu valodniecībā dominējošās Vernera Beca izstrādātās aizguvumu klasifikācijas (sk. iepriekš 2. shēmu) Alises Lauas veidotajā iedalījumā (Laua 1981: 135) neparādās kalki, kurus viņa izdala kā atsevišķu leksikas grupu.

Juris Baldunčiks kritizē Artura Ozola un Alises Lauas uzskatus par „internacionālā un nacionālā pretnostatījumu klasifikāciju” un norāda, ka tie neatbilst atziņām, kas gūtas „aizguvumu pētniecībā vienā valodā” (Baldunčiks 2006: 45). Alises Lauas klasifikācija (Laua 1963; 1981) veidota, saplūdinot horizontālo un vertikālo pētīšanas pieeju. Galvenais kritikas arguments ir vertikālā jeb valodas iekšējā aspekta un horizontālā jeb ārējā aspekta sajaukums, jo konkrētā valodā aizguvumi ir klasificējami pēc šīs valodas iekšējā aspekta. Jura Baldunčika pētījumos raksturoti arī vairāki citi trūkumi Alises Lauas un citu pētnieku darbos jautājumā par aizgūto leksiku (Baldunčiks 2005a: 184):

- 1) formālais trūkums: aizguvuma klasificēšana notiek pēc valodu skaita, kurās tas parādās, bet „internacionālajai izplatībai nepieciešamo valodu skaits un raksturs dažādu pētnieku darbos ir stipri atšķirīgs”;
- 2) internacionālisma definīcijas nenoteiktība, piemēram, latīņu un/vai grieķu cilmes vārds netiek šķirts no vārda, kas veidots no latīņu un/vai grieķu valodas elementiem;
- 3) klasifikācijā nav iekļauts termins *svešvārds*, kas latviešu valodā vēsturiski tiek bieži lietots.

Juris Baldunčiks piedāvā citu aizgūtās leksikas klasifikāciju, kas balstīta uz aizguvuma asimilācijas pakāpi latviešu valodā, t. i., uz vertikālo principu (Baldunčiks 2005b: 8–9):

- 1) asimilētie aizguvumi, kas pilnīgi iekļāvušies latviešu valodas skaniskajā, gramatiskajā un leksiskajā sistēmā;
- 2) nepilnīgi asimilētie aizguvumi jeb svešvārdi, kas „atšķiras ar latviešu valodai neraksturīgiem formāliem elementiem, piemēram, nelokāmām galotnēm, neraksturīgām izskaņām [...], piedēkļiem vai sākumdaļām [...], vai tiek uztverti kā sveši, apzīmē Latvijai un tās iedzīvotājiem neparastas parādības, objektus, augus un dzīvniekus”.

Atšķirībā no Alises Lauas Juris Baldunčiks pamato faktu, ka svešvārds ne vienmēr ir internacionālisms. Internacionālistus viņš raksturo kā aizguvumus, kas aizgūti arī „daudzās citās viena lingvistiskā areāla valodās” un kas nav vienas valodas parādība. Tie pieder pie lielākajām valodu grupām (ģermāņu, romāņu un slāvu) un ir sastopami vairākās valodās (Baldunčiks 2005b: 8).

Alises Lauas lokālo aizguvumu skaidrojumā (Laua 1963: 12) vērojamas pretrunas, jo lokālie aizguvumi tiek lietoti vienā valodā, bet ir iespējams, ka vairākām tautām ir kopīgi lokālie aizguvumi. Turpat minēts, ka internacionālie aizguvumi tiek lietoti daudzās valodās (Laua 1963: 12). Vēlāk valodniece precizē, ka internacionālisti ir vārdi, ko lieto vismaz trijās valodās (Laua 1981: 114). Ja lokālos aizguvumus lieto vairākās valodās, kurām ir kopīga vēsture, un arī internacionālos aizguvumus lieto vairākās valodās, tad valodu skaita ziņā nav skaidras atšķirības starp nacionālajiem un internacionālajiem aizguvumiem. Jura Baldunčika kritika (Baldunčiks 2005a: 184) par termina *svešvārds* neiekļaušanu Alises Lauas veidotajā aizguvumu klasifikācijā ir pamatota, jo tas jau vēsturiski tika lietots latviešu valodā. Balstoties uz vertikālās pētīšanas pieeju, Juris Baldunčiks svešvārdus uzskata par nepilnīgi asimilētiem aizguvumiem (Baldunčiks 2005b: 8–9), nedodot sīkāku skaidrojumu, kā atšķirt svešvārdus no pilnīgi asimilētiem aizguvumiem.

Kopumā secināms, ka Alise Laua neiekļauj aizguvumu leksiskajā klasifikācijā svešvārdus un kalkus. Jura Baldunčika definīcija par svešvārdu kā daļēji asimilētu aizguvumu ir izmantojama pēc būtības, bet būtu jāturpina pētījumi par aizguvumu adaptācijas un asimilācijas problēmām, kas ļautu atšķirt pilnībā asimilētus aizguvumus no daļēji asimilētiem aizguvumiem, lai varētu izveidot latviešu valodai atbilstošu aizguvumu klasifikāciju. Arī *Valodniecības pamatterminu skaidrojošās vārdnīcas* dotajā svešvārda definīcijā ir tikai norāde uz tā citvalodisko cilmi, gramatisku pielāgošanos aizguvējvalodā un svešās izcelsmes atpazīstamību lietotāju vidū (VPSV 2007: 384).

Turpinājumā nepieciešams izvērtēt vācu valodniecības pētījumus par svešvārdu nošķiršanu no daļēji asimilētiem aizguvumiem un pārbaudīt to izmantošanas iespējas šajā pētījumā.

1.2.2. Svešvārdu noteikšanas pazīmes vācu un latviešu valodniecībā

Jautājumam par svešvārdu, tai skaitā politiskās jomas leksikas, nodalījumu kopējā aizgūvumu slānī ir ļoti liela nozīme kontaktlingvistiskos pētījumos. Teodors Levandovskis (Levandovskis 1994: 648) uzskata, ka svešvārda precīza nodalīšana ir sarežģīta. Hadumoda Būsmane (Būsmane 2002: 226–227) atzīmē, ka šāda diferencēšana daudzos gadījumos ir problemātiska, un ne vienmēr ir iespējams noteikt stingru robežu. Tāpat viņa norāda uz vairākiem kritērijiem, kas palīdz nošķirt svešvārdu no asimilēta aizgūta vārda:

- 1) „svešā” fonoloģiskā vai morfoloģiskā struktūra, piemēram, *Re-vo-lu-tion*;
- 2) svešvārda atvasināšana ar bieži lietotiem celmiem un afiksiem, piemēram, *superklug, temperamentvoll*;
- 3) ortogrāfiskā atveide⁸;
- 4) vārdu un ar tiem nosaukto jēdzienu pazīstamība runātāju vidū neatkarīgi no svešvārda iekļaušanas laika.

Vairāki vācu valodnieki, piemēram, Klauss Hellers (Hellers 1966), Jans Iluks (Iluks 1974), Gerds Šanks (Šanks 1979) un Horsts Haiders Munske (Munske 1988) ir mēģinājuši formulēt kritērijus, lai varētu precīzāk nošķirt svešvārdus no asimilētiem aizgūtiem vārdiem. Gerds Šanks (Šanks 1979: 34) svešvārda asimilācijas pakāpes vācu valodā ir apkopojis tabulā (sk. 3. tabulu). Atsevišķie skalas punkti A–B–C–D–E atspoguļo svešvārda asimilācijas procesu hronoloģiskā secībā, kur A punkts attēlo svešvārda ienākšanas brīdi vācu valodā, bet E – pilnīgu tā asimilēšanos.

3. tabulā redzams, ka par svešvārdu tiek uzskatīta citas valodas leksēma ar šādām pazīmēm: „bez pielāgošanās” un „bez izplatības plašākā sabiedrībā”, kam seko pārejas periods, līdz svešvārds pilnībā pielāgojas vācu valodas sistēmai, tiek lietots plašākā sabiedrībā un līdz ar to vairs netiek uzskatīts par svešu, bet gan par vācu valodas vārdu jeb pilnībā asimilētu aizgūtu vārdu. Gerda Šanka modelis norāda uz citas cilmes vārda iesakņošanās pakāpēm vācu valodā, bet neiekļauj asimilēta aizgūta vārda un svešvārda konkrētas diferencēšanas iespējas.

⁸ Mūsdienu vācu valodā bieži vien svešvārds tiek pārņemts ar oriģinālvalodas rakstību bez izmaiņām vai ar daļēju asimilāciju.

Klauss Hellers (Hellers 1966), Jans Iluks (Iluks 1974) un Horsts Haiders Munske (Munske 1988) ir pētījuši iespējas, kā atšķirt svešvārdus no vācu valodas vārdiem un asimilētiem aizgūtiem vārdiem, balstoties uz tipiskām svešvārdu fonoloģiskām, grafemātiskām un morfoloģiskām pazīmēm.

3. tabula

A	B	C	D	E
Svešvārds netiek lietots kā atsevišķa leksikas vienība vāciskajos kontekstos (<i>Lf</i> ⁹ <i>wird nicht isoliert in deutschsprachigen Kontexten verwendet</i>)	Svešā leksēma (svešvārds) pirmo reizi parādās vācu valodas kontekstos kā atsevišķa leksēma (<i>Lf</i> <i>wird erstmals isoliert in deutschsprachigen Kontexten verwendet</i>)	Svešvārds tiek lietots biežāk vācu valodas kontekstos (<i>Lf</i> <i>wird öfter in deutschsprachigen Kontexten verwendet</i>)	Svešvārds tiek lietots biežāk vācu valodas kontekstos (<i>Lf</i> <i>wird öfter in deutschsprachigen Kontexten verwendet</i>)	Svešvārds tiek lietots biežāk vācu valodas kontekstos (<i>Lf</i> <i>wird öfter in deutschsprachigen Kontexten verwendet</i>)
		BEZ skaniskās u. c. pielāgošanās (<i>OHNE Anpassungen [lautlich etc.]</i>)	AR pielāgošanos (<i>MIT Anpassungen</i>)	AR pilnīgu pielāgošanos (<i>MIT vollständiger Anpassung</i>)
		BEZ izplatības plašākā sabiedrībā (<i>OHNE weite soziale Verbreitung</i>)		AR izplatību plašākā sabiedrībā (<i>MIT weiter sozialer Verbreitung</i>)
Nevācisks vārds (<i>nicht deutschsprachiges Wort</i>)	Citas valodas vārds, citāts (<i>fremdsprachliches Wort, Zitat</i>)	Svešvārds (<i>Fremdwort</i>)		Asimilēts aizgūts vārds = vācisks vārds (<i>Lehnwort = deutsches Wort</i>)
Piemērs: latīņu <i>contrapunctum</i>		<i>Contrabund</i>		<i>kunterbunt</i>

Gerda Šanka svešvārdu vāciskošanās process

(Avots: Šanks 1979: 34; autores tulkojums)

⁹ Lf = *Fremdwortlexem* (vācu val.).

Svešvārdu fonoloģisko raksturojumu piedāvā gan Klauss Hellers (Hellers 1966: 14), gan Jans Iluks (Iluks 1974: 287–288), taču sīkāk to ir aplūkojis Horsts Haiders Munske (Munske 1988: 52–57), kurš uzskaita šādas svešvārdu fonoloģiskās pazīmes:

- 1) t. s. aizgūtās fonēmas svešvārdos, kas nav sastopamas vācu valodā, piemēram, nazālie patskaņi *ō, ā, é* (*Restaurant [resto 'rā:], Chance ['ʃā:s(ə)]*);
- 2) saspriegtie īsie patskaņi *i, e, y, o* un *u*, piemēram, *Al-li-'anz, Ag-'gre -sor, Ak-ti -'vist*;
- 3) tādi fonotaktiski patskaņu un līdzskaņu savienojumi, kas nav sastopami vācu valodā, piemēram, *oa* (*Koalition*), *ia* (*Sozialdemokrat*);
- 4) atdalāms zilbes patskanis vārda izskaņā, piemēram, *Villa, Emu, Sofa*;
- 5) svešs vārda uzsvars jeb akcents, piemēram, vācu valodā svešvārdiem galvenais vārda uzsvars parasti ir uz pēdējās svarīgākās zilbes, kas sastāv no garā patskaņa, divskaņa vai īsā patskaņa un līdzskaņu savienojuma, piemēram, *Aggressi'on, Anar'chist*.

Uz svešvārda akcentu norāda arī Klauss Hellers (Hellers 1966: 14) un Jans Iluks (Iluks 1974: 287), minot gadījumus, kad netiek uzsvērta pirmā zilbe, kas raksturīgi vācu valodas vārdiem, bet gan tiek uzsvērta pēdējā, svarīgākā zilbe. Pirmās četras pazīmes skaidri uzrāda svešvārdu diferencēšanas iespējas pēc to fonoloģiskajām pazīmēm, taču piekto fonoloģisko pazīmi nevar attiecināt uz visiem svešvārdiem, jo vārda akcents vācu valodā ir uz galvenās zilbes. Līdz ar to tas var atrasties uz pirmās, otrās vai trešās zilbes. Klauss Hellers to pierāda ar šādiem piemēriem: svešvārda akcents var būt arī uz pirmās zilbes (*'apolitisch*) vai arī uz otrās zilbes (*A'partheid*). Arī vācu cilmes vārdiem akcents var krist gan uz otro zilbi (*Fo'relle, Jahr'hundert*), gan arī uz pēdējo zilbi (*Bumme'lei, Bäcke'rei*) (Hellers 1966: 13–14).

Svešvārdu noteikšanai vācu valodā tiek izmantota arī grafēmika, taču ne visu pētnieku darbos. Svešvārdu grafēmu pazīmes min Klauss Hellers (Hellers 1966: 20), bet Jans Iluks šo aspektu kā svešvārdu nošķiršanas kritēriju neaplūko. Detalizēti svešvārdu grafēmām ir pievērsies Horsts Haiders Munske (Munske 1988: 57–59), norādot uz šādām grafēmiskām pazīmēm:

- 1) grafiskās zīmes kā *é, œ, c*, kas nav sastopamas vācu alfabētā, piemēram, *Varieté, Café*;

- 2) zīmes, kas ir sastopamas vācu alfabētā, bet kā grafēmas tās ir konstatētas tikai svešvārdos, piemēram, *y*: *Essay, Loyalität*;
- 3) zīmju savienojumi, kas nav sastopami vācu valodas zīmju sistēmā, bet var tikt interpretēti kā vācu grafēmu zīmes, piemēram, *th* vārdā *Apartheid*;
- 4) zīmju savienojumi, kas nepastāv vācu valodas grafēmu sistēmā, taču svešvārdu grafēmu savienojumi var tikt izrunāti pēc vācu skaņu un burtu atbilstes, t. i., neprecīzi, piemēram, *Portrait* [*pɔr'tre:*], *Regime* [*re'zi:m*], *Demarche* [*demarʃ*];
- 5) atsevišķas zīmes un zīmju savienojumi, kas gan ir sastopami vācu valodas grafēmu sistēmā, taču svešvalodā tie atšķiras pēc skaņu un burtu atbilstes, piemēram, *Cup* [*kap*], *Chauvinist* [*fovi'nust*].

Pēc pirmās, otrās, ceturtās un piektās grafēmiskās pazīmes ir iespējams atšķirt svešvārdus no vācu cilmes vārdiem un asimilētiem aizguvumiem, taču trešā grafēmas pazīme, t. i., zīmju savienojumi *th* un *rh*, ir sastopama arī vācu vārdos, piemēram, *Günther, Rhein* (Hellers 1966: 12). Tādējādi nav iespējams minētos svešvārdu zīmju savienojumus nepārprotami nodalīt no vācu zīmju savienojumiem.

Trešā pazīmju kopa, pēc kuras var nošķirt svešvārdus no vācu cilmes vārdiem un asimilētiem aizgūtiem vārdiem, skar morfoloģijas līmeni. Klauss Hellers nosauc tikai vienu šādu pazīmi – lietvārda daudzskaitļa galotni *-s* (Hellers 1966: 17), bet Horsts Haiders Munske (Munske 1988: 59–67) šo pazīmju loku paplašina ar:

- 1) morfēmu alternācijām vienzilbīgu morfēmu vietā, piemēram, *Fabrik – fabriz/ieren, Division – divid/ieren*;
- 2) daudzskaitļa formām, kur lietvārdiem ir aditīvā galotne, piemēram, *Figur – Figuren, Kamera – Kameras*; bieži vien tiek pievienota galotne *-s*;
- 3) svešvārdu svešas cilmes piedēkļa aizvietošanu galvenokārt tikai ar citu svešas cilmes piedēkli, piemēram, *Rass/ist* no *Rass/ismus, Trag/ik* no *trag/isch*.

Vēl tiek minēti gadījumi, kad daudzdaļīgu aizgūtu salikteņu veidošanai nav nekādu morfoloģisku ierobežojumu, piemēram, *Kapital/anlage, Kapital/import, Groß|kapital*. Vārddarināšanā vācu priedēkļi *auf-*, *be-*, *durch-*, *ein-*, *aus-*, *herab-* var tikt pievienoti svešas cilmes darbības vārdiem ar fināli *-ieren* (*abtransportieren*); savukārt ar aizgūtajiem priedēkļiem *re-*, *de-*, *in-* parasti atvasina tikai aizgūto vārdu saknes. Nozaru leksikā īpašības vārdi un lietvārdi tiek atvasināti ar aizgūtiem prefiksiem

(*suprasegmental, interlingual*), bet vispārlietojamā valodā ierobežojumu nav. Vārddarināšanai ar piedēkļiem raksturīgs ir tas, ka bieži vien aizgūtos sufiksus pievieno aizgūto vārdu saknēm.

Ja pirmā un trešā pazīme ir piemērojama svešvārdu noteikšanai, tad otrā morfoloģiskā pazīme ne vienmēr var būt diferencējoša, jo arī vācu lietvārdiem daudzskaitlī ir aditīvās fleksijas, piemēram, vājās deklinācijas vīriešu un sieviešu dzimtes lietvārdiem. Turklāt atsevišķiem vācu vārdiem var būt arī daudzskaitļa fleksija *-s*. Klauss Hellers min dažus vācu cilmes vārdus, kuriem daudzskaitļa formas aditīvā fleksija ir *-s* (*Bestecks, Gedecks*¹⁰) (Hellers 1966: 17). Svešvārda daudzskaitļa forma var uzrādīt arī divas vai vairākas sinhronas aditīvās fleksijas, piemēram, *das Bankkonto – die Bankkonten, Bankkontos, Bankkonti; das Delta – die Delten, Deltas*. Fleksiju var arī tai nemaz nepievienot, piemēram, *der Kasus – die Kasus, der Campus – die Campus*. Klauss Hellers atspēko Horsta Haidera Munskes vēlāk formulēto ceturto morfoloģisko pazīmi attiecībā uz svešvārdu atvasināšanu tikai ar citas cilmes sufiksiem, minot, ka citas cilmes vārdu saknes var atvasināt arī ar vācu sufiksiem, piemēram, *montier/bar, skrupel/los, agitator/isch* (Hellers 1966: 15–16).

Vēl cita iespēja, kā diferencēt svešvārdus un asimilētus aizgūtus vārdus, ir analizēt tos no centra un perifērijas teorijas viedokļa (vācu val. *Theorie des Zentrums und der Peripherie*), kuru izstrādājuši Prāgas lingvistikas skolas pārstāvji 20. gadsimta 60. gados. Šīs teorijas pārstāvja Františka Daneša pētījuma (Danešs 1982) pamatā ir pieņēmums, ka jēdzieni *centrs* un *perifērija* ir saistīti, turklāt starp centru un perifēriju nav stingru robežu, bet eksistē nepārtraukta pārejas josla, t. i., iezīmes, kas piemīt valodas vienībām dažādās to diferencējošās pakāpēs, ir vai nu centrālas vai perifēras. Františeks Danešs apgalvo, ka ir sarežģīti un pat neiespējami katru valodas vienību strikti un viennozīmīgi ierindot konkrētā valodas sistēmas līmenī (Danešs 1982: 142). Tas ir iespējams tikai tādā gadījumā, ja katrs sistēmas elements uzrāda vienīgi tam raksturīgās pazīmes. Šī koncepcija gan nenoliedz arī valodas vienību klašu un kategoriju eksistenci, taču tā rada iespēju pieņemt lēmumu gadījumos, kuros valodas vienībai nepiemīt visas tipiskās kādas klases vai kategorijas pazīmes. Tādējādi šī koncepcija ņem vērā strukturālo elementu dialektisko raksturu un ļauj atspoguļot to daudzdimensionālās sakarības (Danešs 1982: 133–135). Jozefs Filipecs (Filipecs 1966) ir aplūkojis centra un perifērijas teorijas koncepciju vārda līmenī. Viņš norāda, ka svešvārdi veido ļoti daudzveidīgi

¹⁰ Minētās vārdu daudzskaitļa formas tiek lietotas sarunvalodā.

diferencētu vienību kopumu, kas radies dažādu valodas sistēmu kontaktu rezultātā (Filipecs 1966: 265). Šīs vienības ne formas, ne nozīmes ziņā nav kādas konkrētas valodas sistēmas sastāvdaļas, bet gan apzīmē svešu realitāti. Daudzi leksiskie aizguvumi pielāgojas aizguvējvalodas sistēmai. Adaptācija notiek fonoloģijas, grafēmikas un morfoloģijas līmenī (Filipecs 1966: 266). Arī vācu valodā ienākošie svešvārdi daļēji pielāgojas gan vācu valodas izrunai, gan rakstībai, gan morfoloģijas sistēmai. Ortogrāfiski svešvārdam var būt divi vai trīs rakstības varianti, piemēram, *Alliance* un *Allianz*, *Intervenient* un *Intervent*, kas sākotnēji veido dubletus, bet vēlāk nostiprinās vai nu vācu valodas sistēmai pielāgotais variants, vai arī saglabājas divas vai vairākas formas, piemēram, *Portemonnaie* un *Portmonee*, *Ketchup* vai *Ketschup*¹¹. Vācu valodas morfoloģijas sistēmā citu valodu lietvārdi tiek asimilēti pēc to dzimtes, deklinācijas veida un daudzskaitļa formas. Vārddarināšanā citvalodu vārdu saknes var brīvi veidot salikteņus ar vācu valodas vārdu saknēm. Citvalodu vārdu celmus ir iespējams atvasināt ar vācu prefiksiem un sufiksiem.

Daži vārdi ir tā iesakņojušies valodas sistēmā, ka valodas lietotāji vairs neapzinās to svešo izcelsmi. Parasti svešvārdu skaits visos asimilācijas posmos ir salīdzinoši liels (Filipecs 1966: 267). Tādējādi Jozefs Filipecs secina, ka svešvārdi to pielāgošanās procesā atrodas pārejas posmā no perifērijas uz centru (Filipecs 1966: 272). Līdz ar to svešvārdu diferencēšana ir problemātiska vai pat neiespējama, jo svešvārdi plašākā nozīmē veido heterogēnu grupu.

Latviešu valodā nav līdzīgu pētījumu par svešvārdu noteikšanas pazīmēm. „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā”, piemēram, ir tikai norādes par citvalodu cilmes lietvārdu izskaņām, piemēram, *-ācija*, *-izācija*, *-āde*, *-ānis*, *-ants*, *-ārijs*, *-ārs* utt., pēc kurām iespējams noteikt, ka tas ir aizgūts vārds latviešu valodā (MLLVG 1959: 174–181), bet tas vēl neļauj definēt svešvārdu. Vēl ir atzīmējams Vairas Strautiņas (1975) diahroniskais pētījums par internacionālismu adaptāciju un to fonētisko varietāti latviešu valodā 19. gadsimta 2. pusē. Analizējot mūsdienās latviešu valodā aizgūtos terminus, Valentīna Skujiņa (Skujiņa 2002: 150–155) uzsver, ka to lielākā daļa ir internacionālismi, kurus raksturo:

- 1) latviešu valodas vārdiem neraksturīgas skaņu kopas, piemēram, *-ī-* (*šīiti*), *-mjū-* (*mjūzikls*), *-ue-* (*spiričuels*);

¹¹ Jaunā pareizrakstības reforma (kopš 1996. gada) vāciski runājošajās zemēs pieļauj gan atsevišķu svešvārdu oriģinālrakstību, gan asimilēto rakstību.

- 2) latviešu valodai neraksturīgs vārda akcents, piemēram, *ateljē, dosjē, kaudiljo*;
- 3) atšķirīgi skaņu izrunas un grafiskās atveides likumi latviešu un devējvalodā, kā rezultātā latviešu valodā veidojas rakstības varianti, piemēram, *mjūziks – mūziks, tūners – tjūners, karantēna – karantīna*;
- 4) atsevišķu aizguvumu formu un lietojuma savdabīgums; šie internacionālismi netiek iekļauti latviešu lokāmo vārdšķiru gramatiskajā sistēmā, piemēram, *gazi, hadzī*;
- 5) vienādi strukturālie elementi biežāk vienskaitļa, retāk daudzskaitļa formā, īpaši fināles, piemēram, anglicismos: *-ings*, spānismos: *-ento, -ero* vai *-ēro*; arī prefiksālie elementi: *avan-, kontr-, over-*.

Valentīna Skujiņa (Skujiņa 2002) ir izstrādājusi citvalodu vārdu fonoloģisko, grafisko un morfoloģisko iezīmju pārskatu latviešu valodas terminoloģijā. Diemžēl šā pārskata izmantošanas iespējas svešvārdu noteikšanai ir ļoti ierobežotas, jo, pirmkārt, nav aptverta visa pazīmju daudzveidība, otrkārt, pazīmes attiecas uz citvalodu terminu raksturojumu, nediferencējot svešvārdus no daļēji asimilētiem aizguvumiem, un, treškārt, nozaru leksika ir tikai viena no politiskās leksikas sastāvdaļām (sk. 1. 1. 1. apakšnodaļu).

Sakarā ar to, ka latviešu valodniecībā nav plašāku pētījumu par svešvārdu noteikšanas pazīmēm, par ko liecina arī iepriekšminētais ieskats, promocijas pētījumā par politiskās jomas svešvārdu latviešu valodā tiek uzskatīts citas cilmes vārds, ja pēc grafēmiskās formas un fonoloģiskajām pazīmēm tas atbilst vārdu korpusā jau atlasītam tās pašas cilmes vācu valodas svešvārdam.

1.2.3. Svarīgākie svešvārdu paveidi politiskajā leksikā

Visi pētījuma korpusā iekļautie politiskās jomas svešvārdi vācu un latviešu valodā uzrāda grafēmiski un fonoloģiski atbilstošas formas, piemēram, *Demokratie, demokrātija* u. c. Līdzīgas formas ir arī citās valodās, tāpēc nepieciešams aplūkot tādus svešvārdu paveidus kā internacionālismi, eiropieismi, kā arī izvērtēt šos svešvārdus kā būtisku nozaru valodas sastāvdaļu. Šī grupa saistībā ar atbilstmēm krievu un angļu valodā darbā tiek apskatīta no tā saucamās interlingvistikas viedokļa.

Vācu valodniecībā termins *internacionālisms* tiek interpretēts dažādi. Klauss Hellers definē internacionālismus kā vārdus, kuri tiek lietoti vairākās valodās ar līdzīgu nozīmi un uzrāda līdzīgu formu (Hellers 1966: 36). Līdzīgi kā Klauss Hellers arī Ojars

Bušs un Juris Baldunčiks min internacionālismiem raksturīgo formu un nozīmes līdzību dažādās valodās, ja tie ir aizgūti vismaz divās starptautiski nozīmīgās valodās vai arī vienā starptautiski nozīmīgā un ne mazāk kā divās citās valodās (Bušs, Baldunčiks 1985: 38). Arī *Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā* (VPSV 2007: 162) ir sastopama līdzīga internacionālisma definīcija, tas ir „vārds, ko savstarpēji atbilstošā izrunā un rakstībā un vienādā nozīmē lieto vismaz trijās dažādu valodu grupu valodās (...)”

Burkhards Šēders (Šēders 1990: 38–39; Šēders 2003: 89–90) mēģinājis šo jēdzienu konkretizēt, izmantojot dažādas jēdziena *internacionālisms* definīcijas un balstoties uz vienvalodas, svešvārdu, valodniecības vārdnīcām un rokasgrāmatām. Izvērtējot avotus, viņš secina, ka leksēmu *internacionālisms* var definēt un raksturot šādi:

- 1) *internacionālisms* ir valodniecības termins;
- 2) *internacionālisms* ir vārds, kas sastopams daudzās/vairākās/dažādās valodās, turklāt valodas galvenokārt ir ģenētiski radniecīgas;
- 3) *internacionālismi* ir vārdi, kuri uzrāda tādu pašu vai līdzīgu nozīmi un tādu pašu vai līdzīgu formu, t. i., vairāk vai mazāk līdzīgu skanisku, gramatisku un ortogrāfisku formu, un tie ir saprotami bez tulkojuma;
- 4) *internacionālisms* ir aizguvums no kādas valodas vai arī vārddarināšanas ceļā no grieķu vai latīņu morfēmām radīts vārds;
- 5) *langue* līmenī *internacionālisms* ir vārds, kas var parādīties dažādu nozaru leksikā;
- 6) *internacionālismiem* galvenokārt ir terminoloģiska funkcija.

Pēc internacionālisma definīciju izvērtējuma Burkharda Šēdera raksturo internacionālismus kā semantiski un formāli līdzīgas vairāku valodu leksēmas (Šēders 2003: 98). Internacionālisms nav viens vārds (leksēma) kādā valodā, bet gan līdzīgi vārdi (leksēmas) vairākās valodās, kas kopīgi veido internacionālismu. Valodnieks piedāvā jaunu valodniecības terminu *interleksēma* (vācu val. *Interlexem*) (Šēders 1990: 43–44) un norāda uz leksēmas un interleksēmas pretstatu:

- „*Leksēma* ir abstrakta vienas valodas vārdu krājuma pamatvienība *langue* līmenī (sistēmas līmenī), kura realizējas no 1 līdz n reizēm *parole* līmenī (valodas

lietojuma līmenī) un reprezentē saturiski līdzīgas vārda formas (vārdus, leksus¹²).” (vācu val. „*Lexem*: abstrakte Basiseinheit des einsprachigen Lexikons auf der Langue-Ebene [Systemebene], die 1 bis n auf Parole-Ebene [Verlaufsebene] realisierte, inhaltsgleiche Wortformen [Wörter, Lexe] repräsentiert.”) (Šēders 1990: 43; Šēders 2003: 98).

- „*Interleksēma* ir abstrakta daudzu valodu vārdu krājuma pamatvienība *interlangue* līmenī (starpvalodu sistēmu līmenī), kura reprezentē no x līdz n saturiski (kā intensionāli, tā arī ekstensionāli) ekvivalentas un formāli kongruentas valodu leksēmas (aloleksēmas¹³), turklāt $x > 2$.” (vācu val. „*Interlexem*: abstrakte Basiseinheit des mehrsprachigen Lexikons auf Interlangue-Ebene [Intersystemebene], die x bis n inhaltlich [zwar intensional wie extensional] äquivalente und formal kongruente Lexeme [Allolexeme] verschiedener Sprachen repräsentiert, wobei für x zunächst, gilt $x > 2$.”) (Šēders 2003: 98).

Arī Johanness Folmerts ir pārņēmis internacionālismu pētniecības pamatjēdzienu glosārijā Burkharda Šēdera definēto terminu *interleksēma* (Folmerts 2003: 36–37), jo tā ir iekļaujama starpvalodu sistēmu līmenī. Starpsistēmu līmenis jeb *interlangue* līmenis ir internacionālisma pētniecībā konstruēts veidojums – abstrakta starpsistēma, kura tiek reprezentēta ar n valodu formāli saskaņotām un ekvivalentām sistēmu vienībām (vācu val. *Interlangue*: *Konstrukt der Internationalismus-Forschung, d. h. abstraktes Intersystem, das durch die kongruent-äquivalenten Einheiten der Systeme von n Einzelsprachen repräsentiert wird.*) (Folmerts 2003: 37)

Glosāriju Johanness Folmerts pabeidz ar internacionālisma definīciju: „*Internacionālisms* ir virsjēdziens valodas vienībām *interlangue* līmenī, kurš tiek pārstāvēts ar n atbilstošām atsevišķu valodu līmeņa vienībām, ja atsevišķu valodu vienības ir formāli (aptuveni) saskaņotas un saturiski (aptuveni) ekvivalentas [...]” (vācu val. „*Internationalismus*: *Oberbegriff für sprachliche Einheiten auf der Interlangue-Ebene, die durch n entsprechende Einheiten auf einzelsprachlicher Ebene repräsentiert sind, wenn die einzelsprachlichen Einheiten formal [annähernd] kongruent und inhaltlich [annähernd] äquivalent sind [...]*”) (Folmerts 2003: 37)

¹² *Lekss* ir izveidots no vācu val. *Lex*, kas ir aizgūvums no grieķu valodas un nozīmē leksisku vienību, kuru veido ar formālu kritēriju palīdzību *parole* līmenī un kas var reprezentēt vienu vai vairākas leksēmas (MLS 1993: 362).

¹³ Aloleksēmas – citvalodu leksēmas *parole* līmenī (autore piezīme).

No Burkharda Šēdera un Johanneses Folmerta definīcijām izriet, ka *interlangue* un *interleksēma* internacionālismu pētniecībā ir operacionāli abstrakti jēdzieni un to ieviešana ir nepieciešama, lai pēc iespējas precīzāk definētu internacionālismu. Šī definīcija ļauj izvairīties no diskusijām par internacionālisma izplatību divās vai vairākās valodās.

Pētniecībā tiek izklāstīts ne vien internacionālismu fenomens, bet arī t. s. eiropeismi (vācu val. *Europäismen*). Svešvārda paveidu *eiropisms* tematizē Rolfs Bergmanis, norādot, ka tas ir aizguvums no Eiropas valodām (Bergmanis 1995: 263). Līdz ar to eiropeisms ir internacionālisma hiponīms. Eiropeismi ir valodas vienības, kas radušās galvenokārt no angļu, franču un vācu valodas, bet tajās iekļaujas liels skaits nozīmīgu latīņu un grieķu vārdzināšanas sastāvdaļu. Tie ir līdzīgi pēc formas un satura (Bergmanis 1995: 276–277). Eiropeisma cilme tātad ir meklējama kādā no Eiropas valodām, vai arī tas tiek veidots no grieķu un latīņu valodas elementiem, izmantojot mūsdienu Eiropas valodu materiālu. Tādējādi eiropeismu apjoms tiek sašaurināts, ņemot vērā devjvalodas ģeogrāfisko izplatību. Problemātiski ir noteikt eiropeismu, ja kāda no Eiropas valodām, piemēram, angļu, spāņu vai cita valoda tiek lietota pārējos kontinentos, jo aizguvumi no šīm valodām var rasties, piemēram, arī Ziemeļamerikā vai Dienvidamerikā.

Klauss Hellers nošķir vēl vienu svešvārdu paveidu, kas sastopams nozaru leksikā (Hellers 1966: 41). Pie šīs grupas pieder dažādu jomu termini un profesionālismi, kas apzīmē jēdzienus konkrētajā nozarē un tiek lietoti šīs nozares profesionāļu vidē. Termins ir kādas nozares valodas vārds vai vārdu savienojums, kas apzīmē jēdzienu vai reāliju un kura saturs ir precīzi definēts kādas nozares terminoloģijā (MLS 2010: 704)¹⁴. Teodors Levandovskis nozaru valodas leksiku iedala šādi (Levandovskis 1994: 1152):

- 1) sarunvalodas vārdi;
- 2) no citām valodām pārņemti svešvārdi;
- 3) mākslīgi darināti vārdi, galvenokārt no grieķu un latīņu valodas elementiem.

Pēc Teodora Levandovska iedalījuma svešvārdi ir tikai viena nozaru leksikas daļa. Tea Šipana un Horsts Ērhards uzsver, ka terminoloģijas izveidē nozīmīgi ir

¹⁴ *Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā* termins tiek definēts kā „konkrētas tematiskās jomas, speciālās nozares jēdziena vārdisks apzīmējums – vārds vai vārdkopa, kas izteic (nosauc un iezīmē) attiecīgās jomas (nozares) noteiktu jēdzienu kā nozares jēdzienu sistēmas sastāvdaļu (...)” (VPSV 2007: 399 – 400).

internacionālismi, jo salīdzinājumā ar konkrētas valodas vārdiem svešvārdiem ir priekšrocība, resp., tiem lielākoties ir viens nozīmes komponents, un tie ir stilistiski neitrāli (Šipana 1992: 267; Šipana, Ērhardts 2001: 102). Nozaru valodas vārds ir pazīstams noteiktas nozares speciālistiem, kuri to lieto mutvārdu un rakstveida saziņā. Internacionālismu lietojums šajā lingvistiskajā vidē pamatojams arī ar nozaru speciālistu starptautisko sadarbību (Šipana 1992: 233–234). Politiskās jomas svešvārdi tiek lietoti arī dažādu nozaru valodā, piemēram, *Assoziierung*, *Integration*, *Diktat* u. c.

Kopumā secināms, ka pētījuma politiskās jomas leksēmas vienlaikus var būt gan internacionālismi, gan eiropieismi, gan arī nozaru leksikas vienības, kas ir sastopamas ne tikai vācu un latviešu valodā, bet arī, piemēram, angļu, krievu u. c. valodās (sk. 5. 2. apakšnodaļā).

2. Pētījumu avotu atlase un politiskās jomas svešvārdu korpusa izveide

2.1. 20. gadsimta vācu un latviešu leksikogrāfisko avotu atlase un analīze

Izraugoties pētījuma avotus, jāņem vērā vārdu nozīmes skaidrojuma pieejamība, kā arī vācu un latviešu valodas avotu salīdzināmības iespējas. Svešvārdu šķirkļu nozīmes struktūras kontrastīvajai analīzei tika izvēlēti 20. gadsimta vācu un latviešu valodas leksikogrāfiskie avoti: svešvārdu vārdnīcas, vienvalodas skaidrojošās vārdnīcas un enciklopēdijas. Alans Kirkness uzskata, ka svešvārdu vārdnīcu galvenā funkcija ir veicināt korektu svešvārdu lietojumu, tos izrunājot, rakstot un iesaistot teikumā (Kirkness 1990: 1170). Vārdnīcas tādējādi palīdz to lietotājiem pārvarēt zināmu nedrošību, lietojot svešvārdus. Ar svešvārdu vārdnīcas palīdzību lietotāji uzzina vai pārliecinās par valodas normu attiecībā uz svešvārda pareizrakstību, gramatiku, nozīmi, kā arī tā lietošanas jomām un situācijām. Turklāt vārdnīcu šķirkļu nozīmes skaidrojumi sniedz ne tikai komunikācijas nodrošināšanai nepieciešamo informāciju, bet arī atspoguļo valdošo ideoloģiju un tās lomu noteiktā laika periodā, kas izpaužas svešvārdu definīcijās un skaidrojošajās norādēs. Kaut gan vārdnīcu šķirkļu nozīmes skaidrojumi nevar atspoguļot pilnībā vārda nozīmes lietojumu realitātē, vārdnīcām piemīt autoritāra funkcija, un tās ietekmē sabiedrisko domu (Veisbergs 2004: 6).

Andreass Dernas norāda, ka vārdnīcas ir starpnieki, kas atspoguļo sabiedrības komunikāciju, un tām kā metavalodas medijiem ir spēcīga ietekme uz vispārlietojamo valodu, kurai ir cieša saikne ar politisko varu (Dernas 1992: 126–127). Vārdnīcas kā mediji veic trīs sociāli politiskās pamatfunkcijas. Kā pirmā no šīm funkcijām tiek minēta izglītojošā jeb didaktiskā funkcija (sk. arī Reihmanis 2001: 170–171). Īpaši atspoguļojot šķirkļa nozīmes lietojumu, leksikogrāfam ir radītas dažādas iespējas izglītojoši ietekmēt vārdnīcu lietotāju. Oskars Reihmanis uzsver, ka leksikogrāfam tādējādi ir liela nozīme arī šķirkļu nozīmju norādes izveidē no atlasītās datu bāzes vai kartotēkas (Reihmanis 2001: 170). Otrā vārdnīcu funkcija ir valodas normēšanas jeb kodificēšanas un unificēšanas funkcija, bet trešā – politiskā funkcija, jo noteiktās politiskās un strauju sabiedrisko pārmaiņu situācijās leksikogrāfijas avotus var izmantot, lai paustu politiskos uzskatus. Kā piemērs šai trešajai funkcijai tiek minētas VDR laika 70. gadu vārdnīcas (Dernas 1992: 126–127).

Par pētījuma pamatavotiem šajā promocijas darbā tiek izvēlētas svešvārdu vārdnīcas, balstoties uz Andreasa Denera, Alana Kirknesa, Oskara Reihmaņa un Andreja Veisberga iepriekš raksturotajām vārdnīcu funkcijām.

Lai noskaidrotu politiskās jomas svešvārdu nozīmes, salīdzinātu tās vācu un latviešu valodā, un lai noteiktu sabiedriski politisko nostādņu ietekmi uz svešvārdu nozīmes skaidrojumu vārdnīcās, izvēlēti trīs 20. gadsimta periodi, kas iezīmīgi ar vēsturiskiem notikumiem un katra konkrētā perioda valdošo politisko iekārtu. Pirmais periods ir 20. gadsimta 30.–40. gadi, kad Eiropā valsts pārvaldē veidojās autoritārs režīms. Šajā laikā parādījās Vācijai un Latvijai kopīgas attīstības iezīmes, proti, tā laika daudzām Eiropas valstīm raksturīgais nacionāli orientētais autoritārais režīms. Otrais periods saistīts ar 60.–70. gadiem. Latvija šajā laikā bija viena no Padomju Savienības republikām. Vācija Otrā pasaules kara rezultātā tika sadalīta divās valstīs – Vācijas Demokrātiskajā Republikā (VDR) un Vācijas Federatīvajā Republikā (VFR) –, kur šajā laika periodā nostiprinājās atšķirīgas politiskās iekārtas un ideoloģijas. VDR bija sociālistiska valsts, kurā valdīja komunistiski orientētā Vācijas Sociālistiskā vienības partija (vācu val. *Sozialistische Einheitspartei Deutschlands*) un sociālistiski komunistiskā ideoloģija, bet VFR izveidojās par federālu valsti ar daudzpartiju valsts pārvaldi. Trešais periods ir 90. gadi. Latvija 90. gadu sākumā atguva valstisku neatkarību; straujas pārmaiņas notika arī Eiropas sociālistisko valstu blokā. Rezultātā krita Berlīnes mūris, un notika abu Vācijas valstu, kā arī tautas atkalapvienošana. 90. gadi saistīti ar straujām pārmaiņām Latvijas un Vācijas sabiedriskajā, politiskajā un ekonomiskajā dzīvē.

No 30.–40. gadu un 90. gadu perioda tiek izvēlēta viena vācu un viena latviešu svešvārdu vārdnīca, bet no 60.–70. gadiem – viena vācu svešvārdu vārdnīca ar izdošanas vietu VDR un otra vācu svešvārdu vārdnīca ar izdošanas vietu VFR, kā arī viena latviešu valodas svešvārdu vārdnīca. Pētījumā izmantotās svešvārdu vārdnīcas ir uzskatāmas par konkrētā laika perioda pārstāvēm, tādēļ tās šajā apakšnodaļā aprakstītas detalizētāk.

Lai varētu sastatīt vācu un latviešu šķirklju nozīmju struktūras, ir nepieciešams vispirms izvērtēt leksikogrāfisko avotu salīdzināmības pakāpi. Svešvārdu vārdnīcu salīdzināmības noteikšanai tiek izraudzīti bibliogrāfiskie dati, kā arī ar vārdnīcu makrostruktūru un mikrostruktūru saistīti rādītāji:

- 1) vārdnīcas nosaukums, autors resp. autoru kolektīvs, izdevējs, redaktors vai sastādītājs, vārdnīcas izdošanas gads;
- 2) vārdnīcas apjoms;
- 3) vārdnīcas izveides mērķis;
- 4) vārdnīcas mērķauditorija;
- 5) jomas, no kurām vārdi ir iekļauti svešvārdu vārdnīcās;
- 6) šķirkļu norādes katrā konkrētajā vārdnīcā, t. i., pareizrakstība, izruna, gramatiskās norādes, etimoloģija, nozīme.

Pēc šiem rādītājiem izvēlētas un analizētas šādas 20. gadsimta vācu un latviešu svešvārdu vārdnīcas:

- *Deutsches Wörterbuch und Fremdwörterbuch* (VSV 1938)
- *Fremdwörterbuch* (VSV Leipciga 1966)
- *Duden. Fremdwörterbuch* (VSV Manheima 1966)
- *Das Große Fremdwörterbuch* (VSV 1999)
- *Svešvārdu vārdnīca* (LSV 1934)
- *Svešvārdu vārdnīca* (LSV 1969)
- *Svešvārdu vārdnīca* (LSV 1999)¹⁵.

Par darba pamatavotiem tātad izvēlētas četras vācu un trīs latviešu svešvārdu vārdnīcas; kā papildavoti piesaistīti 13 leksikogrāfiskie izdevumi, kas izdoti 20. gadsimtā latviešu un vācu valodā.

Vācijā 20. gadsimtā izdots salīdzinoši daudz svešvārdu vārdnīcu, bet grūtības sagādāja iegūt pirms Otrā pasaules kara izdotu svešvārdu vārdnīcu, jo daudzi šā laika izdevumi ir tikuši iznīcināti, un bibliotēku katalogos tie ir fiksēti kā kara laikā pazuduši. Šā iemesla dēļ pētījumā izmantota vācu valodas skaidrojošā vārdnīca, kurā uzņemti arī svešvārdi. Tā ir 1938. gadā V. Harta un F. A. Fredriha redakcijā (VSV 1938) izdota vārdnīca. Kā skaidrojošajai vārdnīcai tās šķirkļu skaits ir ievērojami lielāks (aptuveni 28 000 šķirkļu). Vārdnīcas priekšvārds ietver norādes vārdnīcas lietotājam, saīsinājumu

¹⁵ Svešvārdu vārdnīcu saīsinājumi ir veidoti nevis pēc to nosaukumiem, bet norādot to piederību vācu vai latviešu valodai. Tā vācu svešvārdu vārdnīcas tiek saīsinātas kā VSV un latviešu – kā LSV.

sarakstu, vācu valodas pareizrakstības un interpunkcijas pamatlikumus. Vārdnīcas priekšvārdā nav norādīts vārdnīcas izdošanas mērķis un mērķauditorija. Tajā iekļauta atsevišķa informācija par svešvārdiem. Šiem šķirkļiem ir pievienotas norādes par vārda cilmes valodu un/vai devējvalodu, piemēram, no franču, angļu, latīņu vai grieķu valodas. Lietvārdiem uzrādīta arī dzimte (artikuls), lietvārda locījuma (ģenitīva, datīva un akuzatīva galotnes) un daudzskaitļa fleksijas, piemēram:

Demokrat, der; gr. Anhänger einer Volksherrschaft; -en, -en, -en; pl. die Demokraten, unv.; die **Demokratie**; **demokratisch**. (VSV 1938: 114)¹⁶

Īpašības vārdiem norādītas salīdzināmo pakāpju galotnes. Darbības vārdiem pievienotas vienkāršās tagadnes vienskaitļa 1., 2. un 3. persona, vienkāršās pagātnes, tagadnes un pagātnes divdabja, kā arī pavēles izteiksmes forma. Vārdnīcā (VSV 1938) iekļauti vārdināšanas modeļi gan pēc nozīmes norādes pie pamatšķirkļa vārda, gan kā atsevišķi šķirkļu vārdi, taču nav iekļauti leksēmu lietošanas piemēri.

No 60.–70. gadu perioda izvēlēta VDR izdota vārdnīca (VSV Leipciga 1966), ko izstrādājis Leipcigas bibliogrāfijas institūta Vācu valodas redakcijas kolektīvs Horsta Klīna vadībā. Tas ir 9. paplašinātais vārdnīcas izdevums; tās apjoms – 40 000 šķirkļu. Vārdnīcas izdošanas mērķis ir bijis sniegt palīdzību nedrošības situācijās, nonākot saskarsmē ar svešvārdiem, kas ieviesušies vācu valodā līdz ar straujo tehnikas un kultūras attīstību. Vārdnīcu var lietot gan jauni, gan veci (vācu val. *für Jung und Alt*), tātad tai ir plaša mērķauditorija. Vārdnīcā uzņemti vispārlietojamās un nozaru valodas svešvārdi no sociālo un dabas zinātņu jomām, bet nav iekļauti novecojuši vārdi un jaunvārdi no politikas un tehnikas jomas. Vārdnīcas šķirkļu sastāvā ir vārda nozīmes skaidrojums, lietošanas joma, lietojuma piemēri, atsevišķos gadījumos – arī izteicieni un bieži lietojamu vārdu savienojumi ar svešvārdiem, lietvārdu dzimtes un locīšanas norādes (artikuls, ģenitīva un daudzskaitļa nominatīva fleksija, daudzskaitlinieki un vienskaitlinieki), darbības vārdu pagātnes divdabja formas, informācija par cilmes valodu, nepieciešamības gadījumā – arī fonētiskā transkripcija, vārda akcenta norāde daudzsilbju vārdos, svešvārda pareizrakstība un vārda dalīšana zilbēs, piemēram:

An|archie, die (-,...ien) Herrschaftslosigkeit; Gesetzlosigkeit; Planlosigkeit; Unordnung; Chaos <griech.>. (VSV Leipciga 1966: 34)

¹⁶ Citāti no vācu valodas svešvārdu vārdnīcām doti ar vāciskiem paskaidrojumiem, piem., *gr.*, *pl.* u. c.

No šā paša laika perioda VFR izdotajām svešvārdu vārdnīcām izraudzīta Manheimā izdotas vārdnīcas (VSV Manheima 1966) 2. uzlabotais un paplašinātais izdevums Karla Heinca Ālheima virsredakcijā, kas ir *Duden* sērijas 5. sējums. Vārdnīcas apjoms ir 42 000 šķirkļu, un tās izdošanas mērķis bijis iekļaut svarīgākos svešvārdus un sniegt to nozīmju skaidrojumu. Lietotāju loks ir plašs, tā domāta visiem, kas presē, televīzijā un radio nonāk saskarsmē ar svešvārdiem. Vārdnīcā uzņemti vispārlietojamās un nozaru valodas svešvārdi, galvenokārt no dabas zinātņu un tehnikas jomas. Tie nav pilnībā asimilēti aizguvumi, tāpēc runa ir par vārdiem, izteicieniem un citu valodu citātiem, kuri pēc izrunas, rakstības un locīšanas nav pilnībā pielāgojušies vācu valodai. Vārdnīcas šķirkļu norādes satur šādu informāciju: nozīmes skaidrojumu, lietošanas jomu, lietošanas piemērus, atsevišķos gadījumos – arī izteicienus un bieži lietojamo vārdu savienojumus ar svešvārdiem, lietvārdu dzimtes un locīšanas norādes (artikulu, ģenitīva un daudzskaitļa nominatīva galotni, daudzskaitliniekus un vienskaitliniekus), darbības vārdu pagātnes divdabja formas, informāciju par cilmes valodu, nepieciešamības gadījumā – arī fonētisko transkripciju, vārda akcenta norādes daudzsilbju vārdos un svešvārda pareizrakstību, piemēram:

Konservatismus [...wa...; lat. -n. lat.], Konservatismus [...watīβ...] m; -: [politische] Anschauung, die am Hergebrachten festhält; Beharrsamkeit. (VSV Manheima 1966: 375)

90. gadu vācu svešvārdu vārdnīcas pārstāv Humbolta grāmatu izdevniecībā Minhenē iznākusi vārdnīca (VSV 1999), ko sastādījis Frīdhelms Hībners. Vārdnīcas apjoms ir 30 000 šķirkļu, kas pārstāv bieži lietojamus svešvārdus vācu valodā un to nozīmes skaidrojumus no dažādām jomām: medicīnas, ķīmijas, tiesību zinātnes un mūzikas nozares. Vārdnīcas lietotāju loks ir plašs, uz ko netieši norāda arī izraudzītā šķirkļa struktūra: svešvārda nozīmes definīcija vai skaidrojums, lietošanas joma, vārda dalīšana zilbēs, pareizrakstība, vārda uzsvars, fonētiskā transkripcija atsevišķiem vārdiem, lietvārda gramatiskā dzimte un ģenitīva forma, kā arī daudzskaitļa galotne un vārddarināšanas formas, piemēram:

Ideo-lo'gie, die; -, -n **1.** politische Theorie e-er Bewegung **2.** von e-er Gesellschaft in e-er Entwicklungsstufe ausgebildetes System von weltanschaulichen Leitbildern, Anschauungen u. Werten **3.** den Interessen u. der Machterhaltung gesellschaftlicher Gruppen dienendes geschlossenes System weltanschaulicher Leitbilder, Werte u. Anschauungen. (VSV 1999: 291)

No 30. gadu latviešu svešvārdu vārdnīcām izvēlēta Eduarda Ozoliņa sastādītā vārdnīca (LSV 1934), kuru rediģējis Jānis Endzelīns. Tās 2. izdevums¹⁷ nācis klajā 1934. gadā. Vārdnīca salīdzinājumā ar citām tā laika svešvārdu vārdnīcām¹⁸ ietver skaitliski vairāk svešvārdu šķirklus (ap 10 120 šķirklus) un uzrāda salīdzinoši apjomīgākus svešvārdu nozīmes skaidrojumus. Apjomā līdzīga ir arī Jāņa Vidiņa „Svešvārdu grāmata” (LSV 1933 - V), kas ir 2. papildinātais izdevums un ko pārstrādājis viņa dēls Juris Vidiņš. Šī vārdnīca tiek izmantota kā papildavots. Latviešu 30. gadu pamatavots (LSV 1934) sākas ar priekšvārdu, kur norādīti svešvārdu izvēles principi. Tajā nav iekļauta speciālo nozaru terminoloģija, bet gan tikai svešvārdi ar vispārlietojamu nozīmi. Vārdnīcas priekšvārdā dota norāde uz aktualizētu svešvārdu pareizrakstību, ko Eduards Ozoliņš izstrādājis saskaņā ar Izglītības ministrijas Ortogrāfijas komisijas 1924.–1925. gada ieteikumiem (Bendiks 1968: 120); tie šajā vārdnīcā izmantoti šķirklus rakstības atveidei. Vārdnīcas priekšvārdā nav minēts vārdnīcas izdošanas mērķis un mērķauditorija. Eduards Ozoliņš tikai atzīmē, ka latviešu valodā svešvārdi ienākuši ar krievu un vācu valodas starpniecību. Minētās vārdnīcas šķirklus mikrostrukturā ietverts nozīmes skaidrojums, svešvārda cilmes valodas norāde ar oriģinālrakstību, bet nav norādes par kontaktvalodu. Svešvārda vārddarināšanas modelis ir iekļauts pamatšķirklī. Atsevišķiem svešvārdu šķirklīem ir norādīta vārdu lietošanas nozare un piemēri:

agresija, l. aggressiō, uzbrukums; **agresīvs**, jl. aggressīvus (l. aggredi „uzbrukt”), naidīgs, kas uzbrūk; **agresīva politika**, naidīga (valstij vai šķirai) politika. (LSV 1934: 7)

Izpētot 20. gadsimta 50.–80. gados izdotās vārdnīcas latviešu valodā, jākonstatē, ka iznākušas trīs svešvārdu vārdnīcas (LSV 1951; LSV 1969; LSV 1978). Visas trīs vārdnīcas ir tulkojumi no krievu valodas. Par pētījuma pamatavotu izraudzīta 60. gadu beigās izdotā svešvārdu vārdnīca (LSV 1969). Tā ir 1964. gadā Maskavā izdotas svešvārdu vārdnīcas tulkojums latviešu valodā ar papildinājumiem. Krievu izdevuma priekšvārda tulkojumā ir nosaukts redakcijas kolēģijas sastāvs un galvenais redaktors F. Petrovs (KSV 1964). Kopumā vārdnīcā ir iekļauti 16 500 svešvārdu šķirklī, no tiem 1554 nav minētajā krievu izdevumā. Tātad tie ir šķirklus vārdi, kas pievienoti tikai latviešu valodas izdevumam (papildinājumus veicis A. Feldhūns) (LSV 1969). Papildinājumi

¹⁷ 1. izdevums iznācis 1926. gadā: Eduards Ozoliņš (sakārt.); Jānis Endzelīns (red.). Rīga: A. Gulbis.

¹⁸ Kohs, Alnis. (1933): Laikrakstu lasītāju svešvārdu kabatas vārdnīca. Alnis Kohs (red.). Rīga: Santīmgrāmata; Vidiņš, Jānis (1933): Svešvārdu grāmata. 2. papild. iesp., pārstr. Juris Vidiņš. Rīga: Valters un Rapa.

veido aptuveni 10 % no visas vārdnīcas šķirkļu kopskaita, bet 90 % šķirkļa vārdu nozīmes aprakstu ir tulkoti no krievu valodas (tulkotāji S. Cepurniece, A. Gūtmanis, G. Lukstiņš, V. Strazdiņa, R. Vīlpa). Krievu izdevuma priekšvārda tulkojumā minēts, ka vārdnīcas izdošanas mērķis ir bijis skaidrot citvalodu cilmes vārdus un terminus, kas „sastopami politiskajā, politiski zinātniskajā, tehniskajā literatūrā un daiļliteratūrā, kā arī žurnālos un laikrakstos” (LSV 1969: 6). Vārdnīcā iekļauti šķirkļu vārdi, kas atvasināti vai aizgūti no latīņu un grieķu valodas vai šo valodu elementiem; tāpat vārdnīcā ievietoti vārdi, kas „krievu valodā ir pārņemti no svešvalodām un PSRS tautu valodām un visbiežāk sastopami literatūrā” (LSV 1969: 6). Vārdnīcas mērķauditorija ir plaša. Vārdnīcas šķirkļi satur šādu informāciju: cilmes valodas norādi, lietošanas jomu, nozīmes skaidrojumu, šķirkļu lietošanas piemērus un pareizrakstību; ar zvaigznīti apzīmēta vārda pārnestā nozīme, piemēram:

DIKTATORS [lat. dictator] 1) Senajā Romā – valdnieks, kura rokās bija visa vara valstī; diktatori tika iecelti ārkārtējos gadījumos pēc senāta lēmuma ne ilgāk kā uz sešiem mēnešiem; 2) *persona ar neierobežotu varu kādā pārvaldes vai saimniecības nozarē, cilvēks, kas uzspiež savu gribu citiem. (LSV 1969: 139)

90. gadu beigās Latvijā tika izdota „Svešvārdu vārdnīca” (LSV 1999)¹⁹, ko sastādījuši Juris Baldunčiks un Kornēlija Pokrotniece. Vārdnīcas apjoms ir 15 000 svešvārdu kas sastopami politiskajā, populārzinātniskajā, ekonomikas literatūrā un daiļliteratūrā, kā arī presē. Tās lietotāju loks ir plašs, par ko liecina norāde, ka vārdnīcā ir uzņemti gan vispārlietojamās, gan nozaru valodas svešvārdi. Vārdu iekļaušanas galvenais kritērijs ir aktualitāte. Vārdnīcā uzņemti arī svešvārdi, kas vēl nav nostabilizējušies latviešu valodā. Šķirkļa apraksts ietver šādu informāciju: vārda nozīme un lietošanas joma, cilmes valoda, atsevišķos gadījumos – arī kontaktvaloda un svešvārda pareizrakstība. Ar zvaigznīti apzīmēta svešvārda pārnestā nozīme.

anarhija [gr. anarchia < an..+archē ‘valdīšana’] – **1.** bezvaldība, valdības trūkums.

2. *kārtības, organizētības, valdības trūkums; nekārtība. (LSV 1999: 54)

Izanalizējot visas nosauktās un raksturotās latviešu un vācu svešvārdu vārdnīcas pēc izvēlētajiem rādītājiem (sk. 38.–39. lpp.), konstatējamās šādas kopīgas iezīmes:

- 1) izraudzīto svešvārdu vārdnīcu izdošanas mērķis ir izskaidrot citvalodu cilmes vārdus un terminus;

¹⁹ Svešvārdu vārdnīcas 2. izdevums ir iznācis 2002. gadā, 3. izdevums 2008. gadā.

- 2) svešvārdu vārdnīcu mērķauditorija ir plašs lasītāju loks, kas gan vienmēr nav eksplīcīti norādīts (VSV 1938; LSV 1934);
- 3) svešvārdu vārdnīcās iekļautie šķirkļa vārdi ir sastopami politiskajā, populārzinātniskajā literatūrā, t. sk. dabas, sociālo, tiesību zinātņu, tehnikas, medicīnas, ķīmijas un mūzikas jomā, kā arī daiļliteratūrā un presē;
- 4) svešvārdu vārdnīcu šķirkļu norādēs atspoguļota vārda etimoloģija (izņemot VSV 1999); atsevišķi šķirkļi sniedz norādi par svešvārda lietošanas jomu.

Šķirkļu nozīmes norādes ir veidotas ar definīcijas *genus proximum et differentia specifica* palīdzību un/vai ar paradigmatiskajām norādēm (sinonīmiem, antonīmiem un hiperonīmiem) un/vai ar sintagmātiskajām norādēm (lietošanas piemēriem). Nozīmes komponenti katrā svešvārdu vārdnīcā pēc to svarīguma tiek nošķirti ar semikolu vai ar arābu cipariem. Latviešu svešvārdu vārdnīcās parasti vispirms tiek dotas pazīstamākās nozīmes, tad seko perifērās, piemēram, pārnestās nozīmes norāde ar zvaigznīti, un visbeidzot nozaru valodas nozīmes.

Pētījumam izvēlētās svešvārdu vārdnīcas uzrāda ne tikai kopīgas iezīmes, bet arī atšķirības:

- 1) atsevišķas vārdnīcas (LSV 1934; LSV 1999; VSV 1999) ir sastādījis viens vai divi autori, bet citas (VSV 1938; VSV Leipciga, 1966; VSV Manheima, 1966) – leksikogrāfu kolektīvs galvenā redaktora vadībā. Leksikogrāfiskajos avotos nevar tikt iekļauta pilnīga informācija par kādas valodas leksiku, taču, kā atzīmē Herberts Ernsts Vīgands, tajos tiek dots noteikts atlasīts zināšanu daudzums par valodām un to lietojumu, datu un faktu piedāvājums, ar kā palīdzību vārdnīcas lietotājs var veiksmīgi pilnveidot savu valodas kompetenci, komunikācijas iemaņas, mainot (paplašinot) savu līdzšinējo valodas pieredzi. Tādējādi mainās arī katra vārdnīcas lietotāja valodas realitāte (Vīgands 2001: 74, 80). Veidojot noteikta laika perioda sinhroniskās vārdnīcas, leksikogrāfa vai leksikogrāfu grupas uzdevums ir izvēlēties no pieejamajiem datiem un avotiem to informāciju, kura būtu vērtīga vārdnīcas lietotājam. Oskars Reihmanis norāda, ka katrs semasioloģiskas vārdnīcas nozīmes skaidrojums balstās uz lēmumu virkni, ko pieņem leksikogrāfs vai leksikogrāfu grupa (Reihmanis 2001: 164). Svarīgākais lēmums attiecas uz jautājumu, vai šķirkļa vārds ir interpretējams kā monosēms vai polisēms. Monosēmijas gadījumā vārdnīcas autors(-i), izmantojot valodas zīmi, atsaucas tikai uz vienu lietas vai

jēdziena kategoriju, bet polisēmijas gadījumā – uz vairākām. Vārdnīcā, ko veidojis viens vai divi autori, pastāv lielāka subjektīvisma iespēja šķirkļu nozīmes atspoguļojumā nekā izdevumā, pie kura strādājis leksikogrāfu kolektīvs, kas lēmumus pieņem kopīgi;

- 2) vidējais vācu svešvārdu vārdnīcu apjoms ir 30 000–40 000 šķirkļa vārdu, un tās ir apjomīgākas, salīdzinot ar latviešu svešvārdu vārdnīcām, kuru vidējais šķirkļa vārdu skaits ir tikai 15 000–16 500;
- 3) vācu valodas svešvārdu šķirkļiem ir pievienotas norādes par to pareizrakstību (iekļaujot arī vārda dalīšanu zilbēs), par vārda galveno uzsvāru, atsevišķiem šķirkļiem – arī norādes par fonētisko transkripciju un gramatisko lietojumu (lietvārda dzimti, ģenitīva un daudzskaitļa fleksiju, darbības vārda pagātnes divdabja formu). Tā kā vācu valodas svešvārdi bieži vien saglabā oriģinālvalodas rakstību vai arī tie tikai daļēji pielāgojas vācu valodas rakstībai, kā arī saglabā cilmes valodas izrunas īpatnības, šīs norādes paredzētas konkrēto svešvārdu korektam lietojumam. Savukārt latviešu valodā, pārņemot svešvārdus pēc skaņu un burtu atbilstmes un pielāgojot tos latviešu valodas gramatiskajai sistēmai, norādes par izrunu, vārdu dalīšanu zilbēs un gramatisko lietojumu nav nepieciešamas.

Kontrastīva pētījuma veikšanai būtiskas ir šādas kopīgās iezīmes: vācu un latviešu svešvārdu vārdnīcām ir līdzīgi mērķi un mērķauditorija, un tajās ir iekļauti vispārlietojamās un nozaru valodas biežāk lietotie svešvārdi. Pētījumam svarīgs rādītājs ir fakts, ka gandrīz visās izraudzītajās svešvārdu vārdnīcās līdzās šķirkļu nozīmes skaidrojumiem dota arī vārda cilmes valodas norāde (izņemot VSV 1999), lietojuma jomas norāde un piemēri.

Lai precīzāk noteiktu vācu un latviešu šķirkļu nozīmes struktūras un konstatētu kopīgās un atšķirīgās semēmas, izmantotas arī 20. gadsimta vācu un latviešu valodas skaidrojošās vārdnīcas un enciklopēdijas, jo no šķirkļu skaidrojuma svešvārdu vārdnīcā ne vienmēr ir iespējams noteikt šā laika perioda svešvārda nozīmes struktūru. No vācu valodas skaidrojošajām vārdnīcām izmantota 1930. gadā iznākusi Teodora Matiasa sastādītā *Duden* redakcijas vārdnīca (VGD 1930) un 1933. gadā izdotā Riharda Pēkruņa sastādītā vārdnīca (VSV 1933); laika posmā no 1980. līdz 1982. gadam – VDR izdotā Mūsdienu vācu valodas vārdnīca (WDG 1980–1982) un 1970. gadā VFR izdotā Nozīmju skaidrojošā vārdnīca (VDUDENB 1970), 1996. un 2001. gadā izdotās vienvalodas

skaidrojošās vārdnīcas (Duden 1996; Duden 2001) un 1994. gadā iznākusī Lielā svešvārdu vārdnīca (Duden SV 1994). Par latviešu valodas skaidrojošo vārdnīcu tika izraudzīta astoņsējumu Latviešu literārās valodas vārdnīca (LLVV 1972–1996).

Politisko jēdzienu būtības noskaidrošanai promocijas darbā izmantoti arī enciklopēdisko uzziņu leksikogrāfiskie avoti: *Meyers Lexikon* (VML 1924–1933), *dtv–Lexikon* (dtv–L 1999), Latviešu konversācijas vārdnīca (LKV 1927–1939), Latvju mazā enciklopēdija Alfreda Bīlmaņa virsredakcijā (LME 1932–1936), Latvijas Padomju enciklopēdija (LPE 1981–1987) un Politiskā enciklopēdija (1987).

Pētījumam izmantotās vārdnīcas vērtējamas kā optimāli salīdzināmi pamatavoti, jo to kopīgās iezīmes (vārdnīcas izdošanas mērķis, mērķauditorija, jomas, no kurām uzņemti svešvārdi, nozīmes skaidrojumi definīciju veidā un etimoloģijas norādes) ir relevantas vācu un latviešu politiskās jomas svešvārdu nozīmes struktūras sastatīšanai un ekstralingvistisko faktoru noteikšanai. Ne tikai pamatavoti, bet arī piesaistītie papildavoti, proti, 20. gadsimta vācu un latviešu enciklopēdijas un skaidrojošās vienvalodas vārdnīcas, pētījumam ir nozīmīgas – jo īpaši svešvārdu nozīmes struktūras noteikšanai.

2.2. Politiskās jomas svešvārdu izvēle un vārdu korpusa izveide

Izvēloties politiskās jomas svešvārdus un sastādot vārdu korpusu, uzmanība ir pievēršama secinājumiem par politiskās jomas leksiku, tās klasifikāciju un ideoloģijas leksikas specifiku. Balstoties uz iepriekš veikto analīzi, galvenokārt tiek akcentēta institucionālā un ideoloģiskā leksika. Tās sastāvs ir heterogēns, jo iekļauj gan vispārlietojamās, gan nozaru valodas leksēmas (sk. 1. 1. apakšnodaļu). Šā iemesla dēļ promocijas darbā meklēts veids, kā optimizēt politiskās jomas svešvārdu atlasī. Ņemot vērā faktu, ka institucionālā leksika, piemēram, valsts un starpvalstu institūciju nosaukumi, valsts un politisko amatu nosaukumi, politisko organizāciju un institūciju nosaukumi (sk. 1. 1. 1. apakšnodaļu) vācu un latviešu leksikogrāfiskajos avotos, iespējams, neuzrāda būtiskas atšķirības nozīmes skaidrojumā, vārdu korpusā tie iekļauti netiek. Pārējie politiskās jomas svešvārdi korpusā iekļauti pēc to lietošanas jomas un nozīmes norādēm vācu un latviešu svešvārdu vārdnīcās. Norādes liecina par šo leksēmu saistību ar noteiktu politisku kontekstu. Tātad korpusā atlasīti:

- svešvārdi, kuriem vārdnīcās ir norāde uz to lietošanas jomu „politika” vai kuri ar politiku ir saistīti eksplicīti, piemēram, *politiska mācība, politiska doktrīna, politisks virziens, politiskā sistēma* utt.;
- svešvārdi, kuru nozīmes norādes ietver tādas sēmas kā *vara, valdība, valdošs, valsts, valstisks, valsts pārvaldes forma* u. tml.;
- svešvārdi, kuri saistīti ar kādu no 20. gadsimta ideoloģijas mācībām, piemēram, *marksisms, marksisms-ļeņinisms, komunisms, sociālisms, nacionālisms, nacionālsociālisms, sociāldemokrātija* utt.

Vārdu korpusa izveide sadalāma vairākos darba posmos. Pirmkārt, pēc iepriekš minētajiem kritērijiem atlasīti svešvārdi vācu svešvārdu vārdnīcā *Das Große Fremdwörterbuch* (VSV 1999) un sastādīts to saraksts. Otrkārt, kontrastīvā pētījuma veikšanai ekscerpētajiem vācu svešvārdiem sameklēti formāli atbilstoši un saturiski līdzīgi latviešu svešvārdu šķirkļu vārdi no Svešvārdu vārdnīcas (LSV 1999). Treškārt, pārbaudīta atbilstošo latviešu svešvārdu saistība ar politikas jomu, izmantojot *Politisko terminu vārdnīcu* (Ašmanis: 1999). Šādi izveidots vārdu korpus, kas sastāv no 263 vācu šķirkļu vārdiem ar tiem atbilstošiem latviešu šķirkļu vārdiem, kopā – 526 svešvārdi. Vācu un atbilstošo latviešu svešvārdu skaits ir salīdzinoši liels, lai veiktu pētījumu, balstoties uz izlases pārbaudes principu. Šā iemesla dēļ turpmākajā darba procesā meklētas iespējas tā samazināšanai pēc noteiktiem kritērijiem. Pētījuma korpusa svešvārdi atlasīti pēc alfabēta principa, t. i., izvēlēti vārdi pēc alfabēta burtiem, ņemot vērā to skaitu un saistību ar 20. gadsimta politiskajām mācībām jeb ideoloģijām, piemēram, *Marxismus – marksisms, Sozialismus – sociālisms*. Alfabēta princips tiek izvēlēts, jo tādējādi ir iespējams salīdzinoši objektīvi ierobežot pētījuma korpusā atlasīto leksisko vienību skaitu. Pētījuma korpusā uzņemti vācu un latviešu svešvārdi, kas sākas ar šādiem alfabēta burtiem: **A** (44 leksēmas), **D** (42 leksēmas), **I** (24 leksēmas), **K** (52 leksēmas), **M** (20 leksēmas), **N** (16 leksēmas), **S** (22 leksēmas). Ar šiem vārdu sākuma burtiem ir sastopams salīdzinoši lielākais politisko svešvārdu skaits. Rezultātā pētījumam izveidotais politiskās jomas svešvārdu korpus sastāv no 110 vācu leksēmām un tām atbilstošām 110 latviešu leksēmām, tātad kopā 220 leksēmas (sk. 1. un 2. pielikumu).

Pētījuma vārdu korpusā uzņemtie svešvārdi ir interleksēmas, kuru nozīmes struktūras tiek sastatītas pēc vācu un latviešu valodas leksikogrāfiskajos avotos sniegtās

informācijas, un kontaktlingvistiskajā interpretācijā iegūtie rezultāti tiek salīdzināti ar krievu un angļu valodas vārdnīcu datiem.

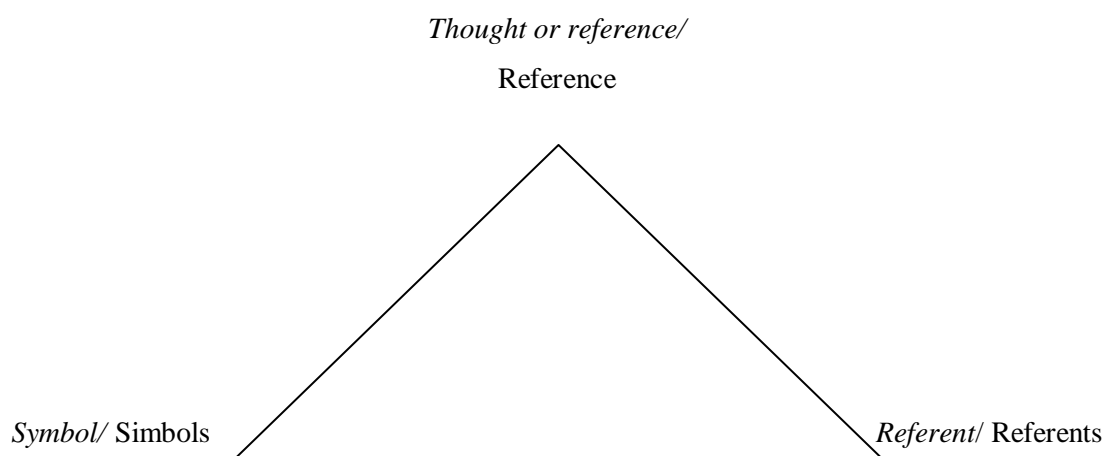
3. Vārda semantiskā analīze un tās metodikas piemērotība pētījumā

3.1. Leksiskās nozīmes koncepcija

Promocijas darbā tiek sastatītas vācu un latviešu politiskās jomas svešvārdu nozīmes struktūras leksikogrāfiskajos avotos, tāpēc vispirms nepieciešams aplūkot šādus leksiskās nozīmes koncepcijas pamatjēdzienus: *nozīme, jēdziens, apzīmējums, valodas zināšanas* un *zināšanas par lietām*. Būtisks ir jautājums par iespēju nošķirt valodas zināšanas jeb semantiskās zināšanas no zināšanām par lietām jeb enciklopēdiskajām zināšanām, kā arī noskaidrot vārdnīcu nozīmi valodas zināšanu apgūvē un papildināšanā.

Valodnieciskajā literatūrā kā nozīmes mūsdienu zinātniskās izpratnes pirmie izveidotāji tiek atzīti Č. K. Ogdens un A. A. Ričardss (1923) (sk. 5. shēmu). Viņu izveidotajā koncepcijā simbols jeb vārds funkcionē kā nepārtraukta valodas skaņu zīme. Simbols pārstāv referentu jeb lietu. Č. K. Ogdena un A. A. Ričarda izveidotā nozīmes koncepta shēma attēlo, ka neeksistē tieša saikne starp simbolu un referentu, bet tā veidojas ar references jeb jēdziena starpniecību (Ogdens, Ričardss 1949:11).

5. shēma

Nozīmes koncepts (pēc Č. K. Ogdena, K. I. Ričarda)
(Ogdens, Ričardss 1949: 11; autores tulkojums)

Stīvens Ulmans nozīmi definē kā mijiedarbību „starp vārdu un jēdzienu, ar kura palīdzību tā [nozīme] veidojas apziņā” (Ulmans 1967: 65). Līdz ar to nozīme ir reciproka darbība, un pēc savas būtības tā ir dinamiska. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošajā vārdnīcā* nozīmes koncepts tiek dēvēts par semantisko trīsstūri (VPSV 2007: 350).

Tāpat vārds ir valodas, bet jēdziens – domāšanas vienība. Heincs Fāters uzsver, ka arī vācu valodniecībā, ietekmējoties no psiholoģijas, kā vārda *jēdziens* sinonīms tiek lietots vārds *koncepts* (vācu val. *Konzept*) (Fāters 1999: 152). Latviešu valodā svešvārda *koncepts* nozīme ir ‘jēdziens’ vai ‘vispārīgs priekšstats’ (LSV 2005: 284). Hermanis Ernsts Brēkle jēdzienus skaidro kā „domāšanas instrumentus”, kuri ir identiski ar vārdu vai zīmju nozīmi (Brēkle 1972: 55). Līdzīgi jēdzienu definē arī Vilhelms Šmits (Šmits 1961: 236) un Oskars Reihmanis (Reihmanis 1969: 12), papildinot Hermaņa Ernsta Brēkles formulēto jēdziena definīciju ar objektīvo vai subjektīvo attēlojumu par lietu. Vairāki valodnieki, piemēram, Vilhelms Šmits (Šmits 1961: 233), Hermanis Ernsts Brēkle (Brēkle 1972: 55–56), Eidžēnio Koseriu (Koseriu 1976: 7), Augusts Dauzess (Dauzess 1989: 12) un Tea Šipana (Šipana 1992, 125–127) vērš uzmanību uz faktu, ka nozīme var eksistēt tikai vienā konkrētā valodā, jo lietas un jēdzieni tiek apzīmēti ar kādas konkrētas valodas zīmi vai zīmju kombināciju. Nozīme un jēdziens uzrāda gan kopīgas, gan atšķirīgas iezīmes, tāpēc stingrs nodalījums nav iespējams. Rūdijs Kellers uzskata, ka jēdzieni var eksistēt tikai ar valodas starpniecību, tie tiek fiksēti valodas lietošanas kovencijās un ir saistīti ar valodu. Tiklīdz mēs esam apguvuši spēju domāt savas valodas jēdzienos, tie parādās mums neatkarīgi no to izpausmes formām un tradīcijām (Kellers 1996: 55–56).

Tea Šipana vārda nozīmi raksturo šādi: „Vārda nozīme ir uz vārdu formatīvu attiecinātas zināšanas, kuras tiek iegūtas lietu atspoguļošanas rezultātā.” (Šipana 1992: 129) Viņa definē arī semantiskās zināšanas, kas sastāv no zināšanām par vārda lietojumu un zināšanām par semantiskajām attiecībām, kurās vārds var atrasties (Šipana 1992: 153). Vārds kopā ar zināšanām par lietas būtību un zināšanām par referenci tiek iegūts un saglabāts valodā. Reference ir attieksme pret katru ar valodu nesaistītu realitāti (Koseriu 1981: 185). Apzīmējamais, pēc Eidžēnio Koseriu uzskatiem, ir saistīts ar patiesību, t. i., „priekšstatu”, „faktu” un „lietas būtību”, kura neeksistē valodā (Koseriu 1976: 7).

Pēc savas būtības nozīme un jēdziens atšķiras, tāpēc nepieciešams aplūkot iespēju nošķirt valodas zināšanas, īpaši semantikas zināšanas, no zināšanām par lietu resp. enciklopēdiskajām zināšanām. Klaudija Frāsa uzskata, ka, veidojot vārda nozīmes aprakstu, ir nepieciešams izmantot zināšanu jēdzienu, kurā ietilpst gan semantikas zināšanas šaurākajā nozīmē, gan enciklopēdiskās zināšanas plašākajā nozīmē (Frāsa 2002: 40). Pēters Rolfš Luceiers (Luceiers 1985: 86), arī Henings Bergenholcs un Uve Kaufmanis (Bergenholcs, Kaufmanis 1996: 172) uzskata, ka praktiski nav iespējams

nošķirt valodas zināšanas no enciklopēdiskajām zināšanām. Kristīna Ganzela zināšanas par lietu un valodas zināšanas ir definējusi šādi:

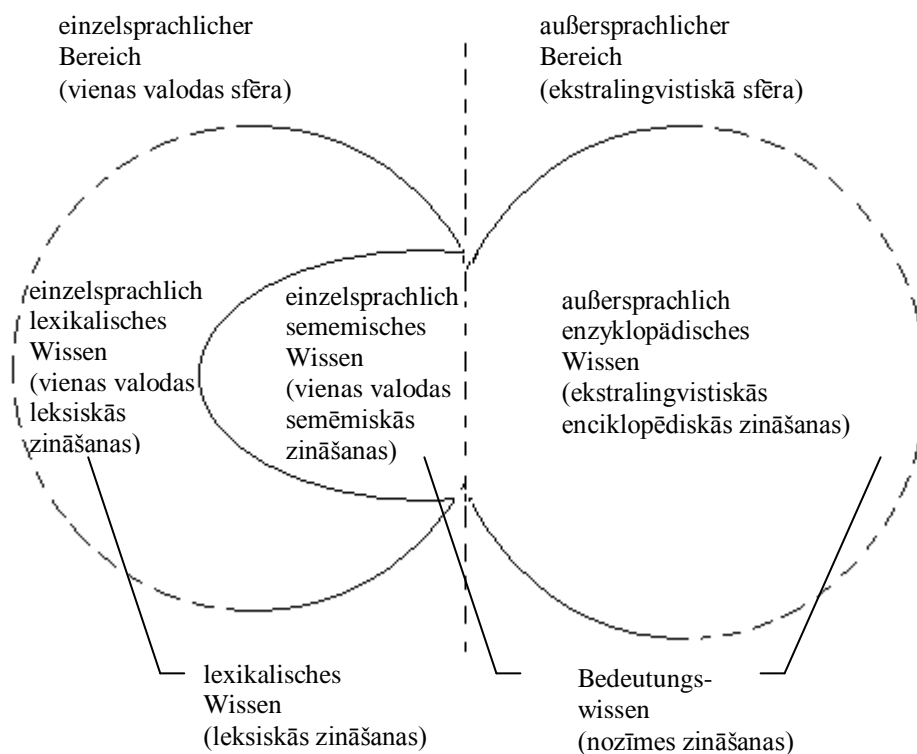
„Zināšanas par lietu atspoguļo sabiedrības zināšanas par objektīvo īstenību, kas atlasītā veidā uzkrājas katrā individuā, ņemot vērā viņa piederību pie noteiktas sociālās grupas vai profesijas. Zināšanas par lietu izpaužas jēdzienu kompleksā, jēdzienisko pazīmju struktūrās un jēdzienu savstarpējās attieksmēs. Valodas zināšanas ir leksiski semantiskās zināšanas, kas ir lingvistiski paustas zināšanas par lietu un kas ietver leksēmas nozīmi. No vienas puses, tās vienmēr ir saistītas ar formatīvu, no otras puses, tās raksturo galvenokārt zināšanas par lietu sabiedrībā kopumā, kā arī zināšanas par paradigmātiskajiem un sintagmātiskajiem apstākļiem un valodas zīmju savstarpējām attieksmēm, par vārdu fonemātiskajām un grafemātiskajām īpašībām.” (Ganzela 1991: 131)

Kristīna Ganzela definīcijā vērš uzmanību uz valodas zināšanu un zināšanu par lietu savstarpējo nedalāmību, jo zināšanas par lietu tiek atspoguļotas ar valodas zināšanu palīdzību. Tas sasaucas ar iepriekšminēto Pētera Rolfa Luceiera, Heninga Bergenholca un Uves Kaufmaņa atzinumu par diferenciācijas neiespējamību, taču Kristīna Ganzela norāda arī uz valodas zināšanu kompetenci, ko veido valodas zināšanu konkrēta lietošana saistībā ar valodas īpašībām.

Andreass Blanks raksta par vispārinātu atšķirību starp semēmiskajām, leksiskajām un enciklopēdiskajām zināšanām (Blanks 2001: 132). Valodas zināšanas un zināšanas par lietu ir savstarpēji saistītas, tomēr, aplūkojot tās teorētiski, pastāv zināmas atšķirības. Viņš shematiski attēlo iepriekšminētās valodas un lietas zināšanas (sk. 6. shēmu), norādot uz to atšķirībām un saistību.

Andreass Blanks zināšanas par leksiku skaidro (1) kā zināšanas par vārda ekstralingvistiskajiem lietošanas faktoriem jeb valodas vienības diasistēmiskajām pazīmēm; (2) kā zināšanas par vārda lingvistiskajām īpašībām, piemēram, vārdšķiru, gramatisko dzimti, polisēmiju u. c., un (3) kā zināšanas par sintagmātiskajām attiecībām, piemēram, kolokācijām, vārddarināšanu, frazeoloģiju u. c. (Blanks 2001: 132). Vārda nozīmes zināšanas ietver gan konkrētas valodas vārda semēmu, gan arī enciklopēdiskās zināšanas.

Leksikogrāfijas praksē, kā uzsver Valters Dīkmanis (Dīkmanis 1988: 801), arī Henings Bergenholcs un Uve Kaufmanis (Bergenholcs, Kaufmanis 1996: 177) valodas zināšanas tiek atspoguļotas kā strukturētas un sistēmiskas zināšanas par lietu.

Valodas un ekstralingvistiskās zināšanas (pēc Andreasa Blanka)

(Avots: Blanks 2001: 132; autores tulkojums)

Leksikogrāfijas pamatuzdevums ir spēt labi strukturēt zināšanas par vārdu, t. i., nepieciešamas gan enciklopēdiskās zināšanas, gan arī zināšanas par vārdu valodā (Bergenhols, Kaufmanis 1996: 177). Tādējādi leksikogrāfijā praktiski nav iespējams nodalīt enciklopēdiskās zināšanas no valodas zināšanām, jo leksikogrāfijas galvenais uzdevums ir koncentrētā veidā uzrādīt pēc iespējas visas nepieciešamās zināšanas par vārdu, lai leksikogrāfiskā izdevuma lietotājs tās varētu izmantot.

Promocijas pētījumā ir svarīgi noskaidrot vārda nozīmes saistību ar valodas un enciklopēdiskajām zināšanām. Vilhelms Šmits vārda nozīmi definē kā kāda priekšmeta, parādības vai sakarības saturisko īstenības atspoguļojumu konkrētas valodas kopienas locekļu apziņā, kas parasti saistās ar skaņu kompleksu un vārda strukturālo vienību (Šmits 1961: 233). Ar saturisko atspoguļojumu Vilhelms Šmits saprot izziņas procesa nemainīgo sastāvdaļu kopumu cilvēka smadzenēs, kura avoti var būt uztvere ar maņu orgāniem, kairinājumi un domāšanas spējas. Valodas sistēma veidojas kā komunikatīvs izziņas instruments, un vārdu nozīmes tajā ir „iesaldētas”, ar vārdu formatīvu palīdzību

apzīmētas zināšanas (Šipana, 1992: 131). Tomēr valoda ir dinamiska un līdz ar to vārdu nozīmēm ir raksturīga atvērtība un mainīgums.

Vārda nozīme noteiktā laika posmā tiek fiksēta vārdnīcas šķirklī. Tāpēc Bernds Špilners uzsver vārdnīcu nozīmīgumu: „Vārdnīca ietekmē un nostiprina vārda lietojumu valodas kopienā [...] Kodifikācija ir kā valodas veidošanās sākumposms. Vārdnīca kā leksikogrāfijas avots normatīvi ietekmē konkrētas valodas vārdu krājumu.” (Špilners 1995: 616) No teiktā var secināt, ka vārdnīcā iekļautā un fiksētā šķirklī vārda nozīme attiecīgajā laika posmā vārdnīcas lietotājam ir valodas zināšanu uzziņas avots, ko bieži vien uzskata par valodas normu.

Apkopojot iepriekšminēto, jāsecina, ka jēdziens un nozīme uzrāda kopīgas un atšķirīgas iezīmes: tie atspoguļo zināšanas par pasauli, sabiedrību. Nozīme ir cieši saistīta ar konkrētu valodu, bet jēdziens ir sastopams dažādās valodās kā domāšanas instruments jeb operators. Tādējādi arī valodas zināšanas un enciklopēdiskās zināšanas praktiski ir savstarpēji cieši saistītas, lai gan teorētiski tās ir atšķirīgas. Valodas zināšanas atspoguļo gan ekstralingvistiskās jeb enciklopēdiskās zināšanas, gan arī valodas lietojuma kompetenci; tās tiek fiksētas vārdnīcā ar formatīvu palīdzību. Valodas dinamiskums un ar to saistītās izmaiņas var ietekmēt vārda nozīmi. Ideālajā gadījumā vārda nozīmes izmaiņas tiek uzrādītas aktualizētajos un papildinātajos vārdnīcu izdevumos.

3.2. Leksēmu nozīmes komponentu analīze

Semantikā vārda nozīme tiek strukturēta kā „atsevišķu nozīmju kopums”. Strukturālajā semantikā, izmantojot fonoloģijas metodes paraugu, vārda nozīme pētīta pēc distinktīvajām pazīmēm, kur pazīmes veido opozīciju (Fanzelovs 1991: 64). Džerolds Kacs un Džerijs Fodors uzskata, ka semantiskās saiknes starp vienas leksēmas dažādām nozīmēm tiek izteiktas ar formālajām saiknēm starp īpašībām un diferencējošām pazīmēm (Kacs, Fodors 1970: 230). Semantiskās pazīmes viņi definē kā sastāvdaļas, ar kā palīdzību var teorētiski raksturot semantiskās saiknes, bet diferencējošās pazīmes saistītas ar leksisko vienību un atspoguļo tās specifisko nozīmi (Kacs, Fodors 1970: 231). Gisberts Fanzelovs (Fanzelovs 1991: 64) Džerolda Kaca un Džerija Fodora izveidoto sistēmu novērtē kā universāli izmantojamu instrumentu vārda nozīmes pētījumos. Džons Lajonss (1983: 145) apšaubā jēdzienisko komponentu universālumu, jo diezgan maz leksēmām piemīt komponentu analīzei nepieciešamās pazīmes. Labākajā gadījumā

leksēmu jēdzieniskumu ar universālo pazīmju palīdzību var atspoguļot tikai daļēji. Distinktīvās jeb diferencējošās pazīmes valodniecībā tiek apzīmētas dažādi. Tea Šipana apkopojusi šo pazīmju nosaukumus dažādu valodnieku darbos (Šipana 1992: 183):

- semantiskās pazīmes, vācu val. *semantische Merkmale* (Bīrvišs 1965, 1969; Līdi 1985; Ufimceva 1962);
- semantiskie komponenti, vācu val. *semantische Komponenten* (Apresjans 1962, 1974);
- nozīmes elementi, vācu val. *Bedeutungselemente* (Šmits 1963);
- sēmas, vācu val. *Seme* (Potjē 1964; Greims 1966, 1971; Baldingers 1957; Hēgers 1964, 1971; Votjaks 1971, 1987; Henne/Vīgands 1973; Koseriu 1969; Naida 1964);
- semantiskie marķieri, angļu val. *semantic markers* (Kacs 1966).

Promocijas darbā lietots termins *sēma*, jo to savos darbos izmanto vairākums autoru. Sēma ir semantiskās analīzes pamatvienība, t. i., sīkākā distinktīvā jeb šķīrēj pazīme, ar kuras palīdzību tiek aprakstīta valodas vienību nozīme vārdnīcā (Būsmane 2002: 590). *Valodniecības pamattermiņu skaidrojošajā vārdnīcā* sēma definēta kā „vismazākā, sīkāk nedalāmā nozīmes vienība” (VPSV 2007: 347). No šīm definīcijām izriet, ka valodas vienības nozīme tiek aprakstīta ar sēmas palīdzību, savukārt Tea Šipana sēmu raksturo kā metavalodas vienību, kas piesaistīta konkrētai valodai un veido vismazāko semantisko zināšanu vienību (Šipana 1992: 183). Arī Hiltraude Dipuī-Engelharda sēmai piešķir metavalodas, bet ne kognitīvi universālu un ne pirmsleksikalizēšanās statusu (Dipuī-Engelharda 1995: 151–152). Dīters Fīvēgers uzskata, ka sēma attiecībā uz vārda nozīmi valodā veic ne tikai diferencēšanas, bet arī sistematizēšanas funkciju (Fīvēgers 1977: 113–114). Rezumējot jāsecina, ka sēma ir metavalodas vienība, kas diferencē, sistematizē un apraksta valodas vienības nozīmi.

Strukturālajā semantikā tiek lietots arī termins *semēma*, kas atbilst semantiskajai pamatvienībai vārdnīcā vai leksikonā un kas tiek aprakstīta ar sēmu palīdzību (Būsmane 2002: 595). *Valodniecības pamattermiņu skaidrojošajā vārdnīcā* semēma skaidrota kā „strukturēts sēmu kopums, kas veido atsevišķu vārda nozīmi, resp., leksiski semantisko variantu” (VPSV 2007: 351). Pēc Pētera Šifko uzskatiem semēma vārdnīcā ir nozīmes apraksta sākumpunkts. Turklāt svarīgas ir arī daudzas pragmatiskās un enciklopēdiskās

pašas pazīmes. Šķirkļu vārdu nozīmes apraksta izveidošanai vārdnīcā Pēters Šifko izvirza šādus komponentu analīzes priekšnosacījumus (Šifko 1974: 60–61):

- pirmkārt, semēmai vismaz ar vienu sēmu jāatšķiras no citām tās pašas valodas semēmām;
- otrkārt, semēmai noteikti jāatspoguļo valodas vārdu paradigmātiskās un sintagmātiskās saiknes, piemēram, sinonīmiju, parafrāzes, nozīmes līdzības, hiponīmiju un hiperonīmiju, antonīmiju u. c.;
- treškārt, semēmai jāveic apzīmēšanas funkcija valodā tik lielā mērā, lai parādītu jēdzieniskās norādes par denotāta iespējamām kategorijām;
- ceturtkārt, semēmai jāatbilst valodas lietošanas konvencijām konkrētas valodas lietotāju kopienā.

Savukārt Gerds Votjaks uzsver, ka semēmas jeb semantiskās mikrostruktūras ir vārda nozīmes abstrakcijas, kas ir saistītas ar socializētām un tradicionāli lietotām reālijām un kas apvieno pazīmes ar sinhroni relatīvi nemainīgu kvantitāti un kvalitāti (Votjaks 2006: 71).

Pēc Pētera Šifko (Šifko 1974: 60–61) un Gerda Votjaka (Votjaks 2006: 71) uzskatiem semēma atspoguļo ne tikai vārda nozīmes struktūru, bet arī vārda paradigmātisko un sintagmātisko lietojumu, kā arī zināšanas par lietu. Gerds Votjaks vēl atzīmē, ka semēma funkcionē kā nemainīgs kodols individuāli subjektīvu konceptu veidošanā, t. i., katra atsevišķa valodas lietotāja pasaules uzskatu atspoguļošanā. Attiecībā uz semēmas lomu šķirkļu vārdu nozīmes aprakstā Dīters Fīvēģers (Fīvēģers 1977: 17) un Ilze Karla (Karla 1987: 17) uzsver arī faktu, ka semēma organizē leksikona vai vārdnīcas šķirkļu semantisko struktūru. Viena un tā paša formatīva semēmu jeb semantisko mikrostruktūru kopums noteiktā kārtībā parasti veido leksikona vai vārdnīcas vienības struktūru (Karla 1987: 16).

Vācu valodniecībā ir bijušas diskusijas par sēmas un semēmas piederību pie vienas vai vairākām valodām u. tml. Pēters Šifko jautājumu, vai sēmas un semēmas var būt universālas, vai arī tās ir raksturīgas tikai konkrētai valodai, atstāj atklātu (Šifko 1974: 60). Līdzīgi kā Pēters Šifko arī Dīters Fīvēģers norāda, ka sēmas nav piesaistītas kādai konkrētai valodai un tām ir ekstralingvistisks raksturs (Fīvēģers 1977: 125). Tea Šipana savukārt uzskata, ka sēmas ir raksturīgas vienīgi konkrētai valodai (Šipana 1992:

183). Pēc Georga F. Meiera teorijas semēmas sastāv no elementiem, kas apraksta konkrētas valodas izziņas vienības (Meiers 1980: 651). Viņš ievieš terminu *noēmas*, t. i., sīkākās izziņas vienības, kas piemīt visiem cilvēkiem un kas ir nepieciešamas semēmu struktūras kombinācijai vismaz vienā valodā. Valodniecības leksikonos (sk. Levandovskis 1994: 766; Būsmane 2002: 469) noēmas tiek skaidrotas kā vismazākās nozīmi diferencējošās vienības, kas nepieciešamas semēmu izveidei un kas nav saistītas ar valodu.

Vienai leksiskai vienībai var būt vairākas semēmas. Tādā gadījumā runa ir par noteiktas leksēmas daudznozīmību jeb polisēmiju. Kā polisēmijas rašanās avotus Stīvens Ulmans (Ulmans 1967: 111) un Tea Šipana (Šipana 1992: 162) min leksēmas dažādos lietošanas veidus. Lingvistikā izšķir divus nozīmes veidus: (1) denotatīvo nozīmi un (2) konotatīvo nozīmi. Denotatīvo nozīmi var aprakstīt ar zināšanām par denotātu, kas ir objektu klase, uz kuru attiecas valodas zīme. Augusts Dauzess ir devis denotatīvās nozīmes ideālo raksturojumu: tā attiecas uz konkrētiem, ar definīcijām nošķirtiem objektiem vai jēdzieniem un viennozīmīgi norāda uz lietošanas nosacījumiem, kuri kavē polisēmijas rašanos, un līdz ar to jebkurā laikā tā ir tulkojama citā valodā (Dauzess 1989: 45). Zaiga Ikere atzīmē, ka „vārda denotatīvais aspekts veido pamatu vārdu definīcijām skaidrojošās vārdnīcās” (Ikere 1991: 17).

Denotatīvā nozīme ir uztverama kā leksēmas pamatnozīme, jo cilvēku komunikatīvā darbība ietver aizvien plašākas un pilnīgākas sabiedriskās un individuālās vārda nozīmes nianses – tā uzskata Albrehts Neiberts (1978: 2). Līdz ar to viņš iesaka nošķirt septiņus vārda nozīmes veidus (Neiberts 1978: 7):

- 1) denotatīvo nozīmi;
- 2) stilistisko nozīmi;
- 3) gramatisko nozīmi²⁰;
- 4) konotatīvo nozīmi;
- 5) ekspresīvo nozīmi;
- 6) kolokāciju nozīmi;
- 7) pārnesto nozīmi.

²⁰ Kontrastīvais pētījums balstīts uz šķirkļu vārdu nozīmes izpēti, tāpēc gramatiskā nozīme turpmāk netiek aplūkota.

Šie nozīmju veidi, pēc Albrehta Neiberta uzskatiem, raksturo leksēmu vairāk vai mazāk specifiskā veidā, un tie bieži pārklājas. Nozīmju veidi sarežģīt leksēmas nozīmes apraksta izveidi, tomēr vienlaicīgi atspoguļo objektīvu valodas realitāti un veido valodas lietotāju semantisko zināšanu neatņemamu sastāvdaļu (Neiberts 1978: 21).

Citi valodnieki izceļ tikai denotatīvo un konotatīvo nozīmi. Ar konotatīvo nozīmi tiek saprasta papildinformācija par leksēmu, resp., tādi perifērie nozīmes komponenti kā, piemēram, vērtējumi, emocijas, asociācijas un leksēmas funkcionālais lietojums vēsturiskajā, sociālajā, reģionālajā u. c. stilos (Kollers 1978: 82; Ludvigs 1982: 171; Šipana 1992: 156). Tea Šipana konotācijas dimensijas raksturo sīkāk (Šipana 1992: 157–159):

- pirmā dimensija ir vārda emocionālais lietojums, t. i., runātāja emocionālais noskaņojums, apzīmējot denotātu, piemēram, *Fahrrad* (velosipēds) jokojot tiek nosaukts par *Drahtesel* (drāšu ēzelis);
- otrā dimensija ir valodas lietojuma komunikatīvais līmenis, t. i., vārda lietošana konkrētās saziņas situācijas, piemēram, *militärpersona* sarunvalodā tiek saukta par *militāristu**²¹;
- trešā dimensija ir valodas lietojuma funkcionālā joma, piemēram, *Bezahlung* (samaksa) administratīvajā jomā tiek apzīmēta ar *Entgelt* (atalgojums);
- kā ceturta dimensija tiek minēts valodas lietojums noteiktā sabiedrības slānī, kas daļēji pārklājas ar vārda funkcionālo lietojumu, piemēram, profesionālajā žargonā *Operationssaal* (operāciju zāle) tiek dēvēta par *OP-Saal* (op-zāle);
- piektā dimensija ir valodas reģionālais lietojums, piemēram, *sozialistisch* Austrijā nozīmē arī *sociāldemokrātisks**;
- sestā dimensija parādās kā valodas lietojums saistījumā ar kādu noteiktu laika periodu, kad vārdi sniedz informāciju par runātāju, par viņa saistību ar kādu vēsturisko notikumu, piemēram, daiļliteratūrā to izmanto, lai radītu laika un valodas kolorītu. Tomass Manns romānā „Lotte in Weimar” („Lote Veimārā”) izmanto Gētes laika leksiku: „*Genug, der allerhöchste Aufruf erging, die*

²¹ Ar * tiek apzīmēti piemēri no pētījuma vārdu korpusa.

*Einschreibungen begannen und siebenundfünfzig Jäger zu Pferde, zu Fuße, aber sogar siebenundneunzig kamen zusammen.*²²;

- pēdējā – septītā – dimensija ir valodas lietojums politikā, kad vārdi raksturo politiskās apvienības un grupas, piemēram, *Volkssolidarität* (tautas solidaritāte) un *Volkseigentum* (tautas īpašums) ir raksturīgi VDR laika leksikai, bet *Recycling* (otrrreizējā izejvielu pārstrāde) un *Seniorenwohnheim* (vecu ļaužu mītne) – VFR leksikai²³.

Konotāciju dimensijas apraksta arī Verners Kollers (Kollers 1978: 83; 2001: 243–247); tās daļēji sakrīt ar Teas Šipanas (1992: 157–159) iedalījumu. Atšķirība ir tāda, ka iepriekš raksturotās konotāciju dimensijas papildinātas ar vārdu lietojumu pēc to biežuma, bet lietojums noteiktā laika posmā un politikā par dimensijām netiek uzskatīts.

Vārda nozīmes aprakstam vārdnīcā galvenokārt izmantota komponentu analīze. Francs Hundsnuršers uzskata, ka vārdu krājuma nozīmes pamatu veido sēmu kopums, kam ir noteikta forma (Hundsnuršers 1970: 19). Arī Ilze Karla uzsver komponentu analīzes nozīmīgumu, norādot, ka vārdnīcu veidotāju uzdevums nav veikt komponentu analīzi vārda nozīmes detalizētai izpētei, bet gan vienas leksēmas nozīmes nošķiršanai no citām nozīmēm (Karla 1987: 18). Neraugoties uz komponentu analīzes nozīmīgumu leksikogrāfijā, vācu valodnieku pētījumos tā bieži tiek arī kritizēta. Tea Šipana norāda uz praktisku neiespējamību, aprakstot vārdu nozīmi, novilkt stingru robežu starp valodas zināšanām un zināšanām par lietu dabu. Viņa arī uzskata, ka ar semantiskās analīzes palīdzību nozīmes mainīgumu objektīvi noteikt ir sarežģīti (Šipana 1992: 186–187). Pēters Rolfs Luceiers izceļ komponentu analīzes subjektivitāti, jo, izvēloties semantiskās pazīmes, katrs valodnieks izmanto tās pazīmes, kuras tieši viņam šķiet svarīgas (Luceiers 1985: 94). Augusts Dauzess domā, ka nozīmes nevar aprakstīt pēc opozīcijas principa, jo denotātus nevar nosaukt izolēti vienu no otra (Dauzess 1989: 49). Klauss Pēters Konerdings papildina minēto kritiku, uzsverot, ka neeksistē metodes, kā identificēt sēmas neatkarīgi no valodas zīmēm un kā samazināt sēmu skaitu (Konerdings 1999: 20). Tas ir iespējams tikai ar pētāmās valodas leksēmu skaita reducēšanu, tāpēc valodnieks iesaka leksikalizēto vienību aprakstu par denotāta potenciālu saistīt ar semantiski konceptuālo shēmu pēc prototipu semantikas koncepcijas (Konerdings 1999: 36). Tā identificē denotātu esamību, t. i., denotātu situācijas, izskaidrojot valodas producēšanas un

²² Ar pasvītrojumu tiek izcelta konotētā leksika (autores piezīme).

²³ Iekavās norādītie atbilstošie latviešu valodas piemēri ir doti autores tulkojumā.

uztveršanas procesus. Sēmas var shematiski interpretēt specifiskus denotātu esamības aspektus. Kritizējot komponentu analīzi un izsakot priekšlikumu leksēmu nozīmes apraksta veidošanai, Klauss Pēters Konerdings dod priekšroku leksēmas nozīmes aprakstam, kas veidots, galvenokārt balstoties uz prototipu semantikas atzinumiem, bet nozīmes komponentu analīzi viņš iesaka izmantot tikai tajos gadījumos, kad nepieciešams uzskaitīt denotāta specifiskās pazīmes.

Prototipu semantika balstās pieņēmumā, ka denotātu kategorijas veidojas pēc to raksturīgākajām vai tipiskākajām iezīmēm. Tātad referents pieskaitāms noteiktai kategorijai pēc tā līdzības ar prototipu²⁴ (Blūtners 1995: 230). Līdz ar to vārda nozīme vairs netiek veidota pēc semantiskajām šķīrēj pazīmēm, kas veido opozīcijas, bet vadoies pēc līdzības ar prototipu (Kleibers 1993: 39). No tā izriet, ka vārda nozīme var ietvert dažādas atšķirīgas šķīrēj pazīmes un var būt saistīta ar vairākām kategorijām (Nītiņa, Iljinska, Platonova 2008: 58). Žorža Kleibera prototipu semantikas koncepcija tiek balstīta uz šādām tēzēm (Kleibers 1993: 33–34):

- kategorijai²⁵ ir prototipiska iekšējā struktūra;
- konkrēta referenta pārstāvēniecības pakāpe atbilst tā piederībai pie noteiktas kategorijas;
- robežas starp kategorijām jeb jēdzieniem nav stingri noteiktas;
- kategorijas pārstāvjiem piemīt īpašības, kas ir kopīgas visiem tās pārstāvjiem, un pēc to līdzības tiek ierindoti noteiktā kategorijā;
- īpašību piederība kategorijai veidojas pēc līdzības ar noteiktu prototipu;
- īpašību piederību nosaka pēc būtības, nevis analītiski.

Analizējot prototipu semantiku leksiskās nozīmes teorijas kontekstā, Olafs Bērenfengers izceļ nozīmīgākās atziņas (Bērenfengers 2002):

- pirmkārt, prototipu semantikā jēdzieniem bieži vien nav stingru robežu, līdz ar to ne vienmēr iespējams viennozīmīgi noteikt kāda referenta piederību pie noteiktas kategorijas un klasisko loģiku šajos gadījumos nevar izmantot;

²⁴ Prototips ir apziņas saturs, shēma vai kognitīvs attēls, kas asociējas ar noteiktu vārdu un kalpo kā orientieris kategoriju veidošanā (Kleibers 1993: 40).

²⁵ Ar kategoriju prototipu semantikā apzīmē jēdzienus un/vai jēdzienu grupu (autores piezīme).

- otrkārt, daudzas kategorijas uzrāda privileģētu elementu hierarhisku dalījumu, t. i., prototipu ar kategorijai tipiskajām iezīmēm. Mazāk reprezentatīviem elementiem ir mazāk tipisko iezīmju, līdz ar to ne visiem kategorijas elementiem ir epistēmisks (gnozeoloģisks) statuss;
- treškārt, konkrēta elementa piederība pie kategorijas tiek konstatēta pēc radnieciskās līdzības, līdz ar to var optimāli izskaidrot daudzu valodas leksēmu un leksēmu grupu polisēmiju;
- ceturtkārt, valodas zināšanu un enciklopēdisko zināšanu nošķirumu nevar atspoguļot kā lingvistisku īstenību. No tā izriet, ka nozīmes skaidrojumu nevar balstīt tikai uz minimālajām šķirējpazīmēm.

Lai gan prototipu semantika atšķirībā no klasiskās komponentu semantikas nepieļauj strikti nodalīt jēdzienus, tā piedāvā veiksmīgākus vārdu polisēmijas skaidrojumus pēc to līdzības un arī atrisina jautājumu par valodas zināšanu un enciklopēdisko zināšanu nošķiršanu, tomēr, kā norāda Olafs Bērenfengers (2002), tai nav izdevies no atklātajiem prototipu fenomeniem attīstīt vienotu koncepciju. Arī Gerolds Hiltijs uzskata, ka prototipu semantika ir norādījusi uz komponentu analīzes trūkumiem, tomēr pati ir saistīta ar nenoteiktību, neskaidrībām un iekšējām pretrunām (Hiltijs 1997: 66–68). Piemēram, analizējot spāņu vārdu *silla* (krēsls; segli) pēc komponentu un prototipu semantikas metodēm, viņš secina, ka komponentu analīze uzrāda vārda nozīmi kā sēmu summu, to sakārtojumu semantiskās struktūras noteikšanai un aktuālās sēmas, savukārt prototipu semantiskā analīze ļauj uzdot šādu jautājumu: vai *silla* (krēsls) un *silla* (segli) pieder pie vienas vai pie divām kategorijām, t. i., pie viena vai diviem prototipiem. Bez šaubām, *krēsls* un *segli* uzrāda radniecīgu līdzību, bet nav iespējams ar šā fakta konstatēšanu noteikt leksēmas daudznozīmīgumu. To var veikt, nosakot vārda lietošanas gadījumus.

Olafs Bērenfengers (Bērenfengers 2002) min vienotības trūkumu prototipu semantikas koncepcijā, un Gerolds Hiltijs (Hiltijs 1997) attēlo nepilnības kategoriju noteikšanā un polisēmijas konstatēšanā. Tas skaidrojams ar faktu, ka prototipu koncepcija ir samērā jauna; tās izveide aizsākās 20. gadsimta 70. gados līdz ar eksperimentālās psiholoģijas teoriju par prototipiem un to izmantošanas mēģinājumiem semantikā (Roša 1973–1978). Prototipu semantikas pētījumi datēti tikai ar 20. gadsimta 90. gadiem (Kleibers 1993; Blūtners 1995; Konerdings 1999).

Ņemot vērā atziņu dažādību prototipu semantikas teorijā, tās nepilnības un relatīvi neilgo laiku valodas pētījumu aprobācijā, promocijas pētījums par politiskās jomas svešvārdu nozīmi balstīts uz semantisko šķīrējpažīmju jeb sēmu analīzi, jo leksikogrāfijas praksē šķīrkļa vārda nozīmes skaidrojums balstīts uz vārda nozīmes semantisko pažīmju analīzi. Sēmu analīze uzrāda gan paradigmātisko un sintagmātisko lietojumu, gan enciklopēdiskās zināšanas par vārdu (Šifko 1974; Votjaks 2006). Vienvalodas un divvalodu vārdnīcās pēc Gerda Votjaka pētījumiem par leksēmu var iekļaut šādu informāciju (Votjaks 1986: 93):

- 1) atsevišķu semantisko mikrostruktūru jeb sēmu aprakstu;
- 2) semantiskā lauka jeb nozīmes ekstensitātes aprakstu;
- 3) konotatīvās nozīmes;
- 4) formāli gramatiskās un morfosintaktiskās norādes;
- 5) semantiski taktiskās norādes, t. i., parasti lietojamo kombināciju regularitātes;
- 6) stereotipiskās lietojuma norādes.

Gerda Votjaka interpretācija balstās uz sēmu analīzi, kas ietver gan norādes par valodas paradigmātisko un sintagmātisko lietojumu, gan enciklopēdiskās zināšanas.²⁶ Līdzīgi uzskata arī Gizela Harasa, uzsverot, ka vārda nozīmes apraksts vārdnīcā ir veidojams tā, lai, no vienas puses, vārda nozīmes skaidrojums būtu saistīts ar tā ikdienas lietojumu, t. i., strikti neatdalot vārdu no lietas, bet, no otras puses, tam ir jāsaskan ar lingvistiskajiem un valodas filozofijas uzskatiem (Harasa 1991: 89). Arī latviešu leksikogrāfijā Ilga Jansone iesaka īpaši skaidrojošajām vārdnīcām izvēlēties enciklopēdisko un/vai filoloģisko skaidrojumu tipu (Jansone 1997: 50).

3.3. Leksiskās nozīmes ekvivalences noteikšana

Tā kā pētījumā tiek analizētas politiskās jomas svešvārdu semantiskās struktūras vācu un latviešu valodā, tad būtiski ir noteikt to leksiski semantisko ekvivalenci. Turpmākajā tekstā sniegts ieskats ekvivalences jēdziena izpratnē sastatāmajā valodniecībā, kas tradicionāli tiek iekļauta arī vācu valodas pētniecībā un

²⁶ Lielākā daļa minēto norāžu ir promocijas darbā pētāmo avotu šķīrkļos (sk. 2.1. apakšnodaļu).

tulkojumzinātnē, kā arī aplūkoti nozīmes ekvivalences tipi kontrastīvajā leksikoloģijā un leksikogrāfijā.

Vācu valodniecības pētījumi, it sevišķi tie, kuri ir veikti ārpus vāciski runājošajām zemēm (t. s. *Auslandsgermanistik*), bieži vien ir veltīti vācu valodas kā L1 sastatījumam ar attiecīgās valsts valodu, kas ir L2 statusā. Šādiem pētījumiem tiek lietotas sastatāmajā valodniecībā izstrādātas metodes, pirmkārt, jau salīdzinājums (vācu val. *Vergleich*). Kurts Reins to definē kā sinchronu, deskriptīvu un salīdzinošu valodniecības metodi, kuras uzdevums ir konstatēt kopīgo un atšķirīgo divu vai vairāku sastatāmo valodu sistēmā (Reins 1983: 2–3). Volfgangs Gladrovs papildina Kurta Reina definīciju, uzsverot, ka sastatāmās valodniecības uzdevums nav tikai konstatēt kopīgo un atšķirīgo sastatāmo valodu uzbūvē, bet arī to funkcionēšanā, kā arī izpētīt atbilstmju tipus starp valodu vienībām (Gladrovs 1997: 25).

Sastatāmajā valodniecībā ir sastopami divi termini, kuri liecina par valodu vienību līdzību: ekvivalence un kongruence. Latviešu valodniecībā kā sinonīms ekvivalencei tiek lietots termins *atbilstība* (VPSV 2007: 50–51). Ekvivalence pēc Reinharda Šternemaņa uzskatiem ir valodas vienību nozīmju līdzvērtība (Šternemanis 1983: 43). Tā ir konstatējama, ņemot vērā valodas zīmes veidu. Principā sastatāmā valodniecība pēta atbilstību starp noteiktām divu vai vairāku valodu parādībām sistēmas līmenī. Ekvivalence veidojas starp noteiktām valodas vienībām to gramatiskajā uzbūvē un leksiskajā sastāvā, kā arī nosaka valodas sistēmā nostiprināto nozīmju saskaņotību (Šternemanis 1983: 43–44). Savukārt kongruence ir valodu formu savstarpēja saskaņotība, kuru izmanto gan fonētiskā/fonoloģijā, gan grafēmikā, un tā ir saistīta ar jēdzienu „viltusdraugi” (Šternemanis 1983: 46).

Ekvivalence tiek pētīta ne tikai sastatāmajā valodniecībā, bet arī tulkumzinātnē, kur tai ir centrālā nozīme. Uz ekvivalences koncepciju balstās sevišķi lingvistiski deskriptīvā tulkumzinātne, kas orientējas uz valodu pāru izpēti (Kollers 2004: 344). Tulkumzinātnē ekvivalence kā teorētiski deskriptīvs jēdziens apzīmē atbilstmi starp tekstu B valodā L2 (mērķvalodas tekstu) un tekstu A valodā L1 (avotvalodas tekstu), kas ļauj uzskatīt, ka B ir A tulkojums. Ar ekvivalenci kā normatīvu tulkojuma kritikas jēdzienu tiek saprasta mērķvalodas teksta (tulkojuma) un avotvalodas teksta (oriģinālteksta) līdzvērtība (Kollers 2004: 343). Tulkumzinātnē ekvivalence tiek noteikta nevis konkrētas valodas sistēmas līmenī, t. i., *langue* līmenī (kā tas ir sastatāmajā valodniecībā), bet valodas aktuālajā līmenī, t. i., *parole* līmenī. Tulkumzinātnē

ekvivalenci nosaka starp avotvalodas izteikumu/tekstu un mērķvalodas izteikumu/tekstu, bet sastatāmās valodniecības mērķis ir salīdzināt divu vai vairāku valodu sistēmas, lai noteiktu kopīgo un atšķirīgo to struktūrās (Kollers 2004: 350). Sastatāmā valodniecība un tulkojumzinātne ekvivalenci pēta starp vismaz divu valodu vienībām, kur pētījuma objekts ir identisks, bet pētniecības aspekti atšķiras. Sastatāmajā valodniecībā no tulkojumiem izvēlas tos ekvivalentus, kas nepieciešami valodas sistēmu sastatīšanai, bet tulkojumzinātne pēta ekvivalenci *parole* līmenī, jo šeit jāsaprot ar potenciālo ekvivalentu plašu spektru (Kollers 2004: 350–351). Tulkojumzinātne izmanto sastatāmās valodniecības pētījumu rezultātus par ekvivalenci, jo sastatāmā valodniecība konstatē valodas vienību ekvivalentus sistēmā, un tie ir izmantojami aktuālajā valodas lietojumā.

Ja pētījums ir saistīts ar vārda nozīmi divās valodās un to ekvivalenci, tad svarīgi ir definēt leksisko ekvivalentu un tulkojuma ekvivalentu. Josifs Sterņins leksisko ekvivalentu definē kā leksiskās atbildes starp valodām, t. i., maksimāli līdzīgas sēmu struktūras, kuras nodrošina adekvātu tulkojumu jebkurā kontekstā, bet tulkojuma atbildes ir atbildes starp valodām arī tad, ja tām ir salīdzinoši maz kopīgu sēmu (Sterņins 1989: 59). Tulkojuma ekvivalenci var iedalīt tuvās un pieļaujamās atbilstēs. Sastatāmajā valodniecībā divu vai vairāku valodu ekvivalentās leksiskās vienības var izmantot jebkurā kontekstā, bet tulkojuma ekvivalentās vienības ir līdzīgas tikai noteiktā aktuālā valodas lietojumā (*parole* līmenī).

Balstot leksikogrāfisko vārda nozīmes aprakstu uz vārda nozīmes sēmu analīzi (sk. 3. 2. apakšnodaļu), ir iespējams noteikt attiecīgo vācu un latviešu politiskās jomas svešvārdu nozīmes ekvivalenci sastatāmās valodniecības izpratnē, attiecinot to uz šaurāku jomu, t. i., uz kontrastīvo leksikoloģiju un leksikogrāfiju. Fransuāza Puradjē Diteija uzskata, ka kontrastīvajā leksikoloģijā par minimālu semantisko ekvivalenci var runāt tādā gadījumā, ja divu valodu zīmes attiecas uz viena un tā paša referenta saturu arī tad, ja sastatāmie referenti atšķiras citos salīdzinājuma aspektos (Puradjē Diteija 1998: 133). Šī definīcija atklāj minimālās semantiskās ekvivalences būtību. Ilze Karla semantisko ekvivalenci precizē: „Divu vai vairāku valodu leksiskās vienības ir semantiski ekvivalentas, ja to semantiskā struktūra ir identiska, t. i., identiska pēc nozīmes komponentu veida, skaita un sakārtojuma, kā arī pēc nozīmes struktūras (semēmas).” (Karla 1982: 34) Šādu ekvivalenci sauc par absolūto leksiski semantisko ekvivalenci. Iepriekš (sk. 3. 2. apakšnodaļā) semēma tika nosaukta par vārda nozīmes apraksta pamatvienību vārdnīcā, tāpēc nepieciešams noskaidrot semēmu ekvivalenci. Divas

semēmas no dažādu valodu vārdu nozīmes aprakstiem ir ekvivalentas, ja tās sakrīt pēc nozīmes komponentu (sēmu) veida, skaita un izkārtojuma (Karla 1982: 35).

Divu leksisko vienību semantiskā ekvivalence var būt minimāla, ja tā uzrāda atšķirīgas atbilstības pakāpes, kuras tiek dēvētas arī par ekvivalences tipiem. Kontrastīvajā leksikogrāfijā²⁷ pastāv divas ekvivalences tipu klasifikācijas. Pirmā ekvivalences tipu klasifikācija ir izstrādāta pēc ekvivalentu kvantitātes kritērija, pēc kura Valters Duda, Marija Frencela, Egons Vellers un Tatjana Cimmermane nošķir trīs ekvivalences tipus (Duda, Frencela, Vellers, Cimmermane 1986: 38–39):

- monoekvivalenci, kas pastāv, ja vienai avotvalodas leksēmai atbilst viena mērķvalodas leksēma, piemēram, krievu *коммунизм* – vācu *Kommunismus** (latviešu valodā *komunisms*);
- poliekvivalenci, kas pastāv, ja vienai avotvalodas leksēmai atbilst vairāk nekā viena mērķvalodas leksēma, piemēram, krievu *камера* (latviešu valodā *kamera*) – vācu *Zelle* (latviešu valodā *celle*), vācu *Kammer* (latviešu valodā *kambaris* vai *kamera*), vācu *Kamera* (latviešu valodā *fotokamera*), vācu *Schlauch* (latviešu valodā *riepu kamera*);
- nulles ekvivalenci, kas rodas, ja avotvalodas leksēmai neatbilst neviena mērķvalodas leksēma.

Uz minēto ekvivalences tipu klasifikāciju atsaucas arī Ilze Karla (Karla 1982: 38–39). Šī klasifikācija nosaka vienas valodas leksiskās vienības ekvivalentu skaitu salīdzinājumā ar sastatāmās valodas leksisko vienību ekvivalentiem. Ekvivalentu kvantitatīvā uzskaitē šajā pētījumā netiek veikta, tāpēc nozīmīga ir otrā ekvivalences tipu klasifikācija, t. i., pēc to semantiskās struktūras atbilstmes līmeņa.

Valters Duda, Marija Frencela, Egons Vellers un Tatjana Cimmermane nošķir šādus semantiskās ekvivalences tipus (Duda, Frencela, Vellers, Cimmermane 1986: 38–39):

- absolūto leksiski semantisko ekvivalenci (sk. arī Karla 1982: 34);
- daļēju ekvivalenci, t. i., dažas semēmas no sastatāmajiem divu valodu šķirkļiem ir identiskas;

²⁷Šeit vācu valoda tiek lietota kā L1.

- neesošu jeb nulles ekvivalenci, t. i., vienas valodas semēmai nav atbilstoša ekvivalenta otras valodas vārda nozīmes struktūrā.

Arī Hanss Peders Kromanis nošķir trīs semēmiskās ekvivalences tipus: (1) pilno ekvivalenci, kas atbilst absolūtajai leksiski semantiskajai ekvivalencei, (2) daļēju ekvivalenci un (3) nulles ekvivalenci (Kromanis 1992: 394). Reinhardš Šternemanis (Šternemanis 1983: 50–52) un Gerds Votjaks (1982: 117–118) leksiski semantiskās ekvivalences tipus definē un nošķir līdzīgi kā Valters Duda u. c. (Duda, Frencela, Vellers, Cimermane 1986) un Hanss Peders Kromanis (Kromanis 1992), taču atšķiras ekvivalences tipu nosaukumi: (1) absolūtā leksiski semantiskā ekvivalence tiek nosaukta par *totālo ekvivalenci* (vācu valodā *totale Äquivalenz*), (2) daļējā ekvivalence – par *parciālo ekvivalenci* (vācu valodā *partielle Äquivalenz*) un (3) neesošā ekvivalence – par *nulles ekvivalenci* (vācu valodā *Nulläquivalenz*). Promocijas darbā izmantoti Valtera Dudas u. c. ekvivalences tipu nosaukumi, t. i., absolūtā leksiski semantiskā ekvivalence, daļējā ekvivalence un nulles ekvivalence.

3.4. Semantiskās analīzes metodika pētījumā

Pirms kontrastīvās analīzes uzsākšanas nepieciešams izvēlēties pētīšanas metodi, izveidot *tertium comparationis* un aprakstīt analīzes gaitu. Sastatāmajā valodniecībā tiek izdalītas divas metodes kontrastīvo pētījumu veikšanai. Bilaterālā metode ir saistīta ar *tertium comparationis* izstrādi, kas balstās uz leksisko vai gramatisko nozīmi, ietverot A un B valodas parādības. Tās tiek onomasioloģiski pretstatītas. Vispirms tiek veikta vienas valodas parādību semasioloģiskā analīze, tai seko abu valodu pretstatījums, kurš precizē interlingvālā sastatījuma rezultātus. Unilaterālā metode atspoguļo A valodas gramatiskās vai leksiskās parādības nozīmes ar B valodas starpniecību un uzskaita šos līdzekļus B valodā (di Avezedu du Kampu 1998: 42–43).

Sastatāmajā valodniecībā *tertium comparationis*, kā to definē Eidžēnio Koseriu, ir trešā valoda, kuru izmanto divu valodu sastatījumam, vai arī šim mērķim konstruēta zīmju sistēma (Koseriu 1981: 188). Žozē Luišs di Avezedu du Kampu konkretizē *tertium comparationis* definīciju, norādot, ka tas ir hipotētiski pieņemts nemainīgu īpašību, pazīmju vai likumsakarību kopums, kuru izmanto divu vai vairāku valodu pētījumā (di Avezedu du Kampu 1998: 33). Tam piemīt metavalodas raksturs, kas ļauj līdz noteiktai pakāpei konstatēt atbilstes vai to neesamību pētāmajās valodās. *Tertium comparationis*

kalpo kā instruments divu un vairāku valodu parādību izpētei un sastatīšanai. Promocijas pētījumā izmantota **bilaterālā metode**, jo no šķirkļu nozīmes aprakstiem, ko uzrāda 20. gadsimta vācu un latviešu svešvārdu vārdnīcas, ir iespējams izveidot *tertium comparationis*, ar kura palīdzību var analizēt katra šķirkļa vārda nozīmi abās valodās, sastatīt un salīdzinoši aprakstīt analīzes rezultātus.

Pētījumā svešvārdu leksēmu leksiskās nozīmes struktūras vācu un latviešu valodā tiek analizētas pēc šāda *tertium comparationis*:

- 1) svešvārdu leksēmas politiskās nozīmes semēmas(-u) esamība;
- 2) politiskās nozīmes semēmas(-u) mainīgums vai noturīgums 20. gadsimta 30., 60. un 90. gadu svešvārdu vārdnīcās;
- 3) ideoloģijas vai valdošā politikā režīma ietekmes konstatēšana svešvārda šķirkļi, piemēram, definīcijā, paradigmatiskajā un sintagmatiskajā norādē, lietošanas piemērā vai ilustrācijā;
- 4) ar politiku nesaistītu semēmu konstatēšana, tai skaitā denotatīvās un konotatīvās semēmas.

Ņemot vērā iepriekš raksturoto *tertium comparationis*, vācu un latviešu šķirkļu kontrastīvās analīzes gaita ir šāda:

- 1) no iepriekš norādītajiem avotiem (VSV 1938; VSV Leipciga 1966; VSV Manheima 1966; LSV 1934; LSV 1969; LSV 1999) (sk. 2. 2. apakšnodaļu) tiek ekscerpētas pētījuma korpusā iekļauto svešvārdu šķirkļu nozīmes norādes (sk. 3. un 4. pielikumu);
- 2) pēc izveidotā *tertium comparationis* tiek analizēti un apkopoti tabulās (katrs šķirklis atsevišķā tabulā) vācu valodas svešvārdu šķirkļi (sk. 5. pielikumu);
- 3) pēc izveidotā *tertium comparationis* tiek analizēti un apkopoti tabulās (katrs šķirklis atsevišķā tabulā) latviešu valodas svešvārdu šķirkļi (sk. 6. pielikumu);
- 4) pēc izveidotā *tertium comparationis* abu valodu svešvārdu šķirkļi tiek salīdzināti, analizēti un analīzes rezultāti apkopoti tabulās;
- 5) pēc salīdzinājuma tiek konstatēts vācu un latviešu šķirkļu ekvivalences tips;
- 6) ņemot vērā noteikto ekvivalences tipu, tiek analizētas šķirkļa vārdu semantiskās attiecības (sk. 7. pielikumu).

Atsevišķi analizējot vācu un latviešu vārdu korpusa šķirķļu nozīmes un salīdzinot tās, neskaidrību gadījumos, lai izvērtējums iegūtu augstāku objektivitātes pakāpi, izmantoti arī citi iepriekš minētie 20. gadsimta vācu un latviešu leksikogrāfiskie avoti (sk. 2. 1. apakšnodaļu).

Izmantojot izveidoto un iepriekš raksturoto *tertium comparationis*, pētījuma vārdu korpusā uzņemtie vācu un latviešu svešvārdi tiek analizēti un salīdzināti pēc to nozīmes norādēm 20. gadsimta trīs periodu – 30., 60. un 90. gadu – leksikogrāfiskajos avotos. Lai optimizētu semantiskās analīzes rezultātu aprakstu, darbā tie aprakstīti eksemplāriski, izvēloties attiecīgi pa vienam piemēram no 30., 60. un 90. gadu perioda un aprakstot to pēc izveidotā *tertium comparationis*. Pēc tam dots katra perioda raksturojums kopsavilkumā. Rezultātu izklāsts satur norādes uz 3. – 6. pielikumu. 3. un 4. pielikumā ir vārdu korpusa vienību nozīmes norādes, kas ekscerpētas no pētījuma pamatavotiem. 3. pielikums ietver vācu valodas, bet 4. pielikums – latviešu valodas materiālu. Katra vācu un latviešu šķirķļa semantiskās analīzes rezultāts un tā sastatījums tabulās (pēc izveidotā *tertium comparationis*) ir atspoguļots 5. un 6. pielikumā. Pielikumu tabulas ar sastatījuma rezultātiem ir sakārtotas attiecīgi pēc vācu un latviešu svešvārdiem alfabēta secībā.

4. Politiskās jomas svešvārdu korpusa semantiskā analīze

4.1. Vācu un latviešu svešvārdi 30. gadu avotos

No 30. gadu materiāla izvēlēts vācu svešvārds *Agitation* un atbilstošais latviešu svešvārds *aģitācija*, jo šiem svešvārdiem ekstralingvistisku iemeslu dēļ 20. gadsimta 60. un 90. gadu vācu un latviešu avotos ir vērojama nozīmes struktūras maiņa.

Pētījuma pamatavotā (VSV 1938) šķirkļa vārds *Agitation* aprakstīts kā „*Aufreizung*” („kūdīšana”) (VSV 1938: 36). Pētījuma papildavotos sastopamas šādas norādes:

- „*Aufreizung, Werbung, Werbearbeit*” (latv. val. „kūdīšana, vervēšana, propaganda”) (VGD 1930: 12)
- „*Aufreizung, Werbung, Anregung zur Teilnahme an einer Bewegung, bes. durch Reden, Flugblätter, in der Presse u. drgl.*” (latv. val. „kūdīšana, vervēšana, aicināšana piedalīties kādā kustībā, īpaši ar runām, skrejlapām, presē u. tml.”) (VML 1924: 192)

No šiem aprakstiem izriet, ka svešvārds *Agitation* uzrāda politiskās nozīmes semēmu ‘vervēšana, kūdīšana, propaganda’. Šī semēma saglabājas arī vēlāka laika VFR izdotajās vārdnīcās (VSV Manheima 1966; VSV 1999). Atšķirīga nozīmes attīstība vērojama VDR vācu valodā; svešvārdam ir cita semēma ‘politiska darbība plašu masu ietekmēšanai’ (VSV Leipciga 1966). Tā ir pretstatā iepriekš minēto vārdnīcu (VSV 1938; VSV Manheima 1966; VSV 1999) šķirkļu ierakstiem, kas ir skaidrojams ar valdošās sociālistiskās ideoloģijas ietekmi, kā rezultātā VDR vācu valodā tiek zaudēta sākotnējā semēma ‘vervēšana, kūdīšana, propaganda’ un veidojas citas nozīmes semēma (VSV Leipciga 1966). 90. gadu pamatavotā svešvārdam *Agitation* ir minēta vēl viena politiskās jomas semēma ‘audzinoša politiska izskaidrošana’ (VSV 1999) (sk. 4. tabulu).

Nr.	<i>Agitation</i> – semēmas	VSV 1938	VSV Leipciga 1966	VSV Manheima 1966	VSV 1999
1.	vervēšana, kūdišana, propaganda	+	–	+	+
2.	politiska darbība plašu masu ietekmēšanai	–	+	–	–
3.	audzinoša, politiska izskaidrošana	–	–	–	+

Pārskats par svešvārda *Agitation* semēmām

Saistībā ar autoritāro politisko režīmu 30. gadu vācu vārdnīcā svešvārda nozīmes norādē fiksēts viens lietošanas piemērs (VML 1931: 55) ar salikteni *Agitpropgruppen* (latv. val. *agītācijas trupas*), kas norāda uz tā saistību ar komunistiem, un šo grupu darbība šķirkļa apraksta pēdējā teikumā tiek vērtēta izteikti negatīvi:

„*Agitpropgruppen*²⁸ – *Wandertruppen proletarischer Schauspieler, die bei kommunistischen Veranstaltungen kleine dramatische Szenen aus dem Leben des Arbeiters unter scharfer Zuspitzung auf den Klassenkampf aufführen. Sie stehen im Dienst revolutionärer Agitation und der Propaganda für ein Sowjetdeutschland.*” (latv. val. „*Agītācijas trupas – ceļojošas proletārisku aktieru trupas, kuras komunistiskajos pasākumos uzved īsas dramatiskas ainas no strādnieku dzīves, īpaši saasinot šķiru cīņu. Tās kalpo revolucionārajai agītācijai un Padomju Vācijas propagandai.*”²⁹)

Svešvārda *Agitation* nozīmes struktūrā nav konstatētas vispārlietojamās un citu nozaru valodas semēmas.

Atbilstošais latviešu svešvārds *agītācija* 30. gadu pamatavotā (LSV 1934) skaidrots kā „piekritēju zvejošana, uzmodinot un uzkūdot (vēlēšanās un politikā)” (LSV 1934: 7). Papildavoti satur šādas norādes:

²⁸ Leksēmas *Agitpropgruppen* salikteņa sastāvdaļa *Agitprop* ir strupvārds, kas veidots no vārdiem *Agitation* un *Propaganda* un nozīmē ideoloģisku propagandas darbu ar mērķi attīstīt revolucionāro apziņu tautas masās un aicināt aktīvi iesaistīties šķiru cīņā (Duden online 2013).

²⁹ Šeit un turpmāk vārdnīcas šķirkļu teksti doti autores tulkojumā.

- „Ļaužu uzkūdišana uz savu vēlējumu kopēju izteikšanu vai uz kopēju rīkošanos.” (LSV 1933 - V: 11)
- „Uzmudināšana, kūdišana, kādas iedzīvotāju daļas iespaidošana ar nolūku dabūt piekritējus kādai idejai, kustībai, partijai. A. notiek ar runām, uzsaukumiem, presi, gājieniem, plakātiem, karikatūrām, filmām, izrādēm utt.” (LKV 1927/1928: 116)

Leksikogrāfiskās norādes ļauj konstatēt svešvārda *agītācija* politiskās nozīmes semēmu ‘vervēšana, kūdišana’. Svešvārda politiskā semēma laika gaitā mainās. Vēlākajos gados tai doti nozīmes skaidrojumi ‘politiska darbība plašu masu ietekmēšanai’ un ‘pierunāšana, pārliecināšana’ (sal. LSV 1969). Šīs semēmas saglabātas arī 90. gadu avotā (LSV 1999) (sk. 5. tabulu).

5. tabula

Nr.	<i>Agītācija – semēmas</i>	LSV 1934	LSV 1969	LSV 1999
1.	vervēšana, kūdišana	+	–	–
2.	politiska darbība plašu masu ietekmēšanai	–	+	+
3.	pierunāšana, pārliecināšana	–	+	+

Pārskats par svešvārda *agītācija* semēmām

Latviešu konversācijas vārdnīcas skaidrojumā semēma iegūst gan pozitīvu, gan negatīvu vērtējumu: „Agītācija var būt likumīga un noziedzīga.” (LKV 1927/1928: 116). Latviešu svešvārda nozīmes struktūra 30. gadu pētījuma avotos nesatur vispārliecinātās un citu nozaru valodas semēmas.

Pēc vācu un latviešu 30. gadu avotos konstatētajām semēmām var secināt, ka svešvārdi *Agitation* un *agītācija* šajā periodā ir absolūti leksiski semantiskie ekvivalenti.

Apkopojot visu analizēto svešvārdu nozīmes norādes 30. gadu vācu avotos, secināms, ka 83 svešvārdi no vārdu korpusa (75 %) uzrāda politisko nozīmi, piemēram,

Aggression, Demokratie, Kollektivismus u. c.³⁰ 4 svešvārdi (4 %) no vārdu korpusa nav saistīti ar politiskās nozīmes semēmu. Tādi ir *Diversions, Integration, Intervent* un *Kapitulants*, kuri politiskās jomas semēmu iegūst 60. un/vai 90. gadu avotos. Savukārt 23 svešvārdi (21 %) no promocijas darbā analizēto vārdu korpusa 30. gadu pamatavotos nav vispār minēti, piemēram, *Aktivist, Kolonialismus, Monarchismus* u. c.³¹ (sk. 6. tabulu un 5. pielikumu). Šie dati liecina, ka minētie svešvārdi tikai vēlākajos 20. gadsimta avotos tiek fiksēti ar politiskās jomas semēmu.

6. tabula

Svešvārdi ar politiskās jomas semēmu	Svešvārdi bez politiskās jomas semēmas	Svešvārdi, kuri nav iekļauti leksikogrāfiskajos avotos
83 (75%)	4 (4%)	23 (21%)

Vācu politiskās jomas svešvārdi 20. gadsimta 30. gadu avotos

Runājot par politiskās iekārtas ietekmi, jāatzīmē, ka svešvārdu šķirkļos 30. gadu avotos lielākā daļa – 78 vārdi (90 %) – nesatur vērtējošas norādes, piemēram, šķirkļu vārdiem *Despot, Imperialismus, souverän* u. c.³² Vērtējošās norādes promocijas darbā

³⁰ sk. 5. pielikumā arī: *aggressiv; Agitation; Agitator; agitieren; Allianz; Anarchie; Anarchismus; Anarchist; Assoziierung; Autokratie; Autokrat; Autonomie; autonom; Demagoge; Demagogie; Demokrat; demokratisch; Despot; Despotie; Despotismus; Dezentralisation; Diktat; Diktator; diktatorisch; Diktatur; diktieren; Doktrin; doktrinär; Doktrinär; Ideologe; Ideologie; Imperialismus; Imperium; international; Internationalismus; Intervention; Invasion; Kapitalismus; Kapitalist; Kapitulation; kapitulieren; Klerikalismus; Koalition; Koexistenz; kolonial; Kolonie; Kolonisation; Kolonist; Kommunismus; Kommunist; kommunistisch; Konföderation; Konformismus; Konservatismus; konservativ; Konstitutionalismus; konstitutionell; Konstitution; Marxismus; Militarismus; Monarchie; Monarchist; Monarch; monarchisch; monarchistisch; Nation; national; Nationalität; Nationalismus; Nationalist; Nationalsozialismus; Separatismus; Separatist; souverän; Souverän; Souveränität; Sozialdemokratie; Sozialismus; Sozialist; sozialistisch.*

³¹ sk. 5. pielikumā arī: *Aggressor; Aktiv; anarchistisch; Apartheid; apolitisch; Autoritarismus; autoritär; Demokratisierung; Diskriminierung; Diversant; internationalisieren; Isolationismus; Kolonisateur; Konformist; Militarist; militaristisch; nationalistisch; Nationalsozialist; separatistisch; Sozialdemokrat.*

³² sk. avotu norādēs un 3. pielikumā arī: *Aggression* (VGD 1930: 11, VML 1924: 128); *aggressiv; Agitator* (VGD 1930:11; VML 1924: 192); *agitieren* (VGD 1930: 11; VML 1924: 192); *Allianz; Anarchie; Anarchismus* (VGD 1930: 21; VML 1924: 538); *Assoziierung; Autokratie* (VGD 1930: 46); *Autokrat; Autonomie* (VML 1924: 1238); *autonom; Demagoge* (VML 1925: 409); *Demagogie* (VGD 1930: 100); *Demokratie* (VGD 1930: 100; VML 1925: 417); *Demokrat; demokratisch* (VGD 1930: 100); *Despot; Despotie* (VGD 1930: 103; VML 1925: 467); *Despotismus* (VGD 1930: 103); *Dezentralisation* (VML 1930: 1747); *Diktat* (VML 1925: 797); *Diktator* (VGD 1930: 108; VML 1925: 797); *diktatorisch* (VML 1925: 797); *Diktatur* (VGD 1930: 108; VML 1925: 797); *diktieren* (VGD 1930: 108; VML 1925: 798); *Diversions* (VGD 1930: 112; VML 1925: 854); *Doktrin* (VML 1925: 881); *doktrinär* (VGD 1930: 115); *Doktrinär* (VML 1925: 881); *Ideologe* (VGD 1930: 231); *Ideologie* (VGD 1930: 231); *Imperialismus; Imperium* (VGD 1930: 234); *Integration* (VML 1933: 965); *international; Internationalismus* (VGD 1930: 231; VML 1927: 510); *Intervent* (VML 1927: 513); *Intervention* (VML 1927: 513); *Invasion; Kapitalist* (VML 1927: 976); *Kapitulation* (VGD 1930: 264; VML 1927: 979); *kapitulieren* (VGD 1930: 264);

tiek konstatētas, analizējot šķirkļu aprakstus, paradigmātiskās un sintagmātiskās norādes, lietošanas piemērus un ilustrācijas arī pēc tajās lietoto atslēgvārdu nozīmes apraksta citos uzziņu avotos, kuros parādās pozitīvā vai negatīvā konotācija. Tikai 9 analizētā materiāla šķirkļos (10 %) ir iekļauta implicīti vērtējoša informācija. Piecu šķirkļa vārdu definīcijās un vienā paradigmātiskajā norādē tiek minēts sociālisms vai sociālistiska mācība:

- definīcijās – *Kollektivismus* ir ‘sociālisma forma’ (vācu val. ‘*Form des Sozialismus*’) (VGD 1930: 285), *Marxismus* ir ‘sociālistiska mācība’ (vācu val. ‘*sozialistische Lehre*’) (VGD 1930: 343), *Sozialdemokratie* ir ‘tāds politisks virziens, kas līdz ar aktīvu piedalīšanos valsts dzīvē cenšas īstenot sociālismu’ (vācu val. ‘*diejenige politische Richtung, die durch tätige Beteiligung am Staatsleben Verwirklichung des Sozialismus anstrebt*’) (VML 1929: 502) un *Sozialismus* ir ‘tautsaimniecības mācība, pēc kuras visiem ražošanas līdzekļiem jābūt kopīpašumam un visus darbus jāregulē valstij’ (vācu val. ‘*volkswirtschaftliche Lehre, nach der alle Produktionsmittel gemeinsam sein sollen und alle Arbeit vom Staate geregelt werden soll*’) (VGD 1930: 517)
- paradigmātiskajā norādē – *Kommunismus* ir ‘ražošanas līdzekļu kopīpašums, sociālisma forma’ (vācu val. ‘*Gütergemeinschaft, Form des Sozialismus*’) (VGD 1930: 288)

Visus piemērus vieno atsauce uz sociālismu, veidojot unificējošu skaidrojumu bez izsmelošāka izklāsta. Tādējādi, iespējams, šiem svešvārdiem apzināti veidota vienota asociācija, lai implicīti ietekmētu vārdnīcas lietotāju.

Divi šķirkļi – *Kapitalist* un *Kapitalismus* – satur skaidrojošas sintagmātiskās norādes, kurās attiecīgi skaidroti kapitālistu un uzņēmēju, kapitālisma un sociālisma pretstati un pausta negatīva attieksme pret sociālisma mācību un sociālistiem, arī pret

Kapitulanz (VGD 1930: 264); *Klerikalismus* (VML 1927: 988); *Koalition* (VML 1927: 1480); *Koexistenz* (VGD 1930: 283); *kolonial* (VGD 1930: 286; VML 1927: 1570); *Kolonie* (VGD 1930: 286; VML 1925: 1574); *Kolonisation* (VGD 1930: 286); *Kolonist* (VGD 1930: 286); *Kommunist; kommunistisch* (VGD 1930: 288); *Konföderation* (VGD 1930: 291; VML 1927: 1643); *Konformismus* (VGD 1930: 293); *Konservativismus* (VGD 1930: 292; VML 1927: 1683); *konservativ* (VGD 1930: 292; VML 1927: 1683); *Konstitutionalismus* (VGD 1930: 293; VML 1927: 1702); *konstitutionell; Konstitution; Militarismus; Monarchie* (VGD 1930: 361; VML 1928: 640); *Monarchist* (VGD 1930: 361); *Monarch; monarchisch* (VGD 1930: 361); *monarchistisch* (VGD 1930: 361); *Nation; national* (VGD 1930: 373; VML 1928: 1033); *Nationalität* (VGD 1930: 373; VML 1928: 1034); *Nationalismus* (VGD 1930: 373; VML 1928: 1034); *Nationalist* (VGD 1930: 373; VML 1928: 1034); *Nationalsozialismus* (VML 1928: 1039); *Separatismus* (VGD 1930: 504; VML 1929: 124); *Separatist* (VGD 1930: 504; VML 1929: 124); *souverän; Souverän; Souveränität* (VGD 1930: 516; VML 1929: 500); *Sozialist* (VGD 1930: 517); *sozialistisch* (VGD 1930: 517).

kapitālistiem. Piemēram, šķirkli *Kapitalist* dots šāds teksts:

„Šodien gandrīz visi sociālisti, daudzi angļu valsts ekonomisti un valodas lietotāji neatšķir kapitālistu no uzņēmēja, līdz ar to ilgstoši izpaliek uzņēmējdarbības godināšana. Kapitālista ienākumi bieži vien ir ienākumi bez darba, īpašums netiek iegūts strādājot, bet gan mantots, toties uzņēmēja peļņa ir samaksa par saimniecisku darbību.” (vācu val. „*Heute fast alle Sozialisten, viele englische Nationalökonomien und der Sprachgebrauch unterscheiden nicht zwischen dem Kapitalismus und Unternehmern, wodurch lange Zeit die Würdigung der Unternehmertätigkeit verhindert wurde und noch wird. Während das Einkommen des Kapitalisten vielfach arbeitsloses Einkommen ist, wenn das Vermögen nicht erarbeitet, sondern z. B. ererbt wurde, ist der Unternehmergeinn das Entgelt für eine wirtschaftliche Leistung.*”) (VML 1927: 976).

Savukārt sociālisma idejas šķirkli *Kapitalismus* atspoguļotas šādi:

„Sociālisma īstenotā kritika nav vērsta tikai pret kapitālismu, bet pret individuālu ražošanas veidu resp. pret ražošanas līdzekļu privātīpašumu [...] Tā rodas pretstats starp kapitālismu un sociālismu.” (vācu val. „*Allerdings richten sich die Angriffe des Sozialismus nicht allein gegen den Kapitalismus, sondern gegen die individualistische Produktionsweise bzw. das Privateigentum an den Produktionsmitteln überhaupt [...] So entsteht der Gegensatz zwischen dem Kapitalismus und dem Sozialismus.*”) (VML 1927: 975–976)

Ar sintagmātisko norāžu palīdzību tiek kritizēti sociālisti par jēdzienu *uzņēmējs* un *kapitālists* nediferencēšanu (sk. šķirkli *Kapitalist*) un nosodīta sociālisma vēršanās ne tikai pret kapitālismu, bet arī pret ražošanas līdzekļu privātīpašumu (sk. šķirkli *Kapitalismus*). Tādējādi ar svešvārdu nozīmes skaidrojumu, izmantojot leksikogrāfisko avotu kā starpnieku, tiek veidots nosodījums sociālisma ideoloģijai.

Ekscerpētajos 30. gadu avotos vēl divi svešvārdi fiksējami kā leksēmas ar negatīvu konotāciju, t. i., *Agitation* (sk. 69. lpp.) un *Anarchist* – ar sinonīmisku paradigmatisku norādi ‘valsts ienaidnieks’ (VGD 1930: 21).

Attiecībā uz svešvārdu nozīmes struktūras izpēti konstatējams, ka 30. gadu avotos 67 svešvārdiem (77 %) ir tikai politiskās jomas semēma, piemēram, šķirkļa vārds *Ideologie* ar semēmu ‘uzskatu, nostādņu, jēdzienu sistēma, kas ir politiskas vai sabiedriskas programmas, teorijas pamatā un atspoguļo kādas grupas vai šķiras

intereses'³³. Pārējo 20 vācu valodas svešvārdu (23 %) nozīmes struktūrā ir konstatējamas arī vispārlietojamās un/vai citu nozaru valodas semēmas. Vispārlietojamās valodas semēmas dominē 14 svešvārdu nozīmes aprakstā, kuru daudznozīmība ir radusies metaforiska vai metonīmiska vārda nozīmes pārnese rezultātā. Piemēram, svešvārds *Ideologe* metaforiska pārnese rezultātā ir ieguvis vispārlietojamās valodas semēmu 'fantazētājs, sapņotājs'. No svešvārda *Doktrin* vispārlietojamās valodas semēmas 'mācība, teorija' ir atvasināta (visticamāk ar metonīmisku pārnese) politiskās jomas semēma 'politiska nostādne'³⁴. Divu svešvārdu nozīmes struktūras satur gan vispārlietojamās valodas, gan nozaru valodas semēmas. Tā, piemēram, vārds *Kolonie* bez politiskās semēmas 'valsts vai teritorija, kam nav politiskas vai ekonomiskas patstāvības un kas atrodas citas valsts varā', savā leksiskās nozīmes struktūrā iekļauj arī vispārlietojamās valodas semēmu 'apmešanās, vienas tautas vai valsts iedzīvotāju grupas apmešanās citā zemē; šādu izceļotāju kopiena ārzemēs' un bioloģijas jomas semēmu 'dzīvu organismu kopa' (sk. 5. pielikumā arī *Assoziierung*). Kā jau tika minēts, četriem šķirklā vārdiem netika konstatētas politiskās nozīmes semēmas, bet gan citu nozaru valodas semēma (sk. 5. pielikumā *Diversion*) un vispārlietojamās valodas semēmas (sk. 5. pielikumā *Integration, Intervent* un *Intervention*).

Rezumējot latviešu valodas svešvārdu nozīmes aprakstus pētītajos 30. gadu avotos, jāsecina, ka politiskās jomas semēmas konstatētas 84 gadījumos (76 %), piemēram, svešvārdiem *imperiālisms, konstitucionālisms, suverenitāte* u. c.³⁵; diviem svešvārdiem no vārdu korpusa (2 %) nav konstatētas politiskās semēmas (sk. *diversija* un

³³ sk. 5. pielikumā arī: *Aggression; aggressiv; Agitation; Agitator; agitieren; Allianz; Anarchie; Anarchismus; Anarchist; Autokratie; Autokrat; autonom; Demagoge; Demagogie; Demokratie; Demokrat; demokratisch; Despot; Despotismus; Dezentralisation; Diktator; diktatorisch; Diktatur; doktrinär; Doktrinär; Imperialismus; Imperium; international; Internationalismus; Invasion; Kapitalismus; Klerikalismus; Koalition; Kollektivismus; kolonial; Kolonisation; Kolonist; Kommunismus; Kommunist; kommunistisch; Konföderation; Konformismus; Konservatismus; konservativ; Konstitutionalismus; konstitutionell; Marxismus; Militarismus; Monarchie; Monarchist; Monarch; monarchisch; monarchistisch; Nation; national; Nationalität; Nationalismus; Nationalist; Nationalsozialismus; Separatist; Souverän; Souveränität; Sozialdemokratie; Sozialismus; Sozialist; sozialistisch.*

³⁴ sk. 5. pielikumā arī: *Autonomie; Despotie; Diktat; diktieren; Kapitalist; Kapitulation; kapitulieren; Kapitulant; Koexistenz; Konstitution; Separatismus; souverän.*

³⁵ sk. 4. pielikumā arī: *agresija, agresīvs; aģitācija; aģitators; aģitēt; aktīvist; alianse; anarhija; anarhisms; anarhists; asociācija; autokrātija; autokrāts; autonomija; autonom; demagogs; demagoģija; demokrātija; demokrāts; demokrātisks; demokratizācija; despots; despotija; despotisms; decentralizācija; diktāts; diktators; diktatorisks; diktatūra; diktēt; doktrīna; doktrinārs; ideologs; ideoloģija; impērija; internacionāls; internacionālisms; intervencija; invāzija; kapitālisms; kapitālists; kapitulācija; kapitulēt; klerikālisms; koalīcija; kolektīvisms; koloniāls; kolonija; kolonizācija; kolonizators; kolonists; komunisms; komunist; konfederācija; konformisms; konservatīvisms; konservatīvs; konstitucionāls; konstitūcija; marksisms; militārisms; militāristisks; monarhija; monarhisms; monarhists; monarhs; monarhisks; nācija; nacionāls; nacionalitāte; nacionālisms; nacionālists; nacionālsociālisms; nacionālsociālisti; separātisms; separātists; suverēns; sociāldemokrātija; sociāldemokrāts; sociālisms; sociālists.*

integrācija); 24 svešvārdi (22 %) nav iekļauti pētītā laika perioda avotos, piemēram, *koeksistence*, *militārists*, *sociālistisks* u. c.³⁶ (sk. 7. tabulu un 6. pielikumu). Latviešu politisko svešvārdu skaits 30. gadu avotos atšķiras no atbilstošā vācu vārdu korpusa tikai ar vienu svešvārdu.

7. tabula

Svešvārdi ar politiskās jomas semēmu	Svešvārdi bez politiskās jomas semēmas	Svešvārdi, kuri nav iekļauti leksikogrāfiskajos avotos
84 (76 %)	2 (2 %)	24 (22 %)

Latviešu politiskās jomas svešvārdi 20. gadsimta 30. gadu avotos

Lielākajā daļā latviešu šķirkļu 30. gadu avotos, proti, 80 svešvārdu šķirkļos (92 %), nav konstatētas ideoloģijas vai vērtējošas norādes. Piemēram, svešvārds *imperiālisms* tiek skaidrots kā ‘neierobežota valdnieka vara; politiska sistēma ar neaprobežotu valdnieka varu’ (LSV 1934: 110)³⁷. Tikai 7 svešvārdi (8 %) satur vērtējošu nozīmes izklāstu. Piemēram, šādi ar definīcijas palīdzību tiek negatīvi pozicionēti svešvārds *sociāldemokrātija*:

„Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas, tās politiskās partijas, kas, balstoties uz zinātnisko sociālismu (marksismu), ciešā apvienībā ar visām pārējo zemju sociāldemokrātiskajām partijām, ved strādnieku šķiras cīņu pret kapitālistisko sabiedrības iekārtu, lai tās vietā nodibinātu sociālismu, cenšoties ar vispārīgo vēlēšanas tiesību palīdzību sagrābt savās rokās valsts varu un tad nostādīt demokrātiju strādnieku šķiras kalpībā, pielaikot valsts aparātu strādnieku šķiras interesēm un izmantot to kā varas līdzekli, lai atrautu lielkapitālistiem un

³⁶ sk. 6. pielikumā arī: *agresors*; *aktīvs*; *anarhistisks*; *aparteīds*; *apolitisks*; *autoritārisms*; *autoritārs*; *diskriminācija*; *diversants*; *doktrinārs*; *internacionalizēt*; *intervents*; *izolacionisms*; *kapitulants*; *koloniālisms*; *komunistisks*; *konformists*; *monarhistisks*; *nacionālistisks*; *separātisks*; *suverēns*.

³⁷ sk. avotu norādēs un 4. pielikumā arī: *agresija*; *agresīvs*; *aģitators*; *aģitēt*; *alianse*; *anarhija*; *anarhisms*; *anarhists*; *asociācija*; *autokrātija*; *autokrāts*; *autonomija*; *autonoms*; *autoritārs* (LME: 174); *demokrātija*; *demokrāts*; *demokrātisks*; *demokratizācija*; *despots*; *despotija*; *despotisms*; *decentralizācija*; *diktāts* (LKV 1928/1929: 5324); *diktators*; *diktatorisks*; *diktatūra*; *diktēt*; *diversija* (LSV 1933–V: 76); *doktrīna*; *doktrinārs*; *ideologs*; *ideoloģija*; *impērija*; *integrācija* (LSV 1933–V: 137); *internacionāls*; *internacionālisms*; *intervencija* (LKV 1931/1932: 13044); *invāzija* (LSV 1933–V: 139); *kapitālists*; *kapitulācija*; *kapitulēt*; *klerikālisms*; *koalīcija*; *koloniāls* (LKV 1933: 17110); *kolonija*; *kolonizācija*; *kolonizators*; *kolonists*; *komunisms*; *komunists*; *konfederācija*; *konformisms* (LKV 1933: 17326); *konservatīvisms*; *konservatīvs*; *konstitucionālisms*; *konstitucionāls*; *konstitūcija*; *marksisms*; *militārisms*; *militāristisks* (LKV 1936: 27219); *monarhija*; *monarhisms*; *monarhists*; *monarhs*; *monarhisms*; *nācija*; *nacionāls*; *nacionalitāte*; *nacionālisms*; *nacionālists*; *nacionālsociālisms* (LME: 1669; LKV 1936: 28318 – 28319); *nacionālsociālisti* (LME: 1670); *separātisms*; *separātists*; *suverēns* (LSV 1933–V: 410); *suverenitāte* (LSV 1933–V: 410); *sociāldemokrāts* (LSV 1933–V: 394); *sociālists* (LME: 2342).

lielgruntniekiem to īpašumā koncentrētos produkcijas un maiņas līdzekļus un pārvēstu tos visas tautas kopīpašumā [..]” (LME: 2337–2338).

Ar uzskaitījumu definīcijas veidā tiek izvērtētas sociāldemokrātijas ieviešanas negatīvās sekas.

Ar definīcijas starpniecību tiek vērtēti arī svešvārdi *aktīvistis* (LME: 46; LKV 1927/1928: 225), *demagoģija* (LSV 1934: 44), *kolektīvisms* (LSV 1933–V: 165) un *sociālisms* (LSV 1933–V: 394). Vērtējoša paradigmātiskā norāde konstatējama šķirkļī *demagogs*, t. i., ‘musinātājs, savtīgs glaimotājs pūlim’ (LSV 1934: 44). Šķirkļī *aģitācija* ir sniegta sintagmātiskā norāde ar negatīvu konotāciju (sk. 69. lpp.).

Attiecībā uz latviešu šķirkļa vārdu nozīmes struktūru 30. gadu avotos var konstatēt, ka to lielākā daļa – 70 vienības (80 %) – uzrāda tikai ar politisko jomu saistītu semēmu, piemēram, šķirkļa vārda *konfederācija* nozīme ir ‘valstu savienība’³⁸. Pārējie 17 svešvārdi (20 %) savā nozīmes struktūrā uzrāda semēmas, kuras attiecas arī uz vispārlietojamo un/vai citu nozaru valodu. Svešvārda *diktāts* nozīme, piemēram, sastāv gan no politiskās jomas semēmas ‘prasību, noteikumu uzspiešana’, gan no vispārlietojamās valodas semēmas ‘diktēta teksta pierakstīšana’. Svešvārdam *konservatīvs* metonīmiskas nozīmes pārnesuma dēļ no politiskās semēmas ‘tāds, kas ir saistīts ar konservatīvismu un iestājas par līdzšinējā saglabāšanu’, iespējams, ir atvasināta vispārlietojamās valodas semēma ‘tāds, kas ir naidīgs pret jauninājumiem’. Kopumā ar vispārlietojamās valodas semēmām ir saistīti 15 svešvārdi³⁹. Svešvārda *kolonija* nozīmes struktūrā ir konstatējama politiskās jomas semēma ‘valsts vai teritorija, kam nav politiskas vai ekonomiskas patstāvības un kas atrodas citas valsts varā’, vispārlietojamās valodas semēma ‘apmešanās, vienas tautas vai valsts iedzīvotāju grupas apmešanās citā zemē; šādu izceļotāju kopiena ārzemēs’, kā arī bioloģijas nozarē lietotās semēmas – ‘dzīvu organismu kopa’ un ‘baktēriju sakopojums barotnē’. Svešvārda *diversija* semēma satur vienu nozaru valodas semēmu ‘pavērsiens, virziena maiņa’, ko lieto militārajā jomā.

³⁸ sk. 4. pielikumā arī: *agresija, agresīvs; aģitācija, aģitators; aģitēt; aktīvistis; alianse; anarhija; anarhisms; anarhists; autokrātija; autokrāts; autonomija; autonomis; demagogs; demagoģija; demokrātija; demokrāts; demokrātisks; demokratizācija; despotisms; decentralizācija; diktators; diktatorisks; diktatūra; doktrinārs; ideoloģija; imperiālisms; impērija; internacionāls; internacionālisms; kapitālisms; kapitulēt; klerikālisms; koalīcija; kolektīvisms; koloniāls; kolonizācija; kolonizators; kolonists; komunisms; komunistis; konformisms; konservatīvisms; konstitucionālisms; konstitucionāls; marksisms; militārisms; militaristisks; monarhija; monarhisms; monarhists; monarhs; monarhisks; nācija; nacionāls; nacionalitāte; nacionālisms; nacionālists; nacionālsociālisms; nacionālsociālisti; separātisms; separātists; suverēns; suverenitāte; sociāldemokrāts; sociāldemokrātija; sociālisms, sociālists.*

³⁹ sk. 3. pielikumā arī: *asociācija; despots; despotija; diktēt; doktrīna; ideologs; intervencija; invāzija; kapitālists; kapitulācija; konstitūcija.*

Nosakot leksiski semantiskās ekvivalences tipu, jāuzsver fakts, ka 31 gadījumā (28 %) to nav iespējams noteikt, jo, pirmkārt, vārdu korpusa vienība nav uzņemta abu valodu 30. gadu avotos, piemēram, *Isolationismus – izolacionisms*⁴⁰; otrkārt, vārds nav minēts vienas valodas leksikogrāfiskajos izdevumos, piemēram, *Demokratisierung* nav sastopams vācu⁴¹, bet *koeksistence – latviešu avotos*⁴². Kopumā ekvivalence noteikta 79 vārdu korpusa vienībām (72 %).

No trim ekvivalences tiptiem visplašāk pārstāvēta absolūtā leksiski semantiskā ekvivalence. Tā konstatēta starp 54 vācu un latviešu svešvārdu pāriem (jeb 68 % gadījumu). Piemēram, *Ideologe* un *ideologs* nozīmes struktūra satur divas semēmas: ‘kādas ideoloģijas radītājs, paudējs’ un ‘fantazētājs, sapņotājs’⁴³.

Otro grupu (daļējo leksiski semantisko ekvivalenci) pārstāv 23 svešvārdi (29 %). To nozīmes struktūrām ir vismaz viena kopīga semēma, bet tās atšķiras ar:

- 1) lielāku semēmu skaitu vācu valodā, piemēram, *Anarchist* un *anarhists* ir kopīga semēma ‘anarhisma piekritējs’, bet vācu svešvārdam ir vēl cita semēma – ‘dumpinieks, valsts ienaidnieks’⁴⁴;

⁴⁰ sk. 3. un 4. pielikumā arī: *Aggressor – agresors; Aktiv – aktīvs; anarchistisch – anarhistisks; Apartheid – aparteīds; apolitisch – apolitisks; Autoritarismus – autoritārisms; Diskriminierung – diskriminācija; Diversant – diversants; doktrinär – doktrinārs; internationalisieren – internacionalizēt; Kolonialismus – koloniālisms; Konformist – konformists; Militarist – militārists; nationalistisch – nacionālistisks; separatistisch – separātisks; Souverän – suverēns.*

⁴¹ sk. 3. pielikumā arī: *Aktivist; autoritär; Kolonisor; militaristisch; Monarchismus; Nationalsozialist; Sozialdemokrat.*

⁴² sk. 4. pielikumā arī: *intervents; kapitulants; koeksistence; komunistisks; monarhistisks; sociālistisks.*

⁴³ sk. 5. un 6. pielikumā arī: *Aggression – agresija; aggressiv – agresīvs; Agitation – aģitācija; Agitator – aģitators; agitieren – aģitēt; Allianz – alianse; Anarchismus – anarhisms; Autokratie – autokrātija; Autokrat – autokrāts; autonom – autonomi; Demagoge – demagogs; Demagogie – demagoģija; Demokrat – demokrāts; demokratisch – demokrātisks; Despotie – despotija; Despotismus – despotisms; Dezentralisation – decentralizācija; Diktat – diktāts; Diktator – diktators; Diktatur – diktatūra; diktieren – diktēt; Diversion – diversija; Doktrin – doktrīna; Doktrinär – doktrinārs; Ideologie – ideoloģija; Imperialismus – imperiālisms; Imperium – impērija; Integration – integrācija; international – internacionāls; Kapitalismus – kapitālisms; Klerikalismus – klerikālisms; Koalition – koalīcija; kolonial – koloniāls; Kolonist – kolonists; Konföderation – konfederācija; Konformismus – konformisms; Konservatismus – konservatīvisms; konstitutionell – konstitucionāls; Konstitution – konstitūcija; Marxismus – marksisms; Monarchie – monarhija; Monarchist – monarhists; Monarch – monarhs; monarchisch – monarhisks; Nation – nācija; national – nacionāls; Nationalität – nacionalitāte; Nationalismus – nacionālisms; Nationalist – nacionālists; Nationalsozialismus – nacionālsociālistisks; Separatist – separātists; Sozialismus – sociālisms; Sozialist – sociālists.*

⁴⁴ sk. 5. un 6. pielikumā arī: *Assoziierung – asociācija; Autonomie – autonomija; Demokratie – demokrātija; diktatorisch – diktatorisks; Internationalismus – internacionālisms; Kapitulation – kapitulācija; kapitulieren – kapitulēt; Kommunismus – komunisms; Separatismus – separātisms; souverän – suverēns.*

- 2) lielāku semēmu skaitu latviešu valodā, piemēram, *Anarchie* un *anarhija* ir kopīga semēma ‘bezvaldība, varas trūkums’, bet latviešu svešvārdam ir vēl cita semēma – ‘nekārtība, haoss’⁴⁵;
- 3) semēmu struktūru, esot vienādam semēmu skaitam, piemēram, svešvārdiem *Intervention* un *intervencija* vai *intervence* ir kopīga semēma ‘vienas vai vairāku valstu iejaukšanās citas valsts iekšējās lietās’, bet vācu vārda otra semēma ir ‘iejaukšanās kādā notikumā vai strīdā’, savukārt latviešu svešvārda otra semēma ir ‘vekseļa pieņemums un maksājums (kā goda lieta)’⁴⁶.

Divi vācu un latviešu svešvārdu pāri (jeb 3 %) uzrāda neesošo jeb nulles ekvivalenci. Svešvārdiem *Kollektivismus* un *kolektīvisms* nav kopīgu semēmu, t. i., *Kollektivismus* nozīme ir ‘cilvēku solidaritāte, biedriskas attiecības, savstarpēja palīdzība’ un ‘sociālisma forma’, bet *kolektīvisms* – ‘īpašuma un ražošanas līdzekļu kopīgums’ (sk. arī *Sozialdemokratie* un *sociāldemokrātija* 5. un 6. pielikumā).

4.2. Vācu un latviešu svešvārdi 60. gadu avotos

No 60. gadu avotiem eksemplārajam aprakstam izvēlēti svešvārdi *Demokratie* un *demokrātija*. Izvēle balstīta uz politisko situāciju – divu politisko režīmu pastāvēšanu Vācijas teritorijā, kā arī uz pieņēmumu, ka abi svešvārdi kā sociālistiskajā iekārtā VDR, tā arī daudzpartiju sistēmā VFR ir *mirandas*. Tiem šajā laika periodā ir atšķirīgs nozīmes skaidrojums gan vācu valodā, gan arī vācu un latviešu valodas pāri, un šķirķļu teksti liecina par valdošās iekārtas ietekmi.

Visos pētītajos VDR un VFR 60. gadu avotos svešvārda *Demokratie* nozīmes struktūrā ir politiskās jomas semēmas, t. i., ‘tautvaldība’ un ‘valsts pārvaldes forma, kuru nosaka valdošā šķira’. Šā laika papildu avotā *Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache* (WDG 1980), kas izdots VDR, ir minētas vēl divas semēmas – ‘sabiedrības forma, kurā ievēro tiesiskas valsts principus’ un ‘demokrātiski pārvaldīta valsts’. Šo semēmu nav VFR izdotajos avotos (VSV Manheima 1966; VDUDENB 1970). Tādējādi konstatējamas atšķirības vācu svešvārda nozīmes struktūrā. Attiecībā uz politiskās nozīmes mainīgumu var konstatēt, ka divas pēdējās minētās semēmas nav

⁴⁵ sk. 5. un 6. pielikumā arī: *Despot – despots; Kolonie – kolonija; Kolonisation – kolonizācija; Kommunist – komunistis; konservativ – konservatīvs; Konstitutionalismus – konstitucionālisms; Militarismus – militārisms; Souveränität – suverenitāte.*

⁴⁶ sk. 5. un 6. pielikumā arī: *Invasion – invāzija; Kapitalist – kapitālists.*

uzrādītas 30. gadu avotos, bet ir iekļautas 90. gadu avotos. Līdz ar to var novērot, ka svešvārda *Demokratie* politiskās nozīmes struktūra 90. gadu izdevumos saglabā 60. gadu VDR norādes un zaudē semēmu ‘valsts pārvaldes forma, kuru nosaka valdošā šķira’ (sk. 8. tabulu).

8. tabula

Nr.	<i>Demokratie</i> – semēmas	VSV 1938	VML 1925, 78	VSV Leipciga 1966	WDG 1980, 783	VSV Manheima 1966	VSV 1999
1.	tautvaldība	nav nozīmes norādes	+	+	+	+	+
2.	valsts pārvaldes forma, kuru nosaka valdošā šķira	nav nozīmes norādes	+	+	+	+	-
3.	sabiedrības forma, kurā ievēro tiesiskas valsts principus	nav nozīmes norādes	-	-	+	-	+
4.	demokrātiski pārvaldīta valsts	nav nozīmes norādes	-	-	+	-	+

Pārskats par svešvārda *Demokratie* semēmām

Izpētot vērtējošo norāžu struktūru, jāsecina, ka vienā gadījumā (VSV Leipciga 1966) svešvārda nozīmes skaidrojums satur divas sintagmātiskās norādes, kurās izklāstītas sociālisma nostādnes, atspoguļojot divas saturiski pretējas *Demokratie* izpausmes formas:

(1) „Buržuāziskā demokrātija – uz ražošanas līdzekļu kapitālistisko privātīpašumu balstīta, parlamentāriski maskēta buržuāzijas diktatūra pār tās ekspluatēto strādājošo vairākumu.” (vācu val. „*Bürgerliche Demokratie – die auf dem kapital. Eigentum an Produktionsmitteln beruhende, parlamentarisch getarnte Diktatur der Bourgeoisie über die von ihr ausgebeutete Mehrheit der Werktätigen.*”)

(2) „Sociālistiskā demokrātija – pilnīga demokrātijas īstenošana pēc ekspluatētāju šķiras iznīcināšanas sociālistiskajā iekārtā.” (vācu val. „*Sozialistische Demokratie – endgültige Verwirklichung der Demokratie nach Beseitigung der Ausbeuterklassen in der sozialistischen Gesellschaftsordnung.*”) (VSV Leipzig 1966: 141–142)

Ar buržuāziskās un sociālistiskās demokrātijas pretstatījumu skaidrotas svešvārda nozīmes diferences atšķirīgos politiskos režīmos, un leksikogrāfijas avota lietotājs tādējādi tiek dezinformēts atbilstoši sociālistiskās mācības mērķiem. *Demokratie* nozīmes struktūrā 60. gadu VFR un VDR avotos nav konstatētas svešvārda vispārlietojamās un citu nozaru valodas semēmas.

Latviešu valodas svešvārda *demokrātija* nozīmes struktūrā ir divas politiskās nozīmes semēmas – ‘tautvaldība’ un ‘partijas iekšējā demokrātija’. Salīdzinot ar 30. gadu avotos norādītajām semēmām, otrā semēma sastopama tikai 60. gadu avotos. 90. gados svešvārda nozīmes struktūra tiek papildināta ar vēl citu semēmu – ‘demokrātiski pārvaldīta valsts’. Līdz ar to politiskā nozīme šim svešvārdam ir mainījusies, papildinoties ar semēmām 60. un 90. gadu avotos; tas ir kļuvis daudznozīmīgs (sk. 9. tabulu).

9. tabula

Nr.	<i>Demokrātija – semēmas</i>	LSV 1934	LSV 1969	LSV 1999
1.	tautvaldība	+	+	+
2.	partijas iekšējā demokrātija	–	+	–
3.	organizācijas iekšējā kārtība, kur jautājumu izlemšanā piedalās locekļi vai vēlēti pārstāvji	–	+	+
4.	demokrātiski pārvaldīta valsts	–	–	+

Pārskats par svešvārda *demokrātija* semēmām

Svešvārdu vārdnīcas šķirklī *demokrātija* konstatējamas četras vērtējošas sintagmātiskās norādes (LSV 1969: 125–126):

(1) „[...] šķiru sabiedrībā demokrātija ir cieši saistīta ar tās šķiras diktatūru, kurās rokās atrodas valsts vara, un tas arī nosaka attiecīgās demokrātijas raksturu senajā

pasaulē.”

(2) „Buržuāziskā demokrātija balstās uz formāli deklarētām visu pilsoņu tiesībām un brīvībām un ekspluatējamā vairākuma tiesību faktisku ierobežošanu, kā arī uz valdošās šķiras interešu aizstāvošā valsts aparāta vardarbību pret ekspluatējamo vairākumu.”

(3) „Padomju sociālistiskā demokrātija ir jauns, augstākās demokrātijas tips, īsta tautvaldība.”

(4) „Pēc otrā pasaules kara radās jaunas demokrātijas formas: tautas demokrātija – valsts un politiskā iekārta, kas izveidojusies vairākās Eiropas un Āzijas valstīs, kuras iet pa sociālisma celtniecības ceļu; nacionālā demokrātija – izveidojusies vairākās ekonomiski vāji attīstītās valstīs, kuras atbrīvojušās no koloniālās atkarības; tā pamatojas uz visu progresīvo, patriotisko spēku bloku, kas cīnās par pilnīgu nacionālu neatkarību, par plašu demokratizāciju, par antiimperiālistiskās, antifeodālās, demokrātiskās revolūcijas novešanu līdz galam.”

Pirmā sintagmātiskā norāde implicīti vērtē negatīvi to demokrātiju, kura eksistējusi no antīkās pasaules laikiem. Otrajā un trešajā piemērā tāpat kā VDR pamatavotā (VSV Leipciga 1966) pretstatītas vienlaicīgi eksistējošas demokrātijas formas, slavīnot padomju sociālistisko demokrātiju. Ceturtajā piemērā demokrātijas izpausmes formas tiek paplašinātas ar jēdzieniem *tautas demokrātija* un *nacionālā demokrātija*, saistot tos ar atbalstu sociālistiskajai attīstībai Eiropā, Āzijā un citur jaunattīstības valstīs. Šķirkļa saturu papildina Ļeņina citāts padomju sociālistiskās demokrātijas slavīnāšanai (LSV 1969: 125–126):

„Padomju iekārta ir demokrātiskuma maksimums strādniekiem un zemniekiem, un tajā pašā laikā tā nozīmē sakaru saraušanu ar buržuāzisko demokrātismu un jauna, pasaulvēsturiska demokrātijas tipa, proti, proletāriskā demokrātisma jeb proletariāta diktatūras izcelšanos. (V. I. Ļeņins. Raksti, 33. sēj., 32. lpp.)”

Citāts kā ilustratīva norāde slavina padomju iekārtu kā labāko demokrātijas sasniegumu, distancējoties no negatīvi vērtētās buržuāziskās demokrātijas (LSV 1969: 125–126). Piecas vērtējošas norādes šķirklī *demokrātija* liecina par sociālistiskās ideoloģijas ietekmi uz svešvārdu vārdnīcas lietotāja politiskās nostādnes veidošanu un izglītošanu. Metonīmiska pārnese rezultātā svešvārds *demokrātija* ir ieguvis vēl vienu vispārlietojamās valodas semēmu – ‘organizācijas iekšējā kārtība, kur jautājumu izlemšanā piedalās locekļi vai vēlēti pārstāvji’.

Leksēma *Demokratie* VDR vācu valodas avotos un *demokrātija* LSV (1969) uzrāda daļēju leksiski semantisko ekvivalenci, jo tām ir kopīga semēma ‘tautvaldība’. Svešvārda nozīmes struktūrā VDR vācu valodā ir norādes uz trim semēmām, kuras nav latviešu valodas svešvārda nozīmes struktūrā: ‘valsts pārvaldes forma, kuru nosaka valdošā šķira’, ‘sabiedrības forma, kurā ievēro tiesiskas valsts principus’ un ‘demokrātiski pārvaldīta valsts’. Latviešu valodas leksēma uzrāda atšķirīgas semēmas – ‘partijas iekšējā demokrātija’ un ‘organizācijas iekšējā kārtība, kur jautājumu izlemšanā piedalās locekļi vai vēlēti pārstāvji’.

VFR vācu valodas un latviešu valodas leksēmām arī ir konstatējama daļēja leksiski semantiskā ekvivalence ar kopīgo semēmu ‘tautvaldība’ un atšķirīgo semēmu ‘valsts pārvaldes forma, kuru nosaka valdošā šķira’ VFR avotā, kura ir fiksēta arī VDR izdevumā.

Apkopojot 60. gadu VFR vārdnīcu šķirķļu izpētes rezultātus var atzīmēt, ka 107 (97 %) svešvārdu, bet VDR avotos – 109 (99 %) svešvārdu semantiskajā struktūrā var konstatēt politiskās jomas semēmu.⁴⁷ Atsevišķi svešvārdi satur politiskās nozīmes skaidrojumu tikai vienā no 60. gadu pētījuma pamatavotiem. Tā, piemēram, *anarchistisch*, *Demokratisierung* un *internationalisieren* ir tikai VDR, bet *Autoritarismus* – VFR izdevumos. Politiskās jomas semēmu nemainīgums salīdzinājumā ar 30. gadu avotos konstatētajām semēmām ir vērojams 69 gadījumos (83 %) VFR un 69 (83 %) gadījumos VDR avotos, piemēram, *Invasion* ar semēmu ‘iebrukums citā valstī’ 30. un 60. gadu VFR⁴⁸ un VDR vārdnīcās⁴⁹. Pieci svešvārdi (VSV Manheima 1966) ietver papildu

⁴⁷ sk. 5. pielikumā arī: *Aggression; aggressiv; Aggressor; Agitation; Agitator; agitieren; Aktiv; Aktivist; Allianz; Anarchie; Anarchismus; Anarchist; anarchistisch; Apartheid; apolitisch; Assoziierung; Autokratie; Autokrat; Autonomie; autonom; Autoritarismus; autoritär; Demagoge; Demagogie; Demokratie; Demokrat; demokratisch; Demokratisierung; Despot; Despotie; Despotismus; Dezentralisation; Diktat; Diktator; diktatorisch; Diktatur; diktieren; Diversant; Diversion; Doktrin; doktrinär; Doktrinär; Ideologe; Ideologie; Imperialismus; Imperium; Integration; international; Internationalismus; internationalisieren; Intervent; Intervention; Invasion; Isolationismus; Kapitalismus; Kapitalist; Kapitulation; kapitulieren; Kapitulant; Klerikalismus; Koalition; Koexistenz; Kollektivismus; kolonial; Kolonialismus; Kolonie; Kolonisation; Kolonisator; Kolonist; Kommunismus; Kommunist; kommunistisch; Konföderation; Konformismus; Konformist; Konservatismus; konservativ; Konstitutionalismus; konstitutionell; Konstitution; Marxismus; Militarismus; Militarist; militaristisch; Monarchie; Monarchist; Monarch; monarchisch; monarchistisch; Nation; national; Nationalität; Nationalismus; Nationalist; nationalistisch; Nationalsozialismus; Nationalsozialist; Separatismus; Separatist; separatistisch; souverän; Souverän; Souveränität; Sozialdemokrat; Sozialdemokratie; Sozialismus; Sozialist; sozialistisch.*

⁴⁸ sk. 5. pielikumā arī: *Aggression; aggressiv; Agitation; Agitator; agitieren; Allianz; Anarchie; Anarchismus; Assoziierung; Autokratie; Autokrat; autonom; Demagoge; Demagogie; Demokratie; Demokrat; demokratisch; Despot; Despotismus; Dezentralisation; Diktat; Diktator; Diktatur; diktieren; doktrinär; Doktrinär; Ideologe; Ideologie; Imperialismus; Imperium; international; Intervention; Kapitalismus; Kapitalist; Kapitulation; kapitulieren; Klerikalismus; Koalition; Koexistenz; kolonial; Kolonie; Kolonist; kommunistisch; Konföderation; Konformismus; Konservatismus; konservativ;*

norādi par lietojumu sociālistiskajās valstīs vai VDR. Piemēram, vārda *Aktiv* semēmai ‘kādas organizācijas rosīgākie biedri’ ir pievienota norāde par lietojumu VDR (sk. arī 5. pielikumā *Akivist, Diversant, Diversion* un *Intervent*). Salīdzinājumā ar 30. gadu avotiem politiskās jomas semēmas atšķirīgums konstatējams 14 gadījumos (17 %) VFR⁵⁰ un 14 gadījumos (17 %) VDR avotos⁵¹ (sk. 10. tabulu). Mainīgo politisko semēmu skaits salīdzinājumā ar 30. gadu avotiem ir vienāds 60. gadu VDR un VFR avotos, tomēr atšķirīgs ir šo politiskās jomas svešvārdu saraksts. 60. gadu avotos ir vērojama semēmas nozīmes paplašināšanās salīdzinājumā ar 30. gadu nozīmes norādēm. Tā šķirkļa vārdam *Kolonisation* 60. gados līdzās 30. gadu semēmai ‘koloniju nodibināšana atkarīgajā zemē un tās ekspluatācija’ VDR un VFR avotos ir minēta semēma ‘kādas valsts iedzīvotāju noņemšana tukšā, neapdzīvotā vietā’. Pētītajos 60. gadu avotos reizēm izzudusi kāda politiskās nozīmes semēma. Svešvārda *Kollektivismus* šķirklī, piemēram, tikai 30. gadu avotos ir semēma ‘sociālisma forma’. 15 gadījumos VDR un VFR 60. gadu avotos konstatējamas atšķirīgas politiskās jomas semēmas. Viens no iemesliem politisko semēmu atšķirīgajām norādēm ir politisko iekārtu atšķirība VDR un VFR – tātad ekstralingvistisko faktoru nosacītās diferences. Šo faktu pierāda šķirkļa vārds *Internationalismus*. VDR avotos tam uzrādīta nozīme ‘marksisma-ļeņinisma principi – visu darbaļaužu solidaritāte cīņā par komunistiskas iekārtas izveidošanu’, bet VFR izdevumos tas ir saglabājis 30. gadu avotos fiksēto semēmu ‘tieksmās uz sadarbību starp tautām un nācijām’⁵².

Konstitutionalismus; konstitutionell; Konstitution; Marxismus; Militarismus; Monarchie; Monarchist; Monarch; monarchisch; monarchistisch; Nation; national; Nationalismus; Nationalist; Nationalsozialismus; Separatismus; Separatist; Souverän; Sozialismus; Sozialist; sozialistisch.

⁴⁹ sk. 5. pielikumā arī: *Aggression; aggressiv; Allianz; Anarchie; Anarchismus; Assoziierung; Autokratie; Autokrat; Autonomie; autonom; Demagoge; Demagogie; Demokrat; demokratisch; Despot; Despotismus; Dezentralisation; Diktat; Diktator; diktatorisch; Diktatur; diktieren; Doktrin; doktrinär; Doktrinär; Ideologe; Ideologie; Imperialismus; Imperium; international; Intervention; Kapitalismus; Kapitalist; Kapitulation; kapitulieren; Klerikalismus; Koalition; Koexistenz; kolonial; Kolonie; Kolonist; Konföderation; Konformismus; Konservatismus; konservativ; Konstitutionalismus; konstitutionell; Konstitution; Marxismus; Militarismus; Monarchie; Monarchist; Monarch; monarchisch; monarchistisch; Nation; national; Nationalismus; Nationalist; Nationalsozialismus; Separatismus; Separatist; souverän; Souverän; Sozialdemokratie; Sozialismus; Sozialist; sozialistisch.*

⁵⁰ sk. 5. pielikumā arī: *Anarchist; Autonomie; Despotie; diktatorisch; Doktrin; Internationalismus; Kollektivismus; Kolonisation; Kommunismus; Kommunist; Nationalität; souverän; Souveränität; Sozialdemokratie.*

⁵¹ sk. 5. pielikumā arī: *Agitation; Agitator; agitieren; Anarchist; Demokratie; Despotie; Internationalismus; Kollektivismus; Kolonisation; Kommunismus; Kommunist; kommunistisch; Nationalität; Souveränität.*

⁵² sk. 5. pielikumā arī: *Agitation; Agitator; agitieren; Anarchist; Autonomie; Demokratie; Despotie; diktatorisch; Doktrin; Kollektivismus; kommunistisch; Nationalsozialist; souverän; Sozialdemokratie.*

Svešvārdi ar politiskās jomas semēmu	Svešvārdi ar politiskās jomas semēmu tikai vienā no vācu avotiem	Svešvārdi ar atbilstošu politiskās jomas nozīmi salīdzinājumā ar 30. gadu avotiem	Svešvārdi ar atšķirīgu politiskās jomas nozīmi salīdzinājumā ar 30. gadu avotiem.	Svešvārdi ar atšķirīgu politiskās jomas nozīmi VFR un VDR avotos
107 (97%) VFR	1 VFR	69 (83 %) VFR	14 (17 %) VFR	15
109 (99 %) VDR	3 VDR	69 (83 %) VDR	14 (17 %) VDR	

Vācu politiskās jomas svešvārdi 20. gadsimta 60. gadu avotos

Arī šā perioda sniegtās vērtējošās norādes analizējamas atsevišķi VDR izdotajā vārdnīcā (VSV Leipciga 1966) un VFR izdotajā vārdnīcā (VSV Manheima 1966). Tā VDR pamatavotā (VSV Leipciga 1966) 76 šķirķļos (70 %) nav konstatētas valdošo ideoloģiju vērtējošās norādes, piemēram, *Integration, konstitutionell, Separatismus* u. c.⁵³ Viena trešdaļa svešvārdu (jeb 33 vienības) satur vērtējošās definīcijas, paradigmātiskās un sintagmātiskās norādes, kā arī lietošanas piemērus saistībā ar sociālisma ideoloģiju⁵⁴. Svešvārds *Kapitalismus*, piemēram, ar definīcijas palīdzību iegūst negatīvu vērtējumu, jo tajā izmantots atbilstoši konotēts substantīvs „eksploatācija” (vācu val. „*Ausbeutung*”):

„Feodālismu nomainoša sabiedrības un ražošanas iekārta un ražošanas veids, kas balstās uz ražošanas līdzekļu privātīpašumu un algotu strādnieku eksploatāciju.”
(vācu val. „*Die den Feudalismus ablösende Gesellschaftsformation und Produktionsformation und Produktionsweise, die auf dem Privateigentum an den*

⁵³ sk. 3. pielikumā arī: *aggressiv; Aggressor; Allianz; Anarchie; Anarchist; anarchistisch; apolitisch; Assoziierung; Autokrat; Autonomie; autonom; Demagoge; Demokrat; Demokratisierung* (WDG 1980, 783); *Despot; Despotie; Despotismus; Dezentralisation; Diktat; Diktator; diktatorisch; diktieren; Diskriminierung; Diversant; Doktrin; doktrinär; Doktrinär; Ideologe; Ideologie; Imperium; international; internationalisieren; Intervent; Intervention; Invasion; Isolationismus; kapitulieren; Kapitulant; Klerikalismus; Koalition; Koexistenz; Kollektivismus; kolonial; Kolonisor; Kolonist; Konföderation; Konformismus; Konformist; Konservativismus; Konstitutionalismus; Konstitution; Militarist; militaristisch; Monarchie; Monarchismus; Monarchist; Monarch; monarchisch; monarchistisch; Nation; national; Nationalität; Nationalismus; Nationalist; Nationalsozialismus; Nationalsozialist; Separatist; separatistisch* (WDG 1981, 3396); *souverän; Souverän; Souveränität; Sozialdemokrat; Sozialdemokratie*.

⁵⁴ sk. 3. pielikumā arī: *Aggression; Agitation; Agitator; agitieren; Aktiv; Aktivist; Anarchismus; Apartheid; Autokratie; autoritär; Demagogie; Demokratie; demokratisch; Diktatur; Diversion; Imperialismus; Internationalismus; Kapitalismus; Kapitalist; Kapitulation; Koexistenz; Kolonialismus; Kolonie; Kolonisation; Kommunismus; Kommunist; kommunistisch; konservativ; Marxismus; Militarismus; Sozialismus; Sozialist; sozialistisch*.

Produktionsmitteln u. auf der Ausbeutung der Lohnarbeiter beruht.) (VSV Leipīga 1966: 331)

Svešvārds *Kommunismus* savukārt ar definīcijas starpniecību, kas ietver solījumu likvidēt cilvēku ekspluatāciju un ieviest komunisma principu, tiek konotēts pozitīvi:

„Sociālismu nomainoša bezšķiru sabiedriskā iekārta, kurā pēc cilvēku ekspluatācijas novēršanas realizēsies princips „No katra pēc spējām, katram pēc vajadzībām”. (vācu val. „*Die auf den Sozialismus folgende klassenlose Gesellschaftsordnung, die nach der Beseitigung der Ausbeutung des Menschen durch den Menschen den Grundsatz „Jeder nach seinen Fähigkeiten, jedem nach seinen Bedürfnissen” verwirklicht.*”) (VSV Leipīga 1966: 359)

Izmantojot definīcijas, tiek skaidri iezīmēti sociālisma ideoloģijai atbilstoši lozungvārdi (*Kommunismus*) un stigmatas (*Kapitalismus*). Arī ar paradigmatisko norāžu palīdzību pausts pozitīva vai negatīva attieksme. Vārds *Aggression*, piemēram, šķirkli tiek apzīmēts kā „imperiālistiskā iekarošana” (vācu val. „*imperialistischer Eroberungskrieg*”), kas vērtējama negatīvi (VSV Leipīga 1966: 12). Turpretī svešvārdam *Kommunist* piešķirta pozitīva konotācija ar skaidrojumu „cīnītājs par komunistiskās sabiedriskās iekārtas celtniecību” (vācu val. „*Kämpfer für den Aufbau der kommunistischen Gesellschaftsordnung*”) (VSV Leipīga 1966: 359). Svešvārda *Koexistenz* lietojuma veids „mierīga koeksistence” (vācu val. „*friedliche Koexistenz*”) atspoguļots ar sintagmātisko norādi kopā ar Ļeņina principu uzskaitījumu:

„Valstu mierīga līdzāspastāvēšana ar atšķirīgām sabiedriskajām iekārtām pēc Ļeņina izvirzītajiem principiem (savstarpēja teritoriālās suverenitātes ievērošana, neuzbrukšana, neiejaukšanās valsts iekšējās lietās, līdztiesība, mierīga sadzīvošana).” (vācu val. „*Das friedl. Nebeneinanderbestehen von Staaten mit unterschiedl. Gesellschaftsordnung nach den von Lenin aufgestellten Prinzipien (Achtung der gegenseitigen territorialen Souveränität, Nichtangriff, Nichteinmischung in die inneren Angelegenheiten, Gleichberechtigung, friedl. Zusammenleben.*”) (VSV Leipīga 1966: 351)

Lietošanas piemērs „proletariāta diktatūra” šķirkli *Diktatur* ar tā nozīmības izcēlumu pārejas posmā tiek izmantots, lai attaisnotu sociālisma diktatūras režīmu:

„Proletariāta diktatūra: pārvaldes forma pārejas laikā starp buržuāzijas varas gāšanu un sociālisma celšanu, kurā demokrātija tautas vairākumam tiek apvienota ar drošības pasākumiem pret sociālisma ienaidniekiem.” (vācu val. „*Diktatur des*

Proletariats: Herrschaftsform der Übergangsperiode zw. dem revolutionären Sturz der Macht der Bourgeoisie u. der Errichtung des Sozialismus, in der die Demokratie für die große Mehrheit des Volkes mit Maßnahmen der Sicherung gegen die Feinde des Sozialismus vereint wird.") (VSV Leipziga 1966: 155)

VFR avotā (VSV Manheima 1966) tikai četri šķirkļi (4 %) satur vērtējošas norādes. Tās ir negatīvi konotētas paradigmātiskās norādes šķirkļī *Anarchist* – „valsts ienaidnieks” (vācu val. „*Staatsfeind*”) (VSV Manheima 1966: 49), šķirkļī *Demagoge* – „tautas musinātājs, politiskais vajātājs, tautas maldinātājs, politiķis bez sirdsapziņas” (vācu val. „*Volksaufwiegler, politischer Hetzer, Volksverführer, gewissenloser Politiker*”) (VSV Manheima 1966: 146) un šķirkļī *Demagogie* – „progresā ienaidnieku krāpnieciska metode” (vācu val. „*betrügerische Methode der Feinde des Fortschritts*”) (VSV Manheima 1966: 146). Vēl citā šķirkļa vārda definīcijā pausts nosodījums kustībai, kas saistīts ar Vācijas pagātņi. Leksēma *Nationalsozialismus* ar definīcijas palīdzību tiek raksturota šādi:

„Pēc Pirmā pasaules kara Vācijā izveidojās radikāla tautas kustība, kura, demagoģiski izmantojot pēckara grūtības, iekaroja un pazudināja valsti, ignorējot visus ētiskos aspektus.” (vācu val. „*Nach dem 1. Weltkrieg in Deutschland entstandene radikalvölkische Bewegung, die durch die demagogische Ausnutzung der Nachkriegsschwierigkeiten bei Mißachtung aller ethischen Gesichtspunkte den Staat eroberte u. ins Verderben führte.*”) (VSV Manheima 1966: 468)

Pārējie VFR vārdnīcā minētie 103 pētījuma korpusa svešvārdi (96 %) vērtējošas norādes nesatur, piemēram, *Autoritarismus, Diversion, Sozialdemokratie* u. c.⁵⁵

No visa vārdu korpusa 77 svešvārdiem (jeb 70 % gadījumu) ir tikai politiskās jomas semēma, piemēram, svešvārda *Koalition* nozīme ir ‘partiju vai valstu apvienība,

⁵⁵ sk. 3. pielikumā arī: *Aggression; aggressiv; Aggressor; Agitation; Agitator; agitieren; Aktiv; Aktivist; Allianz; Anarchie; Anarchismus; Apartheid; apolitisch; Assoziierung; Autokratie; Autokrat; Autonomie; autonom; autoritär; Demokratie; Demokrat; demokratisch; Despot; Despotie; Despotismus; Dezentralisation; Diktat; Diktator; diktatorisch; Diktatur; diktieren; Diskriminierung; Diversant; Doktrin; doktrinär; Doktrinär; Ideologe; Ideologie; Imperialismus; Imperium; Integration; international; Internationalismus; Intervent; Intervention; Invasion; Isolationismus; Kapitalismus; Kapitalist; Kapitulation; kapitulieren; Klerikalismus; Koalition; Koexistenz; Kollektivismus; kolonial; Kolonialismus; Kolonie; Kolonisation; Kolonisator; Kolonist; Kommunismus; Kommunist; kommunistisch (VDUDENB 1970: 382); Konföderation; Konformismus; Konformist; Konservativismus; konservativ; Konstitutionalismus; konstitutionell; Konstitution; Marxismus; Militarismus; Militarist; militaristisch; Monarchie; Monarchismus; Monarchist; Monarch; monarchisch; monarchistisch; Nation; national; Nationalität; Nationalismus; Nationalist; Nationalsozialist; nationalistisch; aratismus; Separatist; separatistisch; souverän; Souverän; Souveränität; Sozialdemokrat; Sozialismus; Sozialist; sozialistisch.*

savienība kopīgu mērķu sasniegšanai' (VSV Leipciga 1966; VSV Manheima 1966)⁵⁶. Politiskās jomas vācu svešvārdi nereti ir saistīti ar vispārlietojamās un citu nozaru valodas semēmām. Kopumā tie ir 32 svešvārdi (30 %). No tiem 15 vārdiem VDR un VFR izdevumos ir identiskas vispārlietojamās un/vai citu nozaru valodas semēmas. Piemēram, *Koexistenz* ir 'dažādu lietu un parādību līdzāspastāvēšana' (VSV Leipciga 1966; VSV Manheima 1966).⁵⁷ Pārējo 17 svešvārdu semēmas ir atšķirīgas VDR un VFR izdevumos, piemēram, vārdam *Konstitution* abu valstu izdevumos ir divas kopīgas semēmas: vispārlietojamās valodas semēma 'organisma fizioloģisko un anatomisko īpašību kopums' un ķīmijas jomas semēma 'atomu stāvoklis molekulā', bet VFR izdotajā pamatavotā (VSV Manheima 1966) ir uzrādīta vēl cita semēma – 'pāvesta rīkojums, pavēle'⁵⁸.

Analizējot rezultātus par vārdu korpusa svešvārdiem 60. gadu latviešu valodā, var secināt, ka kopumā 105 gadījumos (95 %) ir sastopamas politiskās jomas semēmas.⁵⁹ No pētījuma vārdu korpusa šajā periodā nav minēti svešvārdi *autoritārisms*, *izolacionisms* un *konformists*, politiskās jomas semēmas nav svešvārdiem *integrācija* un *konformisms*. No šā korpusa 59 vienību (70 %) politiskās jomas nozīmes struktūrā nav konstatētas izmaiņas salīdzinājumā ar 30. gadu avotu šķirkļu nozīmes struktūru. Piemēram, šķirkļa

⁵⁶ sk. 5. pielikumā arī: *aggressiv; Aggressor; Agitation; agitieren; Agitator; Aktiv; Anarchismus; Anarchist; anarchistisch; Apartheid; apolitisch; Autokratie; Autoritarismus; autoritär; Demagoge; Demagogie; Demokratie; Demokrat; demokratisch; Demokratisierung; Despotismus; Dezentralisation; Diktator; diktatorisch; Diktatur; Diskriminierung; Diversant; doktrinār; Doktrinār; Ideologe; Ideologie; Imperialismus; Imperium; international; internationalisieren; Isolationismus; Kapitalismus; Klerikalismus; Kollektivismus; kolonial; Kolonialismus; Kolonisation; Kolonisator; Kolonist; Kommunismus; Kommunist; kommunistisch; Konföderation; Konservatismus; Konstitutionalismus; Marxismus; Militarismus; Militarist; militaristisch; Monarchie; Monarchist; Monarch; monarchisch; monarchistisch; Nation; national; Nationalität; Nationalismus; Nationalist; nationalistisch; Nationalsozialismus; Nationalsozialist; Separatismus; Separatist; separatisch; Souverän; Sozialdemokrat; Sozialdemokratie; Sozialismus; Sozialist; sozialistisch.*

⁵⁷ sk. 5. pielikumā arī: *Aktivist; Autonomie; Despotie; Diktat; diktieren; Diversion; Invasion; Kapitulation; kapitulieren; Kapitulant; Koexistenz; Kolonie; Konformist; konstitutionell; Souveränität.*

⁵⁸ sk. 5. pielikumā arī: *Aggression; Allianz; Anarchie; Assoziierung; Autokrat; autonom; Despot; Doktrin; Integration; Internationalismus; Intervent; Intervention; Kapitalist; Konformismus; konservativ; souverän.*

⁵⁹ sk. 6. pielikumā arī: *agresija; agresīvs; agresors; aģitācija; aģitators; aģitēt; aktīvs; aktīvist; alianse; anarhija; anarhisms; anarhists; anarhistisks; aparteīds; apolitisks; asociācija; autokrātija; autokrāts; autonomija; autonom; autoritārs; demagogs; demagoģija; demokrātija; demokrāts; demokrātisks; demokratizācija; despots; despotija; despotisms; decentralizācija; diktāts; diktators; diktatorisks; diktatūra; diktēt; diskriminācija; diversants; diversija; doktrīna; doktrinārs; doktrinārs; ideologs; ideoloģija; imperiālisms; impērija; internacionāls; internacionālisms; internacionalizēt; intervents; intervencija; invāzija; kapitālisms; kapitālists; kapitulācija; kapitulēt; kapitulants; klerikālisms; koalīcija; koeksistence; kolektīvisms; koloniāls; koloniālisms; kolonija; kolonizācija; kolonizators; kolonists; komunisms; komunist; komunistisks; konfederācija; konservatīvisms; konservatīvs; konstitucionālisms; konstitucionāls; konstitūcija; marksisms; militārisms; militārists; militāristisks; monarhija; monarhisms; monarhists; monarhs; monarhisks; monarhistisks; nācija; nacionāls; nacionalitāte; nacionālisms; nacionālists; nacionālistisks; nacionālsociālisms; nacionālsociālisti; separātisms; separātists; separātisks; suverēns; suverēns; suverenitāte; sociāldemokrāts; sociāldemokrātija; sociālisms; sociālists; sociālistisks.*

vārda *koalīcija* semēma ‘partiju vai valstu apvienība, savienība kopīgu mērķu sasniegšanai’ ir 30. un 60. gadu vārdnīcās⁶⁰. Pārējo 25 svešvārdu (30 %) nozīmes struktūras 60. gadu avotos salīdzinājumā ar 30. gadiem ir atšķirīgas (sk. 11. tabulu). Latviešu valodas svešvārdu skaits ar mainīgu politiskās jomas semēmu ir relatīvi lielāks nekā šā perioda VFR un VDR avotos fiksēto vācu svešvārdu apjoms. Nozīmes struktūras mainīgums saistīts ar 30. gadu avotos minēto semēmu izžušanu un citu līdzīgu semēmu ar atšķirīgu konotāciju parādīšanos, piemēram, svešvārds *aģitācija* 30. gadu avotos ir kodificēts ar semēmu ‘vervēšana, kūdīšana’, taču 60. gados tās vietā parādās semēma ‘politiska darbība plašu masu ietekmēšanai’. Iespējamie iemesli saistāmi ar valdošās politiskās iekārtas maiņu pēc Otrā pasaules kara, t. i. ar sociālisma ideoloģijas ietekmi. Vienlaicīgi iemesli var būt arī interlingvistiski, jo vārdnīcas (LSV 1969) tulkojuma rezultātā svešvārdu nozīmes maiņa notikusi krievu valodas ietekmē (KSV 1964)⁶¹. Salīdzinājumā ar 30. gados kodificēto nozīmi svešvārdu nozīmes struktūras ir arī paplašinājušās ar vienu vai divām semēmām, piemēram, pamatavotā (LSV 1969) svešvārda *kolektīvisms* 30. gadu semēmai ‘īpašuma un ražošanas līdzekļu kopīgums’ pievienojas semēma ‘cilvēku solidaritāte, biedriskas attiecības, savstarpēja palīdzība’.⁶² Tā ir uzrādīta arī 90. gadu avotā (LSV 1999). 60. gadu avotos atsevišķos gadījumos ir vērojama arī šaurāka nozīmes struktūra salīdzinājumā ar nozīmes norādēm 30. gadu avotos, piemēram, svešvārda *konstitucionālisms* semēma ‘valsts iekārta, kurā pilsoņu un valsts tiesības un pienākumi ir iekļauti satversmē’ ir tikai 30. gadu avotos, un tā ir atjaunota 90. gadu avotos (sk. 6. pielikumā arī *komunists, konformisms, militārisms, nacionālsociālisti, suverenitāte*). Vairākas 30. gadu semēmas nav atrodamas 60. un 90. gadu avotos, piemēram, šķirkļa vārdam *nacionāls* vairs nav fiksēta semēma ‘saistīts ar tēvzemi, izteikti patriotisks’ (sk. 6. pielikumā arī *sociāldemokrātija*).

⁶⁰ sk. 6. pielikumā arī: *agresija; agresīvs; alianse; anarhija; anarhisms; anarhists; asociācija; autokrātija; autokrāts; autonomis; demokrātisks; demokratizācija; despots; despotija; decentralizācija; diktāts; diktators; diktēt; doktrīna; doktrinārs; ideologs; ideoloģija; imperiālisms; impērija; internacionāls; intervencija; invāzija; kapitālisms; kapitālists; kapitulācija; kapitulēt; klerikālisms; koloniāls; kolonija; kolonizācija; kolonizators; kolonists; komunisms; konfederācija; konservatīvisms; konservatīvs; konstitucionāls; konstitūcija; marksisms; militāristisks; monarhija; monarhisms; monarhists; monarhs; monarhisks; nācija; nacionalitāte; nacionālisms; nacionālists; nacionālsociālisms; separātisms; separātists; suverēns.*

⁶¹ sk. 6. pielikumā arī: *aģitators; aģitēt; aktīvisms; autonomija; demagogs; demagoģija; internacionālisms; sociālisms.*

⁶² sk. 6. pielikumā arī: *demokrātija; demokrāts; despotisms; diktatorisks; diktatūra; kolektīvisms; sociāldemokrāts; sociālists.*

Svešvārdi ar politiskās jomas semēmu	Svešvārdi ar atbilstošu politiskās jomas nozīmi salīdzinājumā ar 30. gadu avotiem	Svešvārdi ar atšķirīgu politiskās jomas nozīmi salīdzinājumā ar 30. gadu avotiem
105 (95 %)	59 (70 %)	25 (30 %)

Latviešu politiskās jomas svešvārdi 20. gadsimta 60. gadu avotos

Vērtējošas norādes LSV (1969) svešvārdu šķirkļos nav fiksētas 70 gadījumos (64 %), piemēram, svešvārdiem *demokrāts*, *invāzija*, *suverēns* u. c.⁶³ 39 gadījumos (36 %)⁶⁴ sociālisma ideoloģijas nostādnes tiek paustas ar definīciju, paradigmatisko un sintagmatisko norāžu, lietošanas piemēru un ilustrāciju starpniecību. Definīcija šķirklī *internacionālisms*, piemēram, implicīti apliecina tajā iekļauto pozitīvo konotāciju ar substantīvu „vienība”, „solidaritāte” un dažādu vārdkopu palīdzību:

„Starptautiska visu zemju proletariāta un darbaļaužu šķiras vienība un solidaritāte cīņā par buržuāzijas kundzības gāšanu, imperiālisma iznīcināšanu, proletariāta diktatūras (sk. diktatūra) nodibināšanu un komunisma celšanu visā pasaulē.” (LSV 1969: 293)

Ar metaforiski paradigmatisko norādi „imperiālistiskā kara kurinātājs” (LSV 1969: 21) svešvārdam *agresors* tiek izteikta negatīvi konotēta nozīme. Vārda *demagoģija* sintagmatiskā norāde piedēvē šo darbības veidu galvenokārt sociālisma pretiniekam, resp., buržuāzijai: „*Demagoģiju* plaši izmanto buržuāzijas politiskie darbinieki, lai iegūtu masu uzticību.” (LSV 1969: 124–125) Svešvārda *diktāts* šķirklī tiek minēts konkrēts piemērs, kurā asi tiek nosodīta ASV rīcība: „[...] *diktāts*, ko ASV imperiālisti realizē

⁶³ sk. 4. pielikumā un avotu norādēs arī: *agītors*; *agītēt*; *aktīvists*; *alianse*; *anarchists*; *anarhistisks*; *asociācija*; *autokrātija*; *autokrāts*; *autonomija*; *autonoms*; *autoritārs*; *demagogs*; *demokrātisks*; *demokratizācija*; *despots*; *despotija*; *despotisms*; *decentralizācija*; *diktators*; *diktatorisks*; *diktēt*; *diversants*; *doktrīna*; *doktrinārs*; *doktrinārs*; *ideologs*; *integrācija*; *internacionāls*; *internacionalizēt*; *intervents*; *izolacionisms* (LPE 1983: 383); *kapitulēt*; *kapitulants*; *koalīcija*; *koeksistence*; *kolektīvisms*; *kolonija*; *kolonizators*; *kolonists*; *komunists*; *komunistisks*; *konfederācija*; *konformisms*; *konformists* (LPE 1983: 292); *konservatīvisms*; *konstitucionāls*; *konstitūcija*; *militārists*; *militāristisks*; *monarhists*; *monarhs*; *monarhists*; *monarhistisks*; *nācija*; *nacionāls*; *nacionalitāte*; *nacionālists*; *nacionālistisks*; *nacionālsociālisms* (LLVV 1984: 312); *separātists*; *separātisks*; *suverēns*; *sociāldemokrāts* (LLVV 1991: 63); *sociāldemokrātija* (LLVV 1991: 62–63); *sociālists*; *sociālistisks*.

⁶⁴ sk. 4. ielikumā arī: *agresija*; *agresīvs*; *agresors*; *agītācija*; *aktīvs*; *anarhija*; *anarhisms*; *apartēids*; *apolitisks*; *demagoģija*; *demokrātija*; *diktāts*; *diktatūra*; *diskriminācija*; *diversija*; *ideoloģija*; *imperiālisms*; *impērija*; *internacionālisms*; *intervencija*; *kapitālisms*; *kapitālists*; *kapitulācija*; *klerikālisms*; *koloniāls*; *koloniālistisks*; *kolonizācija*; *komunisms*; *konservatīvs*; *konstitucionālisms*; *marksisms*; *militārisms*; *monarhija*; *monarhisms*; *nacionālisms*; *nacionālsociālisti*; *separātisms*; *suverenitāte*; *sociālisms*.

attiecībā pret tām kapitālistiskajām valstīm, kuras atkarīgas no amerikāņu imperiālisma.” (LSV 1969: 139) Par ilustrācijām izmantoti ideologu un vadošās partijas pārstāvju, programmu utt. citāti. Svešvārda *monarhija* šķirkļī iekļautais Ļeņina citāts saskaņā ar sociālisma ideoloģijas mācību nosoda absolūtās monarhijas formu:

„*Neierobežotā* jeb *absolūtā monarhija* – „tāda valdīšanas forma pilnīgi un nedalāmi (neierobežoti) pieder caram [...], tautai nemaz nepiedaloties likumdošanā un pārvaldes kontrolē”, tā ir „ierēdņu un policijas patvaļa un tautas beztiesīgums” (Ļeņins).” (LSV 1969: 439)

Atsevišķu svešvārdu nozīmes aprakstā izmantoti pat divi vai trīs sociālistisku mācību vērtējoši norāžu veidi, kā to var vērot, piemēram, leksēmas *demokrātija* aprakstā (sk. 80.–81. lpp.)⁶⁵.

Tikai un vienīgi politiskās jomas semēmas 60. gadu avotos ir 81 latviešu svešvārdam (74 %). Piemēram, vārdam *demokratizācija* ir semēma ‘demokrātijas principu ieviešana’⁶⁶. Pārējie 28 šķirkļa vārdi (26 %) uzrāda ar politiku nesaistītas vispārlietojamās un citu nozaru valodas semēmas. No tiem 21 vārda nozīmes struktūrā ir vismaz viena vispārlietojamās valodas semēma, piemēram, svešvārda *demokrātisks* semēma ‘tāds, kas aptver plašus tautas slāņus’ ar metonīmisku nozīmes pārnēsumu ir atvasināta no politiskās jomas semēmas ‘tāds, kas balstās uz demokrātiju’⁶⁷. Četru svešvārdu struktūrā ir gan vispārlietojamās, gan nozaru valodas semēmas, piemēram, vārds *asociācija* uzrāda divas vispārlietojamās valodas semēmas: ‘priekšstatu sakarība’ un ‘parādību grupa, kopa’; kā arī četras citu nozaru valodas semēmas: ‘vielas molekulu savienošanās lielākās molekulās’ ķīmijā; ‘augu kopa ar līdzīgām pazīmēm nelielā platībā’ bioloģijā; ‘abu acu saskaņota darbība’ medicīnā un ‘zvaigžņu kopa ar līdzīgām pazīmēm’

⁶⁵ sk. 4. pielikumā arī: *agresija*; *agresīvs*; *apolitisks*; *diktāts*; *diktatūra*; *diskriminācija*; *imperiālisms*; *internacionālisms*; *intervencija*; *kapitālisms*; *koloniālisms*; *komunisms*; *marksisms*; *monarhija*; *nacionālisms*; *nacionālsociālisti*; *sociālisms*.

⁶⁶ sk. 6. pielikumā arī: *agresija*; *agresors*; *aģitators*; *aģitēt*; *aktīvs*; *aktīvists*; *alianse*; *anarhistisks*; *aparteīds*; *apolitisks*; *autokrātija*; *autonomija*; *autonoms*; *autokrāts*; *autoritārs*; *demagogs*; *demagoģija*; *demokrāts*; *despotisms*; *decentralizācija*; *diktatorisks*; *diktatūra*; *diversants*; *doktrinārs*; *doktrinārs*; *ideoloģija*; *ideologs*; *imperiālisms*; *impērija*; *internacionāls*; *internacionālisms*; *internacionalizēt*; *intervents*; *izolacionisms*; *kapitālisms*; *kapitālists*; *kapitulants*; *klerikālisms*; *koalīcija*; *koeksistence*; *kolektīvisms*; *koloniāls*; *koloniālisms*; *kolonizācija*; *kolonizators*; *kolonists*; *komunisms*; *komunists*; *komunistisks*; *konservatīvisms*; *konstitucionālisms*; *marksisms*; *militārisms*; *militārists*; *militāristisks*; *monarhija*; *monarhisms*; *monarhists*; *monarhs*; *monarhisks*; *monarhisms*; *nācija*; *nacionāls*; *nacionalitāte*; *nacionālisms*; *nacionālists*; *nacionālistisks*; *nacionālsociālisms*; *nacionālsociālisti*; *separātisms*; *separātists*; *separātisks*; *suverēns*; *suverēns*; *suverenitāte*; *sociāldemokrāts*; *sociāldemokrātija*; *sociālisms*; *sociālists*; *sociālistisks*.

⁶⁷ sk. 6. pielikumā arī: *aģitācija*; *anarhija*; *anarhisms*; *anarhists*; *demokrātija*; *despots*; *despotija*; *diktāts*; *diktators*; *diktēt*; *diskriminācija*; *doktrīna*; *invāzija*; *kapitulācija*; *kapitulēt*; *kolonija*; *konfederācija*; *konformisms*; *konformists*; *konservatīvs*; *konstitucionāls*; *konstitūcija*.

astronomijā (sk. 6. pielikumā arī *integrācija*, *kolonija* un *konservatīvs*). Vēl trīs svešvārdu nozīmes struktūras satur nozaru valodas semēmas, piemēram, *agresīvs* ķīmijā pēc metaforiska pārnesuma ir ‘aktīvs, kodīgs, uzbrūkošs’ (sk. 6. pielikumā arī *diversija* un *intervencija*).

Salīdzinot VDR, VFR un LSV (1969) avotos iekļauto svešvārdu pāru ekvivalenci, secināms, ka pieciem svešvārdu pāriem to nav iespējams noteikt, jo kāds no tiem nav minēts VDR, VFR vācu vai latviešu 60. gadu avotos. Šķirkļu vārdi *anarchistisch*, *Demokratisierung* un *internationalisieren* nav fiksēti VFR izdevumos, vārds *Autoritarismus* – VDR vārdnīcās un vārdi *autoritärismus*, *isolacionismus* un *konformists* – latviešu valodas avotos. Rezultātā ekvivalences veids latviešu un VDR vācu valodas pāriem ir nosakāms 107, bet sastatījumā ar VFR vācu valodu –104 gadījumos.

Lielākā daļa VDR vācu un latviešu svešvārdu pāru (61 jeb 57 %) ir absolūtie leksiski semantiskie ekvivalenti, piemēram, *Souverän* – *suverēns* ir ‘persona, kurai pieder augstākā vara’ (Leipciga VSV 1966; LSV 1969)⁶⁸.

Daļējā ekvivalence konstatēta 38 VDR vācu un latviešu svešvārdu pāriem (36 %). Leksēmu leksiski semantiskā struktūra atšķiras ar:

- 1) lielāku semēmu skaitu VDR vācu valodā, piemēram, svešvārdu pārim *Nationalität*–*nacionalitāte* ir kopīga semēma ‘piederība pie kādas nācijas, tautības’, bet VDR vācu vārdam ir arī otra semēma – ‘mazākumtautība kādā valstī’⁶⁹;

⁶⁸ sk. 5. un 6. pielikumā arī: *Aggression* – *agresija*; *aggressiv* – *agresīvs*; *Aggressor* – *agresors*; *Agitation*–*agītācija*; *Agitator* – *agītators*; *agitieren* – *agītēt*; *Aktiv* – *aktīvs*; *Anarchie* – *anarhija*; *anarchistisch* – *anarhistisks*; *Apartheid* – *aparteīds*; *apolitisch* – *apolitisks*; *Autokratie* – *autokrātija*; *Autokrat* – *autokrāts*; *autoritär* – *autoritārs*; *Demokratisierung* – *demokratizācija*; *Dezentralisation* – *decentralizācija*; *Diktat* – *diktāts*; *Diktatur* – *diktatūra*; *diktatorisch* – *diktatorisks*; *Diversant* – *diversants*; *Diversion* – *diversija*; *doktrinär* – *doktrinārs*; *Doktrinär* – *doktrinārs*; *Ideologe* – *ideologs*; *Ideologie* – *ideoloģija*; *Imperialismus* – *imperālisms*; *Imperium* – *impērija*; *international* – *internacionāls*; *Internationalismus* – *internacionālisms*; *internationalisieren* – *internacionalizēt*; *Kapitalismus* – *kapitālisms*; *Kapitalist* – *kapitālists*; *Kapitulanz* – *kapitulants*; *Klerikalismus* – *klerikālisms*; *Koalition* – *koalīcija*; *kolonial* – *koloniāls*; *Kolonialismus* – *koloniālisms*; *Kolonisation* – *kolonizācija*; *Kolonisator* – *kolonizators*; *Kommunismus* – *komunisms*; *Konservatismus* – *konservatīvisms*; *konservativ* – *konservatīvs*; *konstitutionell* – *konstitucionāls*; *Marxismus* – *marksisms*; *Militarist* – *militārists*; *militaristisch* – *militāristisks*; *Monarchie* – *monarhija*; *Monarchismus* – *monarhisms*; *Monarchist* – *monarhists*; *Monarch* – *monarhs*; *monarchisch* – *monarhisks*; *monarchistisch* – *monarhistisks*; *Nation* – *nācija*; *Nationalismus* – *nacionālisms*; *Nationalist* – *nacionālists*; *nationalistisch* – *nacionālistisks*; *Nationalsozialismus* – *nacionālsociālisms*; *Separatismus* – *separātisms*; *Separatist* – *separātists*; *separatistisch* – *separātisks*; *sozialistisch* – *sociālistisks*.

⁶⁹ sk. 5. un 6. pielikumā arī: *Allianz* – *alianse*; *Autonomie* – *autonomija*; *autonom* – *autonoms*; *Demokratie* – *demokrātija*; *Doktrin* – *doktrīna*; *Integration* – *integrācija*; *Intervent* – *intervents*; *Intervention* – *intervencija*; *Kapitulation* – *kapitulācija*; *Koexistenz* – *koeksistence*; *Kommunist* – *komunists*; *kommunistisch* – *komunistisks*; *Konstitution* – *konstitūcija*; *national* – *nacionāls*; *souverän* – *suverēns*; *Souveränität* – *suverenitāte*.

- 2) lielāku semēmu skaitu latviešu valodā, piemēram, svešvārdiem *Despotismus* – *despotisms* ir kopīga semēma ‘patvaļīgums, valdonīgums’, bet latviešu vārdam piemīt arī semēma ‘neierobežotas monarhijas forma’⁷⁰;
- 3) semēmām to vienāda skaita gadījumā, piemēram, svešvārdiem *Invasion* – *invāzija* ir kopīga semēma ‘iebrukums citā valstī’, taču VDR vācu vārdam ir arī otra, medicīnā lietojama semēma – ‘slimības ierosinātāju iekļūšana organismā’, savukārt latviešu vārdam otra nozīme ir bioloģijā lietota semēma ‘zooparazītu iekļūšana cilvēka, dzīvnieka vai auga organismā’ (sk. 5. un 6. pielikumā arī *kapitulieren* – *kapitulēt*; *Konformismus* – *konformisms*).

Ekvivalences trūkumu var konstatēt 8 gadījumos (7%). Piemēram, svešvārda *Diskriminierung* nozīme ir ‘pazemošana pēc piederības pie rases, dzimuma u. tml.’, bet vārda *diskriminācija* nozīme – ‘tiesību atņemšana vai ierobežošana pēc rases, dzimuma u. tml.’ un ‘spēja uztvert atšķirības, atšķirt’⁷¹.

VFR vācu valodas un latviešu valodas leksēmu pāru skaits ar absolūto leksiski semantisko ekvivalences veidu ir salīdzinoši mazāks, tās ir 52 leksēmas jeb 50 %. Piemēram, *Konservativismus* un *konservatīvisms* nozīmē ‘cenšanos un politisko kustību, kas cenšas saglabāt līdzšinējo politisko un sabiedrisko kārtību un pretojas jauninājumiem’ (VSV Manheima 1966; LSV 1969).⁷² Pieminami ir arī četri VFR vācu svešvārdi, kuri ir absolūti leksiski semantiskie ekvivalenti ar attiecīgajiem latviešu valodas svešvārdiem, bet VFR pamatavotā (VSV Manheima 1966) tiem ir pievienotas

⁷⁰ sk. 5. un 6. pielikumā arī: *Anarchismus* – *anarhisms*; *Anarchist* – *anarhists*; *Assoziierung* – *asociācija*; *Demokrat* – *demokrāts*; *demokratisch* – *demokrātisks*; *Despot* – *despots*; *Despotija* – *despotija*; *Diktator* – *diktators*; *Diktatur* – *diktatūra*; *diktieren* – *diktēt*; *Kollektivismus* – *kolektīvisms*; *Kolonie* – *kolonija*; *Kolonist* – *kolonists*; *Konföderation* – *konfederācija*; *Sozialdemokrat* – *sociāldemokrāts*; *Sozialdemokratie* – *sociāldemokrātija*; *Sozialist* – *sociālists*.

⁷¹ sk. pielikumos Nr. 5 un Nr. 6 arī: *Aktivist* – *aktīvis*; *Demagoge* – *demagogs*; *Demagogie* – *demagoģija*; *Konstitutionalismus* – *konstitucionālisms*; *Militarismus* – *militārisms*; *Nationalsozialist* – *nacionālsociālists*; *Sozialismus* – *sociālisms*.

⁷² sk. pielikumos Nr. 5 un Nr. 6 arī: *aggressiv* – *agresīvs*; *Aggressor* – *agresors*; *Aktiv* – *aktīvs*; *Apartheid* – *apartēids*; *apolitisch* – *apolītisks*; *Autokratie* – *autokrātija*; *autonom* – *autonoms*; *autoritär* – *autoritārs*; *Dezentralisation* – *decentralizācija*; *Despot* – *despots*; *Diktat* – *diktāts*; *Diversant* – *diversants*; *Diversions* – *diversija*; *doktrinär* – *doktrinārs*; *Doktrinär* – *doktrinārs*; *Ideologe* – *ideologs*; *Ideologie* – *ideoloģija*; *Imperialismus* – *imperiālisms*; *Imperium* – *impērija*; *international* – *internacionāls*; *Intervent* – *intervents*; *Kapitalismus* – *kapitālisms*; *Klerikalismus* – *klerikālisms*; *Koalition* – *koalīcija*; *Kollektivismus* – *kolektīvisms*; *kolonial* – *koloniāls*; *Kolonialismus* – *koloniālisms*; *Kolonisation* – *kolonizācija*; *Kolonisator* – *kolonisators*; *Kommunismus* – *komunisms*; *kommunistisch* – *kommunistisks*; *konstitutionell* – *konstitucionāls*; *Marxismus* – *marksisms*; *Militarist* – *militārists*; *militaristisch* – *militāristisks*; *Monarchie* – *monarhija*; *Monarchismus* – *monarhisms*; *Monarchist* – *monarhists*; *Monarch* – *monarhs*; *monarchisch* – *monarhisks*; *monarchistisch* – *monarhistisks*; *Nation* – *nācija*; *Nationalismus* – *nacionālisms*; *Nationalist* – *nacionālists*; *nationalistisch* – *nacionālistisks*; *Nationalsozialismus* – *nacionālsociālisms*; *Separatismus* – *separātisms*; *Separatist* – *separātists*; *separatistisch* – *separātisks*; *Souverän* – *suverēns*; *sozialistisch* – *sociālistisks*.

norādes par vārdu attiecināšanu uz VDR vai komunistiskajām valstīm. Tie ir *Aktivist*, *Diversion*, *Diversant* un *Intervent*.

Daļējā ekvivalence fiksēta 38 VFR vācu un latviešu svešvārdu pāriem (37 %). Leksēmu leksiski semantiskā struktūra atšķiras ar:

- 1) lielāku semēmu skaitu VFR vācu valodā, piemēram, svešvārdu pārim *Autokrat* – *autokrāts* ir kopīga semēma ‘patvaldnieks’, bet vācu vārdam ir arī otra semēma – ‘valdonīgs cilvēks’⁷³;
- 2) lielāku semēmu skaitu latviešu valodā, piemēram, svešvārdiem *Doktrin* – *doktrīna* ir kopīga semēma ‘mācība, teorija’, bet latviešu vārdam piemīt arī semēma ‘politiska nostādne’⁷⁴;
- 3) semēmu struktūru, pastāvot vienādam semēmu skaitam, piemēram, svešvārdiem *Anarchist*— *anarhists* ir kopīga semēma ‘anarhisma piekritējs’, taču VFR vācu vārdam ir arī otra vispārlietojamās valodas semēma – ‘dumpinieks, valsts ienaidnieks’, savukārt latviešu vārdam ir vispārlietojama semēma – ‘kārtības noliedzējs’ (sk. 5. un 6. pielikumā arī *Invasion*– *invāzija*, *kapitulieren* – *kapitulēt*).

14 jeb 13 % VFR vācu un latviešu svešvārdu pāriem ir konstatējama nulles ekvivalence. Piemēram, VFR izdevumā VSV (Manheima 1969) leksēmai *Konformismus* piemīt semēma ‘nostāja, kurai raksturīga pakļaušanās un pielāgošanās valdošajai kārtībai vai iekārtai un noteiktām prasībām’, savukārt latviešu svešvārdam *konformisms* ir divas semēmas, t. i., ‘tiekšanās pēc vienveidības’ un ‘anglikāņu baznīcas mācība’ (LSV 1969).⁷⁵

⁷³ sk. 5. un 6. pielikumā arī: *Aggression* – *agresija*; *Allianz* – *alianse*; *Assoziierung* – *asociācija*; *Integration* – *integrācija*; *Intervention* – *intervencija*; *Kapitalist* – *kapitālists*, *Kapitulation* – *kapitulācija*; *Koexistenz* – *koeksistence*; *Kommunist* – *komunists*; *Konstitution* – *konstitūcija*; *national* – *nacionāls*; *Nationalität* – *nacionalitāte*; *Nationalsozialist* – *nacionālsociālisti*, *souverän* – *suverēns*; *Souveränität* – *suverenitāte*.

⁷⁴ sk. 5. un 6. pielikumā arī: *Anarchie* – *anarhija*; *Anarchismus* – *anarhisms*; *Demokratie* – *demokrātija*; *Demokrat* – *demokrāts*; *demokratisch* – *demokrātisks*; *Despotija* – *despotija*; *Despotismus* – *despotisms*; *Diktator* – *diktators*; *diktatorisch* – *diktatorisks*; *Diktatur* – *diktatūra*; *diktieren* – *diktēt*; *Kolonie* – *kolonija*; *Kolonist* – *kolonists*; *Konföderation* – *konfederācija*; *konservativ* – *konservatīvs*; *Sozialdemokrat* – *sociāldemokrāts*; *Sozialdemokratie* – *sociāldemokrātija*; *Sozialist* – *sociālists*.

⁷⁵ sk. 5. un 6. pielikumā arī: *Agitation* – *aģitācija*; *Agitator* – *aģitators*; *agitieren* – *aģitēt*; *Aktivist* – *aktīvistis*; *Autonomie* – *autonomija*; *Demagoge* – *demagogs*; *Demagogie* – *demagoģija*; *Diskrimination* – *diskriminācija*; *Internationalismus* – *internacionālisms*; *Kapitulant* – *kapitulants*; *Konstitutionalismus* – *konstitucionālisms*; *Militarismus* – *militārisms*; *Sozialismus* – *sociālisms*.

4.3. Vācu un latviešu svešvārdi 90. gadu avotos

Analīzei ir izvēlēti svešvārdi *Nationalismus* un *nacionālisms*, jo 90. gadu sākumā politisko pārmaiņu rezultātā norisinājās Vācijas atkalapvienošanās un Latvijas neatkarības atjaunošana, kas ir tieši saistīta ar nacionālās pašapziņas veidošanos un leksēmas lietojuma aktualizēšanos.

Svešvārdam *Nationalismus* 90. gadu avotā ir konstatējamas divas politiskās jomas semēmas – ‘pārspīlēta nacionālā apziņa, pārāk augsti novērtējot savu nāciju, salīdzinot ar citām nācijām’ un ‘nacionālās apziņas rašanās, nācijas centieni izveidot valsti’. Otrā semēma ir minēta tikai 20. gadsimta 90. gadu avotos. Valdošās politiskās iekārtas ietekme leksēmas nozīmes norādē nav konstatēta. Nozīmes struktūrā nav arī ar politiku nesaistītu semēmu (sk. 12. tabulu).

Latviešu svešvārda *nacionālisms* nozīmes struktūrā iekļaujas trīs politiskās jomas semēmas: ‘pārspīlēta nacionālā apziņa, pārāk augsti novērtējot savu nāciju, salīdzinot ar citām nācijām’; ‘nacionālās apziņas rašanās, nācijas centieni izveidot valsti’ un ‘nacionālās neatkarības ideoloģija un politika’. Otrā un trešā semēma ir fiksēta tikai 90. gadu avotos. Tas ir skaidrojams ar politiskajām pārmaiņām 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā, t. i., ar nacionālās kustības rašanos, tās ideoloģijas attīstību un tās izpaudumu nacionālo partiju programmās. Valdošās politiskās iekārtas ietekme šķirklī nav konstatējama. Svešvārda šķirklī nav citu vispārlietojamās leksikas un nozaru valodas semēmu (sk. 13. tabulu).

12. tabula

Nr.	<i>Nationalismus</i> – semēmas	VSV 1938	VML 1928, 2618	VSV Leipciga 1966	VSV Manheima 1966	VSV 1999
1.	pārspīlēta nacionālā apziņa, pārāk augsti novērtējot savu nāciju, salīdzinot ar citām nācijām	nav nozīmes norādes	+	+	+	+
2.	nacionālās apziņas rašanās, nācijas centieni izveidot valsti	nav nozīmes norādes	–	–	–	+

Pārskats par svešvārda *Nationalismus* semēmām

Nr.	<i>Nacionālisms</i> – semēmas	LSV 1934	LSV 1969	LSV 1999
1.	pārspīlēta nacionālā apziņa, pārāk augsti novērtējot savu nāciju salīdzinot ar citām nācijām	+	+	+
2.	nacionālās apziņas rašanās, nācijas centieni izveidot valsti	–	–	+
3.	nacionālās neatkarības ideoloģija un politika	–	–	+

Pārskats par svešvārda *nacionālisms* semēmām

Svešvārdi *Nationalismus* un *nacionālisms* ir daļēji leksiski semantiskie ekvivalenti, jo tiem ir divas kopīgas semēmas – ‘pārspīlēta nacionālā apziņa, pārāk augsti novērtējot savu nāciju, salīdzinot ar citām nācijām’ un ‘nacionālās apziņas rašanās, nācijas centieni izveidot valsti’, bet latviešu svešvārdam ir vēl cita semēma – ‘nacionālās neatkarības ideoloģija un politika’.

Apkopojot vācu svešvārdu nozīmes norādes 90. gadu avotos, secināms, ka politiskās jomas semēmas ir konstatējamas 110 gadījumos (100 %), sk., piemēram, *Autoritarismus* ar semēmu ‘uz vienu personu balstīta varas sistēma’⁷⁶. Politiskās semēmas nemainīgums piemīt 84 vācu svešvārdiem (79 %) salīdzinājumā ar 60. gadu VFR atbilstēm⁷⁷ un 85 svešvārdiem (78 %) salīdzinājumā ar VDR atbilstēm⁷⁸. Tāda,

⁷⁶ sk. 5. pielikumā arī: *Aggression; aggressiv; Aggressor; Agitation; Agitator; agitieren; Aktiv; Aktivist; Allianz; Anarchie; Anarchismus; Anarchist; anarchistisch; Apartheid; apolitisch; Assoziierung; Autokratie; Autokrat; Autonomie; autonom; autoritär; Demagoge; Demagogie; Demokratie; Demokrat; demokratisch; Demokratisierung; Despot; Despotie; Despotismus; Dezentralisation; Diktat; Diktator; diktatorisch; Diktatur; diktieren; Diskriminierung; Diversant; Diversion; Doktrin; doktrinär; Doktrinär; Ideologe; Intervent; Ideologie; Imperialismus; Imperium; Integration; international; Internationalismus; internationalisieren; Intervention; Invasion; Isolationismus; Kapitalismus; Kapitalist; Kapitulation; kapitulieren; Kapitulant; Klerikalismus; Koalition; Koexistenz; Kollektivismus; kolonial; Kolonialismus; Kolonie; Kolonisation; Kolonisor; Kolonist; Kommunismus; Kommunist; kommunistisch; Konföderation; Konformismus; Konformist; Konservatismus; konservativ; Konstitutionalismus; konstitutionell; Konstitution; Marxismus; Militarismus; Militarist; militaristisch; Monarchie; Monarchismus; Monarchist; Monarch; monarchisch; monarchistisch; Nation; national; Nationalität; Nationalismus; Nationalist; nationalistisch; Nationalsozialismus; Nationalsozialist; Separatismus; Separatist; separatisch; souverän; Souverän; Souveränität; Sozialdemokrat; Sozialdemokratie; Sozialismus; Sozialist; sozialistisch.*

⁷⁷ sk. 5. pielikumā arī: *Aggression; aggressiv; Aggressor; Agitation; Agitator; agitieren; Aktiv; Aktivist; Allianz; Anarchie; Anarchismus; Apartheid; apolitisch; Assoziierung; Autokratie; Autokrat; autonom; Autoritarismus; autoritär; Demagoge; Demagogie; demokratisch; Despot; Despotie; Despotismus; Dezentralisation; Diktat; Diktator; diktieren; Diskriminierung; Diversant; Diversion; doktrinär; Doktrinär; Ideologe; Ideologie; Imperialismus; Imperium; Integration; international; Intervention; Invasion; Isolationismus; Kapitalismus; Kapitalist; Klerikalismus; Koalition; Koexistenz; Kollektivismus; kolonial;*

piemēram, ir VFR un VDR avotos lietotā leksēma *Konservatismus* ar semēmu ‘cenšanās un politiska kustība, kas cenšas saglabāt līdzšinējo politisko un sabiedrisko kārtību un pretojas jauninājumiem’, kura ir nemainīga, salīdzinot 60. un 90. gadu avotus. Politiskās semēmas mainīgums ir vērojams 23 gadījumos (22 %), salīdzinot ar VFR⁷⁹ un 24 gadījumos (22 %) – ar VDR⁸⁰ 60. gadu svešvārdiem (sk. tabulu Nr. 14). Pieciem svešvārdiem politiskās jomas semēmai ir pievienota norāde par tās lietojumu bijušajā VDR vai sociālistiskajās valstīs, piemēram, vārda *Aktivist* semēmai ‘izcilnieks, valstiski apbalvots darbinieks’ pievienots tās lietojums VDR (sk. 5. pielikumā arī *Aktiv*, *Diversant*, *Diversions* un *Kollektivismus*). Relatīvi mazāks skaits vācu svešvārdu ir mainījies politiskās jomas semēmu salīdzinājumā ar 30. gadiem, tās ir 20 leksēmas (24 %)⁸¹ (sk. 14. tabulu). Viens no iemesliem politiskās jomas nozīmes mainībai ir tās struktūras paplašināšanās tieši 90. gados, piemēram, šķirkļa vārdam *Sozialismus* pievienojas semēma ‘sabiedrības iekārta, kas veidota pēc šīs [sociālisma] teorijas’⁸². 90. gadu avotos un 60. gadu VFR izdevumos reizēm ir konstatējamas 30. gadu semēmas, kuras nav 60. gadu VDR izdevumos, piemēram, šķirkļa vārds *agitieren* ar semēmu ‘vervēt, propagandēt, kūdīt’ ir konstatējams vairākās vārdnīcās (VGD 1930: 11; VSV Manheima 1966; VSV 1999), bet tās nav VDR vārdnīcā (VSV Leipciga 1966) (sk. 5. pielikumā arī *Agitation* un *Agitator*).

Kolonialismus; Kolonie; Kolonisation; Kolonisator; Kolonist; Konföderation; Konformismus; Konformist; Konservativismus; konservativ; konstitutionell; Konstitution; Marxismus; Militarismus; Militarist; militaristisch; Monarchie; Monarchismus; Monarchist; Monarch; monarchisch; monarchistisch; national; Nationalität; Nationalist; nationalistisch; Nationalsozialismus; Separatismus; Separatist; separatistisch; Souverän; Souveränität; Sozialdemokrat; Sozialist.

⁷⁸ sk. 5. pielikumā arī: *Aggression; aggressiv; Aggressor; Allianz; Anarchie; Anarchismus; Anarchist; anarchistisch; Apartheid; apolitisch; Assoziierung; Autokratie; Autokrat; Autonomie; autonom; autoritär; Demagoge; Demagogie; demokratisch; Demokratisierung; Despot; Despotismus; Dezentralisation; Diktat; Diktator; diktatorisch; diktieren; Diskriminierung; Doktrin; doktrinär; Doktrinär; Ideologe; Ideologie; Imperialismus; Imperium; Integration; international; internationalisieren; Intervention; Invasion; Isolationismus; Kapitalismus; Kapitalist; Klerikalismus; Koalition; Koexistenz; kolonial; Kolonialismus; Kolonie; Kolonisation; Kolonisator; Kolonist; kommunistisch; Konföderation; Konformismus; Konformist; Konservativismus; konservativ; konstitutionell; Konstitution; Marxismus; Militarismus; Militarist; militaristisch; Monarchie; Monarchismus; Monarchist; Monarch; monarchisch; monarchistisch; national; Nationalität; Nationalist; nationalistisch; Nationalsozialismus; Nationalsozialist; Separatismus; Separatist; separatistisch; souverän; Souverän; Souveränität; Sozialdemokrat; Sozialdemokratie; Sozialist.*

⁷⁹ sk. 5. pielikumā arī: *Anarchist; Autonomie; Demokratie; Demokrat; diktatorisch; Diktatur; Doktrin; Internationalismus; Intervent; Kapitulation; kapitulieren; Kapitulant; Kommunismus; Kommunist; kommunistisch; Konstitutionalismus; Nation; Nationalismus; Nationalsozialist; souverän; Sozialdemokratie; Sozialismus; sozialistisch.*

⁸⁰ sk. 5. pielikumā arī: *Agitation; Agitator; agitieren; Aktiv; Aktivist; Demokratie; Demokrat; Despotie; Diktatur; Diversant; Diversions; Internationalismus, Intervent; Kapitulation; kapitulieren; Kapitulant; Kollektivismus; Kommunismus; Kommunist; Konstitutionalismus; Nation; Nationalismus; Sozialismus; sozialistisch.*

⁸¹ sk. 5. pielikumā arī: *Anarchist; Demokratie; Demokrat; Despotie; Diktatur; Internationalismus; Kapitulation; kapitulieren; Kapitulant; Kollektivismus; Kolonisation; Kommunismus; kommunistisch; Konstitutionalismus; Nation; Nationalität; Nationalismus; Souveränität; Sozialismus; sozialistisch.*

⁸² sk. 5. pielikumā arī: *Agitation; agitieren; Demokrat; Diktatur; Kommunismus; Konstitutionalismus; Nation; Nationalismus; sozialistisch.*

90. gadu šķirkļa vārdi atsevišķos gadījumos ir saglabājuši 60. gados fiksēto semēmu, kā nav attiecīgajam šķirkļa vārdam 30. gadu avotos, piemēram, svešvārda *Nationalität* semēma ‘mazākumtautība kādā valstī’ ir fiksēta tikai 60. gadu abos avotos, un tā ir saglabājusies arī 90. gados (sk. 5. pielikumā arī *Aggressor, Aktiv, Aktivist, anarchistisch, Apartheid, autoritär, Diskriminierung, Diversant, Diversion, Integration, Isolationismus, Kolonialismus, Kolonisation, Kolonisor, Konformist, Militarist, militaristisch, Monarchismus, nationalistisch, Nationalsozialist, Souveränität, Sozialdemokrat*). Salīdzinot ar 30. un 60. gadu šķirkļa vārdiem, 90. gados nozīmes struktūra ir sašaurinājusies, resp., kāda semēma ir zaudēta. Piemēram, svešvārdam *Intervent* tikai 60. gadu abos avotos fiksētā semēma ‘valsts, kura iejaucas’ nav atrodamā 90. gadu avotā (sk. 5. pielikumā arī *Demokratie, Internationalismus, Kapitulation, kapitulieren, Kapitulant, Kollektivismus, Kommunismus un sozialistisch*).

14. tabula

Svešvārdi ar politiskās jomas semēmu	Svešvārdi ar atbilstošu politiskās jomas nozīmi salīdzinājumā ar 60. gadu avotiem	Svešvārdi ar atšķirīgu politiskās jomas nozīmi salīdzinājumā ar 60. gadu avotiem	Svešvārdi ar atbilstošu politiskās jomas nozīmi salīdzinājumā ar 30. gadu avotiem	Svešvārdi ar atšķirīgu politiskās jomas nozīmi salīdzinājumā ar 30. gadu avotiem
110 (100 %)	84 (78 %) VFR 85 (78 %) VDR	23 (22 %) VFR 24 (22 %) VDR	63 (76 %)	20 (24 %)

Vācu politiskās jomas svešvārdi 20. gadsimta 90. gadu avotos

107 svešvārdu nozīmes skaidrojumos (99 %) nav konstatētas vērtējošas norādes, piemēram, svešvārdiem *Apartheid, Marxismus, Nationalsozialismus* u. c.⁸³ Tikai viens

⁸³ sk. 3. pielikumā arī: *Aggression; aggressiv; Aggressor; Agitation; Agitator; agitieren; Aktiv; Aktivist; Allianz; Anarchie; Anarchismus; Anarchist; anarchistisch; apolitisch; Assoziierung; Autokratie; Autonomie; autonom; Autoritarismus; autoritär; Demagoge; Demagogie; Demokratie; Demokrat; demokratisch; Demokratisierung; Despot; Despotie; Despotismus; Dezentralisation; Diktat; Diktator; diktatorisch; Diktatur; diktieren; Diskriminierung; Diversant; Diversion; Doktrin; doktrinär; Doktrinär; Ideologe; Ideologie; Imperialismus; Imperium; Integration; international; Internationalismus; internationalisieren; Intervent; Intervention; Invasion; Isolationismus; Kapitalismus; Kapitalist; Kapitulation; kapitulieren; Kapitulant; Klerikalismus; Koalition; Koexistenz; Kollektivismus; kolonial; Kolonialismus; Kolonie; Kolonisation; Kolonisor; Kolonist; Kommunismus; Kommunist; kommunistisch; Konföderation; Konformismus; Konformist; Konservativismus; konservativ; Konstitutionalismus; konstitutionell; Konstitution; Militarismus; Militarist; militaristisch; Monarchie; Monarchismus; Monarchist; Monarch; monarchisch; monarchistisch; Nation; national; Nationalität; Nationalismus; Nationalist; nationalistisch;*

šķirkļa vārds (1 %) – *Autokrat* – uzrāda vērtējošu paradigmātisko norādi ar negatīvu konotāciju, proti, „diktatorisks patvaldnieks” (vācu val. „diktatorischer Alleinherrscher”) (VSV 1999: 98).

90. gadu avotos 73 vācu svešvārdiem (66 %) ir tikai politiskās jomas semēmas, piemēram, *Dezentralisation* ar semēmu ‘varas funkciju sadalīšana, piešķiršana vietējām varas institūcijām’⁸⁴. Pārējie 37 šķirkļa vārdi (34 %) uzrāda vispārlietojamās un citu nozaru valodas semēmas. No tiem 26 svešvārdiem konstatējama vispārlietojamās valodas semēma, piemēram, vārdam *Aktivist* tieši no vispārlietojamās valodas semēmas ‘mērķtiecīgs, rosīgs cilvēks’ metonīmiska pārnese rezultātā ir veidojusies politiskās jomas semēma ‘izcilnieks, valstiski apbalvots darbinieks’, kura ir saglabāta ar norādi uz lietojumu VDR⁸⁵. Svešvārda *autoritär* semēma ‘valdonīgs, pakļaujošs’, kura ir veidojusies metonīmiska pārnese rezultātā, tiek lietota sarunvalodā. Četriem svešvārdiem konstatētas dažādu citu nozaru valodā lietotas semēmas, piemēram, svešvārda *kolonial* semēmu ‘saistīts ar koloniju, tai raksturīgs’ izmanto bioloģijā. Metonīmiska pārnese rezultātā tā ir atvasināta no semēmas ‘ar koloniju vai koloniālismu saistīts, nāk no kolonijas’ (sk. 5. pielikumā arī *aggressiv*, *Diversions* un *Internationalismus*). Sešu svešvārdu nozīmes struktūrā ir gan vispārlietojamās, gan dažādu nozaru valodas semēmas, piemēram, svešvārdam *konservativ* piemīt vispārlietojamās valodas semēma ‘tāds, kas ir naidīgs pret jauninājumiem’ un divas nozaru valodas semēmas – medicīnā lietojamā semēma ‘ārstniecības metode, neizmantojot operatīvas metodes’ un fizikā lietojama semēma ‘zems, niecīgs’ (sk. 5. pielikumā arī *Assoziierung*, *Integration*, *Invasion*, *Kolonie* un *Konstitution*).

Rezumējot latviešu svešvārdu analīzes rezultātus 90. gadu avotos, secināms, ka 106 svešvārdi (96 %) uzrāda politiskās jomas semēmas, piemēram, *autoritärismus* ar

Nationalsozialist; Separatismus; Separatist; separatisch; souverän; Souverän; Souveränität; Sozialdemokrat; Sozialdemokratie; Sozialismus; Sozialist; sozialistisch.

⁸⁴ sk. 5. pielikumā arī: *Aggressor; Agitation; Agitator; agitieren; Aktiv; Anarchismus; anarchistisch; Apartheid; apolitisch; Autokratie; Autonomie; autonom; Autoritarismus; Demagoge; Demagogie; Demokratie; Demokrat; demokratisch; Demokratisierung; Despotismus; Diktator; diktatorisch; Diktatur; Diversant; doktrinär; Doktrinär; Ideologie; Imperialismus; international; internationalisieren; Isolationismus; Kapitalismus; Klerikalismus; Koalition; Kollektivismus; Kolonialismus; Kolonisation; Kolonisator; Kolonist; Kommunismus; Kommunist; kommunistisch; Konföderation; Konformismus; Konservatismus; Konstitutionalismus; Marxismus; Militarismus; Militarist; militaristisch; Monarchie; Monarchismus; Monarchist; Monarch; monarchisch; monarchistisch; Nation; national; Nationalität; Nationalismus; Nationalist; nationalistisch; Nationalsozialismus; Nationalsozialist; Separatist; separatisch; Souverän; Sozialdemokrat; Sozialdemokratie; Sozialismus; Sozialist; sozialistisch.*

⁸⁵ sk. 5. pielikumā arī: *Aggression; Allianz; Anarchie; Anarchist; Autokrat; Despot; Despotie; Diktat; diktieren; Diskriminierung; Doktrin; Ideologe; Imperium; Intervent; Intervention; Kapitalist; Kapitulation; kapitulieren; Kapitulant; Koexistenz; Konformist; konstitutionell Separatismus; souverän; Souveränität.*

semēmām ‘uz vienu personu balstīta varas sistēma’ un ‘nedemokrātisks politiskais režīms’⁸⁶. 90. gadu avotā (LSV 1999) nav minēti četri svešvārdi no vārdu korpusa (4 %), t. i., *militāristisks*, *monarhisks*, *monarhistisks* un *separātisks*. No svešvārdiem ar politisko semēmu lielākā daļa, t. i., 83 svešvārdi (82 %)⁸⁷ to nav mainījuši salīdzinājumā ar 60. gadu avotiem un 59 svešvārdi (72 %)⁸⁸ ir ar 30. gadu semēmai atbilstošu nozīmi, piemēram, *despotija* ar semēmu ‘patvaldības forma, neierobežota [valsts] vara’. Pārējie 18 svešvārdi (18 %)⁸⁹, salīdzinot ar 60. gadu nozīmes norādēm, politiskās jomas semēmu ir mainījuši. Relatīvi lielāks skaits, t. i., 23 svešvārdi (28 %)⁹⁰, salīdzinājumā ar 30. gadu avotiem uzrāda atšķirīgu politiskās nozīmes struktūru (sk. 15. tabulu). Sastatot 60. un 90. gadu šķirkļus un salīdzinot rezultātu ar VDR un VFR vācu valodas šķirkļu analīzē iegūtajiem, var novērot, ka latviešu politiskās jomas svešvārdu skaits, kas ir mainījies savu

⁸⁶ sk. 6. pielikumā arī: *agresija*; *agresīvs*; *agresors*; *aģitācija*; *aģitators*; *aģitēt*; *aktīvistis*; *alianse*; *anarhija*; *anarhisms*; *anarhists*; *anarhistisks*; *aparteīds*; *apolitisks*; *asociācija*; *autokrātija*; *autokrāts*; *autonomija*; *autonoms*; *autoritārs*; *demagogs*; *demagoģija*; *demokrātija*; *demokrāts*; *demokrātisks*; *demokratizācija*; *despots*; *despotija*; *despotisms*; *decentralizācija*; *diktāts*; *diktators*; *diktatorisks*; *diktatūra*; *diktēt*; *diskriminācija*; *diversants*; *diversija*; *doktrīna*; *doktrinārs*; *doktrinārs*; *ideoloģija*; *ideologs*; *imperiālisms*; *impērija*; *integrācija*; *internacionāls*; *internacionālisms*; *internacionalizēt*; *intervents*; *intervencija*; *invāzija*; *izolacionisms*; *kapitālisms*; *kapitālists*; *kapitulācija*; *kapitulēt*; *kapitulants*; *klerikālisms*; *koalīcija*; *koeksistence*; *kolektīvisms*; *koloniāls*; *koloniālisms*; *kolonija*; *kolonizācija*; *kolonizators*; *kolonists*; *komunisms*; *komunists*; *komunistisks*; *konfederācija*; *konformisms*; *konformists*; *konservatīvisms*; *konservatīvs*; *konstitucionālisms*; *konstitucionāls*; *konstitūcija*; *marksisms*; *militārisms*; *militārists*; *monarhija*; *monarhisms*; *monarhists*; *monarhs*; *nācija*; *nacionāls*; *nacionalitāte*; *nacionālisms*; *nacionālists*; *nacionālistisks*; *nacionālsociālisms*; *nacionālsociālisti*; *separātisms*; *separātists*; *suverēns*; *suverēns*; *suverenitāte*; *sociāldemokrāts*; *sociāldemokrātija*; *sociālisms*, *sociālists*, *sociālistisks*.

⁸⁷ sk. 6. pielikumā arī: *agresija*; *agresīvs*; *agresors*; *aģitācija*; *aģitators*; *aģitēt*; *aktīvistis*; *alianse*; *anarhija*; *anarhisms*; *anarhists*; *anarhistisks*; *aparteīds*; *apolitisks*; *asociācija*; *autokrāts*; *autonoms*; *autoritārs*; *demagogs*; *demagoģija*; *demokrāts*; *demokrātisks*; *demokratizācija*; *despots*; *despotija*; *despotisms*; *decentralizācija*; *diktāts*; *diktators*; *diktatorisks*; *diktatūra*; *diktēt*; *diskriminācija*; *diversants*; *diversija*; *doktrīna*; *doktrinārs*; *doktrinārs*; *ideologs*; *ideoloģija*; *imperiālisms*; *impērija*; *internacionāls*; *internacionalizēt*; *intervents*; *intervencija*; *invāzija*; *kapitālisms*; *kapitālists*; *kapitulēt*; *kapitulants*; *klerikālisms*; *koalīcija*; *koeksistence*; *koloniāls*; *koloniālisms*; *kolonija*; *kolonizācija*; *kolonizators*; *kolonists*; *konfederācija*; *konservatīvisms*; *konservatīvs*; *konstitucionāls*; *konstitūcija*; *marksisms*; *militārists*; *monarhija*; *monarhisms*; *monarhists*; *monarhs*; *nācija*; *nacionalitāte*; *nacionālists*; *nacionālistisks*; *nacionālsociālisms*; *separātisms*; *separātists*; *suverēns*; *suverēns*; *sociāldemokrāts*; *sociāldemokrātija*; *sociālists*.

⁸⁸ sk. 6. pielikumā arī: *agresija*; *agresīvs*; *alianse*; *anarhija*; *anarhisms*; *anarhists*; *asociācija*; *autokrāts*; *autonoms*; *demokrātisks*; *demokratizācija*; *despots*; *despotija*; *decentralizācija*; *diktāts*; *diktators*; *diktēt*; *doktrīna*; *doktrinārs*; *ideologs*; *ideoloģija*; *imperiālisms*; *impērija*; *internacionāls*; *intervencija*; *invāzija*; *kapitālisms*; *kapitālists*; *kapitulēt*; *klerikālisms*; *koalīcija*; *koloniāls*; *kolonija*; *kolonizācija*; *kolonizators*; *kolonists*; *komunists*; *konfederācija*; *konformisms*; *konservatīvisms*; *konservatīvs*; *konstitucionālisms*; *konstitucionāls*; *konstitūcija*; *marksisms*; *militārisms*; *monarhija*; *monarhisms*; *monarhists*; *monarhs*; *nācija*; *nacionalitāte*; *nacionālists*; *nacionālsociālisms*; *nacionālsociālisti*; *separātisms*; *separātists*; *suverēns*; *suverēns*; *suverenitāte*.

⁸⁹ sk. 6. pielikumā arī: *aktīvs*; *autokrātija*; *autonomija*; *demokrātija*; *internacionālisms*; *kapitulācija*; *kolektīvisms*; *komunisms*; *komunists*; *komunistisks*; *konstitucionālisms*; *militārisms*; *nacionāls*; *nacionālisms*; *nacionālsociālisti*; *suverenitāte*; *sociālisms*; *sociālistisks*.

⁹⁰ sk. 6. pielikumā arī: *aģitācija*; *aģitators*; *aģitēt*; *aktīvistis*; *autokrātija*; *autonomija*; *demagogs*; *demagoģija*; *demokrātija*; *demokrāts*; *despotisms*; *diktatorisks*; *diktatūra*; *internacionālisms*; *kapitulācija*; *kolektīvisms*; *komunisms*; *nacionāls*; *nacionālisms*; *sociāldemokrāts*; *sociāldemokrātija*; *sociālisms*; *sociālists*.

nozīmi, ir relatīvi mazāks. Relatīvi lielāks ir to latviešu svešvārdu skaits, kuru nozīmes atšķirības ir vērojamas, salīdzinot 30. un 90. gadu latviešu avotu materiālu.

15. tabula

Svešvārdi ar politiskās jomas semēmu	Svešvārdi ar atbilstošu politiskās jomas nozīmi salīdzinājumā ar 60. gadu avotiem	Svešvārdi ar atšķirīgu politiskās jomas nozīmi salīdzinājumā ar 60. gadu avotiem	Svešvārdi ar atbilstošu politiskās jomas nozīmi salīdzinājumā ar 30. gadu avotiem	Svešvārdi ar atšķirīgu politiskās jomas nozīmi salīdzinājumā ar 30. gadu avotiem
106 (96 %)	83 (82 %)	18 (18 %)	59 (72 %)	23 (27 %)

Latviešu politiskās jomas svešvārdi 20. gadsimta 90. gadu avotos

Astoņos gadījumos nozīmes mainīgums ir saistīts ar to, ka 30. gadu avotos uzrādītā semēma nav konstatējama ne 60. gadu, ne 90. gadu avotos, piemēram, šķirkļa vārda *aktīvistis* 30. gadu semēma ‘kādas organizācijas biedrs, kurš politiskos mērķus vēlas sasniegt nelikumīgā veidā’ 60. gadu avotos neparādās, bet tas iegūst semēmu ‘rosīgs kādas organizācijas biedrs’, kura iekļauta arī 90. gadu avotā (LSV 1999) (sk. 6. pielikumā arī *aģitācija, aģitators, aģitēt, aktīvs, autonomija, demagogs un demagoģija*).

Otra svešvārdu grupa ir saglabājusi 60. gados fiksēto semēmu arī 90. gadu avotā, piemēram, svešvārda *sociālists* 60. gados uzrādītā semēma ‘sociālistiskās partijas biedrs’ saglabāta arī 90. gadu avotā, bet tā nav minēta 30. gados (sk. 6. pielikumā arī *demokrātija, demokrāts, despotisms, diktatorisks, internacionālisms, kolektīvisms, sociāldemokrāts un sociālists*).

Trešā svešvārdu grupa 90. gadu avotos nozīmes struktūrā ir ieguvusi papildus semēmas, piemēram, šķirkļa vārds *komunistisks* – semēmu ‘tāds, kam pamatā ir komunisma principi vai idejas’ (sk. 6. pielikumā arī *autokrātija, autonomija, komunisms, nacionāls un nacionālisms*). Četri svešvārdi 90. gadu avotā uzrāda 30. gadu semēmas, kas nav fiksētas 60. gadu avotos, piemēram, svešvārda *konstitucionālisms* semēmas ‘valsts iekārta, kurā pilsoņu un valsts tiesības un pienākumi ir iekļauti satversmē’ un ‘politiska kustība, strāvojums, kas iestājas par šādu iekārta’ ir tikai 30. gadu un 90. gadu avotos (sk. 6. pielikumā arī *internacionālisms, militārisms un nacionālsociālisti*).

Svešvārdu nozīmes struktūra ir arī sašaurinājusies: 90. gadu avotā nav minēta 30. gadu semēma (sk. 6. pielikumā *nacionāls* un *sociāldemokrātija*) vai 60. gadu semēma (sk. 6. pielikumā *autoritārs* un *sociālistisks*).

Vērtējoši nozīmes skaidrojumi ir fiksēti tikai divos gadījumos (2 %): *autoritārisms* ar definīciju „nedemokrātisks politiskais režīms, kas nenem vērā sabiedrisko domu, taču var nebūt diktatorisks vai totalitārs” (LSV 1999: 85), kurā ir sniegts negatīvs vērtējums. Otrs svešvārds ar negatīvi vērtējošu definīciju ir *komunisms* – „totalitāra sabiedrības forma, ko uz šās teorijas pamata veidoja Padomju Savienībā un tās bloka valstīs” (LSV 1999: 377). Pārējie 104 svešvārdi (98 %) nesatur vērtējošus nozīmes skaidrojumus.

68 svešvārdi (jeb 64 % gadījumu) uzrāda tikai politiskās jomas semēmas, piemēram, *aparteīds* ar semēmu ‘iedzīvotāju šķirošana pēc to rases piederības’⁹¹. 38 svešvārdi (36 %) nozīmes struktūrā ietver semēmas, kas nav saistītas ar politiku. No tiem 27 vārdi satur tikai vispārlietojamās valodas semēmas, piemēram, *intervents* ar metaforiski atvasinātu semēmu ‘tāds, kurš iejaucas’⁹². Svešvārds *militārists* ar semēmu ‘militārpersona’ lietojams tikai sarunvalodā. Trīs svešvārdu struktūrā ir citu nozaru valodā lietotas semēmas, piemēram, svešvārds *internacionālisms* metaforiska pārnese rezultātā ir ieguvis lingvistikā lietotu semēmu ‘aizguvums ar līdzīgu skanisko un/vai grafisko formu un vismaz vienu pamatnozīmi vairākās valodās’ (sk. 6. pielikumā arī *diversija* un *koloniāls*). Septiņu svešvārdu nozīmes struktūrā ir gan vispārlietojamās, gan dažādu nozaru valodas semēmas, piemēram, svešvārda *diktāts* nozīmes struktūrā ir vispārlietojamās valodas semēma ‘diktēta teksta pierakstīšana’, kas ar metaforisku pārnese ir lietota arī mūzikas nozarē – semēma ‘nošu pierakstīšana pēc dzirdes’ (sk. 6. pielikumā arī *asociācija*, *integrācija*, *intervencija*, *invāzija*, *kolonija* un *konservatīvs*).

⁹¹ sk. 6. pielikumā arī: *agresīvs*; *agresors*; *aģitators*; *aģitēt*; *aktīvs*; *aktīvists*; *anarhistisks*; *apolitisks*; *autokrātija*; *autoritārisms*; *autoritārs*; *demagogs*; *demagoģija*; *demokrātija*; *demokrāts*; *demokratizācija*; *despotisms*; *decentralizācija*; *diktatorisks*; *diktatūra*; *diversants*; *doktrinārs*; *doktrinārs*; *ideologs*; *ideoloģija*; *imperālisms*; *impērija*; *internacionāls*; *internacionalizēt*; *izolacionisms*; *kapitālisms*; *kapitulants*; *klerikālisms*; *koalīcija*; *koeksistence*; *kolektīvisms*; *koloniālisms*; *kolonizācija*; *kolonozators*; *komunisms*; *komunists*; *komunistisks*; *konservatīvisms*; *konstitucionālisms*; *marksisms*; *militārisms*; *monarhija*; *monarhisms*; *monarhists*; *monarhs*; *nācija*; *nacionāls*; *nacionalitāte*; *nacionālisms*; *nacionālists*; *nacionālistisks*; *nacionālsociālisms*; *nacionālsociālisti*; *separātists*; *suverēns*; *suverēns*; *suverenitāte*; *sociāldemokrāts*; *sociāldemokrātija*; *sociālisms*; *sociālists*; *sociālistisks*.

⁹² sk. 6. pielikumā arī: *agresija*; *aģitācija*; *alianse*; *anarhija*; *anarhisms*; *anarhists*; *autokrāts*; *autonomija*; *autonomis*; *demokrātija*; *demokrātisks*; *despots*; *despotija*; *diktators*; *diktēt*; *doktrīna*; *intervents*; *kapitālists*; *kapitulācija*; *kapitulēt*; *kolonists*; *konfederācija*; *konformisms*; *konformists*; *konstitucionāls*; *konstitūcija*; *separātisms*.

Četri latviešu svešvārdi 90. gadu avotos nav minēti, tāpēc ekvivalences tipu var noteikt tikai 106 svešvārdu pāriem. Absolūtie leksiski semantiskie ekvivalenti ir 50 svešvārdu pāri (47 %), piemēram, svešvārdiem *Doktrinär – doktrinārs* ir kopīga semēma ‘apzīmējums personai, kas rīkojas pēc doktrīnas, neievērodama realitāti’⁹³. Gandrīz tikpat daudz – 51 svešvārdu pāris (48 %) – uzrāda daļējās leksiski semantiskās ekvivalences tipu. Svešvārdu nozīmes struktūra atšķiras ar:

- 1) lielāku semēmu skaitu vācu valodā, piemēram, svešvārdiem *Imperium – impērija* ir kopīga semēma ‘imperālistiska lielvalsts’, bet vācu vārdam ir arī otra semēma – ‘liela ietekmes, varas sfēra’⁹⁴;
- 2) lielāku semēmu skaitu latviešu valodā, piemēram, svešvārdiem *Kolonist – kolonists* ir kopīga semēma ‘ieceļotājs no citas zemes kolonijā’, bet latviešu svešvārdam vēl piemīt arī semēma ‘sodīta persona, kas izcieš sodu kolonijā’⁹⁵;
- 3) semēmu struktūru pie vienāda semēmu skaita, piemēram, svešvārdiem *Demokrat – demokrāts* ir kopīga semēma ‘demokrātijas piekritējs’, taču vācu vārdam otra semēma ir ‘tāds, kas apliecina savu demokrātisko nostāju’, savukārt latviešu vārdam otra semēma – ‘demokrātiskās partijas biedrs’ (sk. 5. un 6. pielikumā arī *Allianz – alianse, Assoziierung – asociācija, Demokratie – demokrātija, diktieren – diktēt, Invasion – invāzija un Kommunismus – komunisms*);

⁹³ sk. 5. un 6. pielikumā arī: *Aggressor – agresors; Aktiv – aktīvs; Aktivist – aktīvists; Anarchie – anarhija; anarchistisch – anarhistisks; Apartheid – aparteīds; apolitisch – apolitisks; Autokrat – autokrāts; Demokratisierung – demokratizācija; Despot – despots; Dezentralisation – decentralizācija; diktatorisch – diktatorisks; doktrinär – doktrinārs; Ideologie – ideoloģija; Imperialismus – imperiālisms; international – internacionāls; Internationalismus – internacionālisms; internationalisieren – internacionalizēt; Isolationismus – izolacionisms; Kapitalismus – kapitālisms; Kapitalist – kapitālists; Klerikalismus – klerikālisms; Koalition – koalīcija; Kollektivismus – kolektīvisms; kolonial – koloniāls; Kolonialismus – koloniālisms; Kolonisation – kolonizācija; Kolonisor – kolonizators; Kommunist – komunist; kommunistisch – komunistisks; Konformist – konformists; Konservatismus – konservatīvisms; Konstitutionalismus – konstitucionālisms; konstitutionell – konstitucionāls; Marxismus – marksisms; Monarchie – monarhija; Monarchismus – monarhisms; Monarchist – monarhists; Monarch – monarhs; Nationalist – nacionālists; nationalistisch – nacionālistisks; Nationalsozialismus – nacionālsociālisms; Nationalsozialist – nacionālsociālists; Separatismus – separātisms; Separatist – separātists; Souverän – suverēns; Sozialdemokratie – sociāldemokrātija; Sozialismus – sociālisms; Sozialist – sociālists.*

⁹⁴ sk. 5. un 6. pielikumā arī: *Aggression – agresija; aggressiv – agresīvs; Anarchist – anarhists; autoritär – autoritārs; Diktatur – diktatūra; Doktrin – doktrīna; Ideologe – ideologs; Integration – integrācija; Intervention – intervencija; Kapitulation – kapitulācija; kapitulieren – kapitulēt; Kapitulant – kapitulants; konservativ – konservatīvs; Konstitution – konstitūcija; Nation – nācija; national – nacionāls; Nationalität – nacionalitāte; souverän – suverēns; Souveränität – suverenitāte; sozialistisch – sociālistisks.*

⁹⁵ sk. 5. un 6. pielikumā arī: *Anarchismus – anarhisms; Autokratie – autokrātija; autonom – autonom; Autoritarismus – autoritārisms; demokratisch – demokrātisks; Despotie – despotija; Despotismus – despotisms; Diktat – diktāts; Diktator – diktators; Diskriminierung – diskriminācija; Kolonie – kolonija; Kolonist – kolonists; Konföderation – konfederācija; Konformismus – konformisms; Militarismus – militārisms; Militarist – militārists; Nationalismus – nacionālisms; Sozialdemokrat – sociāldemokrāts.*

- 4) atšķirīgām lietojuma norādēm, piemēram, svešvārdi *Diversant – diversants*, kam ir kopīga semēma ‘persona, kas veic diversiju’, bet vācu semēmai ir pievienota lietojuma norāde uz sociālistisko iekārtu (sk. 5. un 6. pielikumā arī *Diversion – diversija* un *Intervent – intervents*).

Nulles ekvivalenci var konstatēt piecos gadījumos (5 %), piemēram, vācu vārda *Demagoge* nozīme ir ‘musinātājs, kūdītājs’, bet atbilstošais latviešu valodas svešvārds *demagogs* ir ‘cilvēks, kurš ar meliem, glaimiem cenšas iegūt popularitāti’.⁹⁶

4.4. Politiskās jomas svešvārdu semantiskās struktūras atšķirības vācu un latviešu valodā un semantisko attieksmju tipi 20. gadsimta vārdnīcās

Apkopojot iepriekš izklāstītos kontrastīvās semantiskās analīzes rezultātus un izvērtējot politiskās nozīmes struktūras mainīgumu, var secināt, ka lielākā daļa pētījuma korpusa vācu svešvārdu nav mainījusi savu politisko sēmu vai semēmu. Tomēr aptuveni viena ceturtdaļa no vācu leksēmām 20. gadsimtā politiskās nozīmes struktūru ir mainījusi. Izmaiņas izpaužas galvenokārt kā:

- 1) 30. gadu semēmu pilnīga izzušana 60. un 90. gadu avotos fiksēto svešvārdu semantiskajā struktūrā, piemēram, svešvārdiem *Internationalismus*, *Kollektivismus*, *Kommunismus* u. c.;
- 2) jaunu politiskās jomas sēmu vai semēmu iekļaušana svešvārdu nozīmes struktūrā, piemēram, svešvārdiem *Demokrat*, *national*, *sozialistisch* u. c.;
- 3) 30. gadu semēmu aizstāšana ar citu semēmu VDR izdevumos, piemēram, svešvārdiem *Agitation*, *Anarchist*, *Autonomie* u. c.

Latviešu valodas svešvārdu korpusā situācija ir līdzīga. Lielākā daļa svešvārdu nav mainījusi savu nozīmes struktūru, bet aptuveni vienai trešdaļai latviešu svešvārdu politiskās jomas nozīmes struktūrā izmaiņas ir vērojamas. Tās izpaužas galvenokārt kā:

- 1) 30. gadu semēmu pilnīga izzušana no 60. un 90. gadu avotiem, piemēram, no šķirkļiem *ideologs*, *nacionāls*, *sociāldemokrātija* u. c.;
- 2) semantisko struktūru paplašināšanās 60. un 90. gados, piemēram, šķirkļa vārdiem *autoritārisms*, *diskriminācija*, *nacionālisms* u. c.;

⁹⁶ sk. 5. un 6. pielikumā arī: *Agitation – aģitācija*; *Agitator – aģitators*; *agitieren – aģitēt*; *Demagogie – demagoģija*.

- 3) 30. gadu semēmu nomaina ar citām semēmām 60. gadu avotos, kuras saglabājas arī 90. gadu avotos, piemēram, šķirkļiem *aģitācija, aktīvists, demagoģija* u. c.;
- 4) 30. gadu semēmu atjaunošanās 90. gadu avotos, piemēram, šķirkļiem *konstitucionālisms, internacionālisms* u. c.

Nozīmes izmaiņas galvenie iemesli vācu un latviešu valodā ir līdzīgi, bet latviešu svešvārdu korpusā ir konstatējami gadījumi, kad 60. gadu avotā uzrādītās jaunās semēmas ir fiksētas arī 90. gadu avotā.

Nosakot ekvivalences tipu vācu un latviešu svešvārdu pāriem, konstatējams, ka dominējošā ir absolūtā leksiski semantiskā ekvivalence. 30. gados tā ir nosakāma 54 svešvārdu pāriem (68 %) (sk. *Dezentralisation – decentralizācija, Kolonist – kolonists, Nationalität – nacionalitāte* u. c.), 60. gados – 61 vārdu pārim (57 %) ar VDR vācu valodu (sk. *Autokratie – autokrātija, Ideologie – ideoloģija, Separatismus – separātisms* u. c.) un 52 vārdu pāriem (50 %) ar VFR vācu valodu (sk. *Aggressor – agresors, Imperium – impērija, Monarchismus – monarhisms* u. c.). 90. gadu avotos atbilstmju skaits ir samazinājies salīdzinājumā ar 30. gadiem, kā arī ar 60. gadu VDR un VFR vācu valodu: Atbilstmju skaits kā absolūtā leksiski semantiskā ekvivalence ir 50 (47 %) svešvārdu pāriem (sk. *Anarchie – anarhija, Imperialismus – imperiālisms, nationalistisch – nacionālistisks* u. c.).

Daļējā leksiski semantiskā ekvivalence 30. gadu avotos konstatēta 23 svešvārdu pāriem (29 %) (sk. *Demokratie – demokrātija, Kommunismus – komunisms, Konstitutionalismus – konstitucionālisms* u. c.), 60. gados – 38 (36 %) svešvārdu pāriem ar VDR vācu valodu (sk. *Despotismus – despotisms, Koexistenz – koeksistence, Sozialist–sociālists* u. c.) un 38 (37 %) vārdu pāriem ar VFR vācu valodu (sk. *Anarchie – anarhija, Kolonie – kolonija, national–nacionāls* u. c.). 90. gados daļējā leksiski semantiskā ekvivalence ir konstatēta 51 (48 %) svešvārdu pārim (sk. *Assoziierung – asociācija, Diktator – diktators, Konstitution – konstitūcija* u. c.).

Nulles ekvivalence ir sastopama visretāk. 30. gadu vārdnīcās tā ir 2 gadījumos (3%) (sk. *Kollektivismus – kolektīvisms, Sozialdemokratie – sociāldemokrātija*), 60. gados – 8 (7 %) gadījumos salīdzinājumā ar VDR vācu valodu (sk. *Aktivist – aktīvists, Demagoge – demagogs* u. c.) un 14 (13 %) gadījumos salīdzinājumā ar VFR vācu valodu (sk. *Agitation – aģitācija, Militarismus – militārisms*). 90. gados tie ir 5 (5 %) gadījumi (sk. *Agitator – aģitators, Autonomie – autonomija, Demagogie –*

demagoģija u. c.) (sk. 16. tabulu).

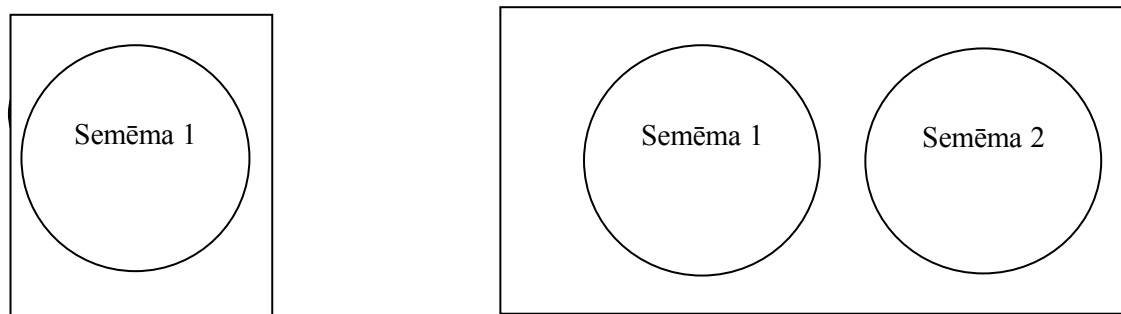
16. tabula

Ekvivalences tips	30. gadu avoti	60. gadu avoti	90. gadu avoti
Absolūtā leksiski semantiskā ekvivalence	54 (68 %)	61 (57 %) VDR 52 (50 %) VFR	50 (47 %)
Daļējā leksiski semantiskā ekvivalence	23 (29 %)	38 (36 %) VDR 38 (37 %) VFR	51 (48 %)
Nulles ekvivalence	3 (3 %)	8 (7 %) VDR 14 (13 %) VFR	5 (5 %)

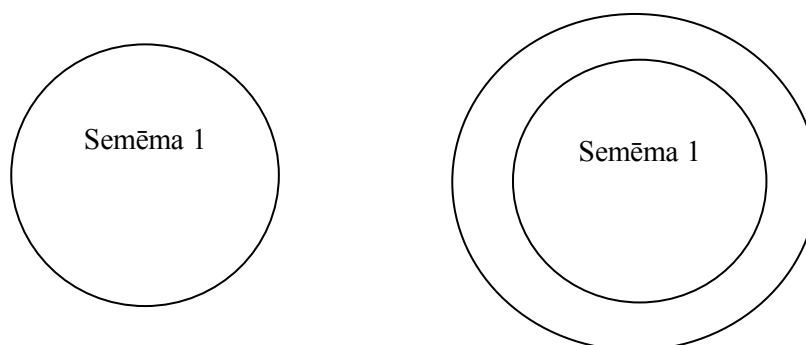
Vācu un latviešu politiskās jomas svešvārdu pāru ekvivalences tips

Vācu un latviešu svešvārdu pāri ar daļējo ekvivalenci un nulles ekvivalenci veido dažādus semantisko attieksmju tipus, kuri detalizētāk ir aplūkoti darba turpinājumā. Semantisko attieksmju tipu analīze tiek veikta pēc Polijas ģermānistu Kristofa Šates un Rišarda Ļipčuka izstrādātajiem un aprakstītajiem pamattipiem. Tie balstīti uz internacionālismu nozīmes struktūras sastatījumu vācu un poļu valodā (Šate 1990: 88–91; Ļipčuks 1991: 410–411). Vācu valodniecības kontrastīvajos semantiskajos pētījumos šo modeli izmanto, lai analizētu internacionālismu semantisko struktūru atšķirības, kā arī, lai konstatētu reālos un potenciālos „viltusdraugus” analizētajās valodās (sk. Enela-Nilsone 2008; Turska 2009 u. c.)

Kā pirmais semantisko attieksmju tips tiek nosaukta piederība („privativitāte”, vācu val. *Privativität*). Tā izpaužas tādos gadījumos, kad vienas valodas leksēma, neraugoties uz kopīgām semēmām, uzrāda semēmas, kas nav sastopamas otras valodas leksēmas nozīmes struktūrā (Šate 1990: 88; Ļipčuks 1991: 410). Piemēram, latviešu svešvārdam *autonoms* piemīt semēma ‘tāds, kura darbība nav saistīta ar citu ierīci’ (LSV 1999), taču tā neparādās vācu vārdam *autonom* (VSV 1999). Abu svešvārdu kopīgā semēma 90. gadu avotos ir ‘patstāvīgs, neatkarīgs’. Vācu svešvārds *Doktrin* iekļauj semēmu ‘no realitātes atrauta nostādne’ (VSV 1999), kas nav uzrādīta latviešu ekvivalentam *doktrīna*, tomēr kopīgas abiem svešvārdiem ir divas semēmas: ‘mācība, teorija’ un ‘politiska nostādne’ (LSV 1999; VSV 1999) (sk. 7. shēmu).

Semantisko attieksmju tips *piederība*

Kā nākamais semantisko attieksmju tips ir minama iekļaušana („inklūzija”, vācu val. *Inklusion*). Tā ir konstatējama, ja vienas valodas leksēmas nozīme ir plašāka nekā atbilstošajai leksēmai otrā valodā, kas tādējādi iekļaujas pirmās valodas leksēmas nozīmē (Ļipčuks 1991: 410). Latviešu svešvārda *invāzija* bioloģijas nozarē lietotā semēma ‘masveidīga kādas dzīvnieku sugas vai augu ierašanās vai ieviešanās kādā teritorijā’, kā liecina 90. gadu avoti, iekļaujas vācu svešvārda *Invasion* semēmā ‘pēkšņa un nevēlama masveida ierašanās’ (sk. 8. shēmu).

Semantisko attieksmju tips *iekļaušana*

Rišards Ļipčuks nošķir arī trešo semantisko attieksmju tipu – ekvipolenci (vācu val. *Äquipollenz*) (Ļipčuks 1991: 410). Šajā gadījumā divu valodu semēmas daļēji pārklājas, t. i., vienas valodas semēmai, neraugoties uz kopīgu lietojumu, eksistē vēl citas lietojuma iespējas, kuras nepiemīt otras valodas atbilstošajai semēmai. Piemēram, vācu valodas svešvārdam *Militarismus* un atbilstošajam latviešu valodas vārdam *militārisms* ir kopīga semēma ‘politiskais režīms, kur noteicošā loma valsts dzīvē un politikā ir

bruņotajiem spēkiem’, bet latviešu svešvārds tiek lietots arī attiecībā uz valsts politiku, kas realizē šo politisko režīmu (LSV 1999; VSV 1999) (sk. 9. shēmu).

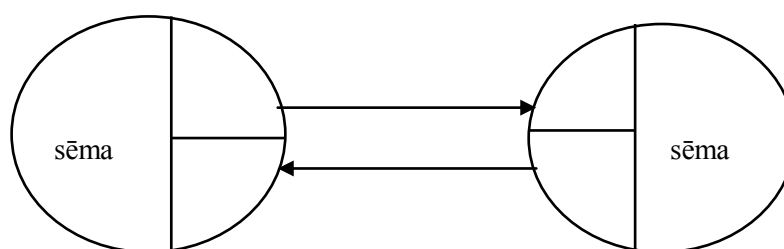
9. shēma

Semantisko attieksmju tips *ekvipolence*

Pretnostatnes („kontraritāte”, vācu val. *Kontrarität*) tipu raksturo divu valodu leksēmu semēmu pretstati (Ļipčuks 1991: 410). Svešvārdiem *Agitation* un *aģitācija*, piemēram, ir kopīga pazīme nozīmes struktūrā – ‘aicināšana’, taču vācu valodā tā ir negatīvi konotēta darbība – ‘vervēšana, kūdīšana, propaganda’, toties latviešu valodā šī darbība ir vērtēta neitrāli – ‘politiska darbība plašu masu ietekmēšanai’ (LSV 1999; VSV 1999) (sk. 10. shēmu).

10. shēma

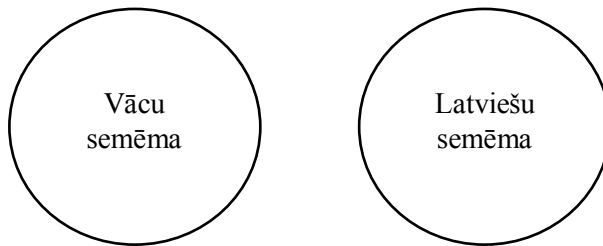

Semantisko attieksmju tips *pretnostatne*

Kā pēdējo semantisko attieksmju tipu Rišards Ļipčuks norāda izslēgšanu („eksklūziju”, vācu val. *Exklusion*) (Ļipčuks 1991: 411). Tā veidojas, ja divu leksēmu nozīmes struktūrā nav kopīgu semēmu vai sēmu. Tā *Kollektivismus* ir divas semēmas ‘cilvēku solidaritāte, biedriskas attiecības, savstarpēja palīdzība’ (VML 1927) un

‘sociālisma forma’, bet atbilstošā svešvārda *kolektīvisms* nozīme latviešu valodā ir ‘īpašuma un ražošanas līdzekļu kopīgums’ (LSV 1933 – V) (sk. 11. shēmu).

11. shēma

Semantisko attieksmju tips *izslēgšana*

Pēc Kristofa Šates un Rišarda Ļipčuka izstrādātā iedalījuma promocijas darba turpinājumā aplūkoti interlingvālie un intralingvālie semantisko attieksmju tipi vācu un latviešu valodā. Pētījuma rezultāti par semantisko attieksmju tipiem ir apkopoti vārdu sarakstā (sk. 7. pielikumu).

Izpētot 30. gadu avotus, konstatējams, ka vācu un latviešu svešvārdu pāru semēmu dominējošais tips ir piederība, kas ir sastopama 22 gadījumos. Piemēram, svešvārdiem *Autonomie – autonomija* ir kopīga semēma ‘pašvaldība, neatkarība’ (VML 1924: 1238; LSV 1934), bet vācu svešvārdam piemīt arī semēma ‘spēja noteikt ētikas likumus’ (VML 1924: 1238)⁹⁷. Otrs izplatītākais semēmu semantisko attieksmju tips, kas konstatēts četros gadījumos, ir ekvipolence. Piemēram, svešvārdu pārim *Konstitutionalismus – konstitucionālisms* ir kopīga semēma ‘valsts iekārta, kurā pilsoņu un valsts tiesības un pienākumi ir iekļauti satversmē’, bet latviešu valodā ar šo vārdu saprot arī ‘politisko kustību’ (LSV 1934; LSV 1933–V: 178; VGD 1930: 293) (sk. 7. pielikumā arī *Autonomie – autonomija*, *Militarismus – militārisms*, *Separatismus – separātisms*). Dīvos gadījumos var noteikt izslēgšanu. Tā vārda *Sozialdemokratie* nozīme ir ‘polītisks virziens, kas vēlas ieviest sociālisma principus demokrātiskā ceļā’ (VSV 1938: 404), bet svešvārdam *sociāldemokrātija* ir semēma ‘sociāldemokrātisko partiju kopums’ (LME: 2337 – 2338) (sk. 107.–108. lpp. arī *Kollektivismus – kolektīvisms*). Tikai vienā svešvārdu pāri ir konstatēta iekļaušana, kad vācu svešvārda *Intervention*

⁹⁷ sk. 7. pielikumā arī: *Anarchie – anarhija*; *Anarchist – anarchists*; *Assoziierung – asociācija*; *Autonomie – autonomija*; *Demokratie – demokrātija*; *Despot – despots*; *diktatorisch – diktatorisks*; *Internationalismus – internacionālisms*; *Intervention – intervencija*; *Invasion – invāzija*; *Kapitalist – kapitālists*; *Kapitulation – kapitulācija*; *kapitulieren – kapitulēt*; *Kolonie – kolonija*; *Kolonisation – kolonizācija*; *Kommunismus – komunisms*; *Kommunist – komunists*; *konservativ – konservatīvs*; *souverän – suverēns*; *Souveränität – suverenitāte*.

semēma 'iejaukšanās kādā notikumā vai strīdā' iekļauj latviešu svešvārda *intervencija* semēmu 'vienas vai vairāku valstu iejaukšanās citas valsts iekšējās lietā' (VML 1927: 513; LSV 1934).

Pēc 60. gadu VDR vācu un latviešu avotu nozīmes norādēm 36 gadījumos kā semantiskās attiecības tips ir fiksēta piederība. Svešvārdiem *national – nacionāls* ir kopīga semēma 'saistīts ar nāciju, tai raksturīgs', bet vācu valodas leksēmai vēl piemīt semēma 'saistīts ar tēvzemi, izteikti patriotisks' (LSV 1969; VSV Leipciga 1966)⁹⁸. Otrā lielākā grupa pieder pie ekvipolences tipa, kurā ir konstatēti 7 svešvārdu pāri. Piemēram, svešvārdiem *Konföderation – konfederācija* ir kopīga semēma 'valstu savienība', bet latviešu valodā ir fiksēta arī nozīme 'biedrības vai organizācijas apvienība, asociācija' (LSV 1969; VSV Leipciga 1966).⁹⁹ Sešos gadījumos parādās semantisko attiecsmju tips iekļaušana, piemēram, svešvārda *Koexistenz* semēma 'dažādu lietu un parādību līdzāspastāvēšana' iekļauj latviešu valodas svešvārda *koeksistence* semēmu 'līdzāspastāvēšana [politikā]' (LSV 1969; VSV Leipciga 1966) (sk. 7. pielikumā arī *Aktivist – aktīvists, Assoziierung – asociācija, Autonomie – autonomija, Diskriminierung – diskriminācija, Nazionalsozialist – nacionālsociālisti*).

60. gadu VFR vācu un latviešu vārdnīcu leksēmu semantiskās struktūras salīdzinājums 37 gadījumos ļauj konstatēt piederību. Svešvārdiem *Anarchist* un *anarhist* ir kopīga semēma 'anarhisma piekritējs', bet vācu valodas leksēmai ir uzrādīta arī semēma 'dumpinieks, valsts ienaidnieks', savukārt latviešu valodas leksēmai – 'kārtības noliedzējs' (LSV 1969; VSV Manheima 1966)¹⁰⁰. Otru lielāko grupu veido ekvipolence,

⁹⁸ sk. 7. pielikumā arī : *Aktiv – aktīvs; Allianz – alianse; Anarchismus – anarhisms; Anarchist – anarhists; Assoziierung – asociācija; Autonomie – autonomija; autonom – autonomis; Demokratie – demokrātija; Demokrat – demokrāts; demokratisch – demokrātisks; Despot – despots; Despotie – despotija; Despotismus – despotisms; Diktator – diktators; Diktatur – diktatūra; diktieren – diktēt; Diskriminierung – diskriminācija; Doktrin – doktrīna; Integration – integrācija; Intervent – intervents; Intervention – intervencija; Kapitulation – kapitulācija; kapitulieren – kapitulēt; Kollektivismus – kolektīvisms; Kolonie – kolonija; Kolonist – kolonists; Kommunist – komunist; kommunistisch – komunistisks; Konformismus – konformisms; Konstitution – konstitūcija; national – nacionāls; Nationalität – nacionalitāte; Souverän – suverēns; Souveränität – suverenitāte; Sozialdemokrat – sociāldemokrāts; Sozialdemokratie – sociāldemokrātija.*

⁹⁹ sk. 7. pielikumā arī : *Demagoge – demagogs, Demagogie – demagoģija, Invasion – invāzija, Konstitutionalismus – konstitucionālisms, Militarismus – militārisms, Sozialismus – sociālisms.*

¹⁰⁰ sk. 7. pielikumā arī: *Aktiv – aktīvs; Allianz – alianse; Anarchie – anarhija; Anarchismus – anarhisms; Assoziierung – asociācija; Autokrat – autokrāts; Autonomie – autonomija; Demokratie – demokrātija; Demokrat – demokrāts; demokratisch – demokrātisks; Despotie – despotija; Despotismus – despotisms; Diktator – diktators; diktatorisch – diktatorisks; Diktatur – diktatūra; diktieren – diktēt; Diskriminierung – diskriminācija; Doktrin – doktrīna; Integration – integrācija; Intervention – intervencija; Kapitalist – kapitālists; Kapitulation – kapitulācija; kapitulieren – kapitulēt; Kolonie – kolonija; Kolonist – kolonists; Kommunist – komunist; konservativ – konservatīvs; Konstitution – konstitūcija; national – nacionāls;*

pie kuras pieder 8 svešvārdu pāri. Piemēram, *Sozialismus* nozīmē ‘politisko mācību vai virzienu, kurā ražošanas līdzekļi pieder valstij, un tā kontrolē produktu taisnīgu sadali, notiek virzība uz sociālo vienlīdzību’, savukārt latviešu svešvārda *sociālisms* semēma tiek attiecināta uz ‘sabiedrības iekārtu, kas veidota pēc šīs teorijas’ (VSV Manheima 1966; LSV 1969) (sk. 7. pielikumā arī *Aggression – agresija, Demagoge – demagogs, Demagogie – demagoģija, Invasion – invāzija, Konföderation – konfederācija, Konstitutionalismus – konstitucionālisms, Militarismus – militārisms*). Piecos gadījumos konstatējams semantisko attieksmju tips iekļaušana. Piemēram, svešvārda *Aktivist* semēma ‘mērķtiecīgs, rosīgs cilvēks’ iekļauj latviešu valodas svešvārda *aktīvists* semēmu ‘rosīgs kādas organizācijas biedrs’ (VSV Manheima 1966; LSV 1969) (sk. 7. pielikumā arī *Autonomie – autonomija, Diskriminierung – diskriminācija, Koexistenz – koeksistence, Nazionalsozialist – nacionālsociālisti*). Trijos gadījumos ir fiksēts semantisko attieksmju tips pretostatne, piemēram, svešvārda *Agitation* semēma ‘vervēšana, agresīva propaganda, kūdīšana’ veido pretstatu leksēmas *aģitācija* semēmai ‘politiska darbība plašu masu ietekmēšanai’ (VSV Manheima 1966; LSV 1969) (sk. 7. pielikumā arī *Agitator – aģitators, agitieren – aģitēt*). Semantisko attieksmju tips izslēgšana ir sastopams trīs gadījumos. Piemēram, leksēma *Internationalismus* satur semēmu ‘tiekšanās uz sadarbību starp tautām un nācijām’, bet leksēma *internacionālisms* nozīmē ‘marksisma – ļeņinisma principu – visu darbaļaužu solidaritāti cīņā par komunistiskas iekārtas izveidošanu’ (VSV Manheima 1966; LSV 1969) (sk. 7. pielikumā arī *Kapitulanz – kapitulants, Konformismus – konformisms*).

Arī 90. gadu avotos visbiežāk, t. i., 38 gadījumos, ir sastopams piederības tips. Piemēram, svešvārdiem *Imperium – impērija* ir kopīga semēma ‘imperiālistiska lielvalsts’, bet vācu valodas svešvārdam ir vēl arī semēma ‘liela ietekmes, varas sfēra’ (LSV 1999; VSV 1999)¹⁰¹. Otrs biežāk konstatētais semantisko attieksmju tips ir ekvipolence, kuru var konstatēt 16 svešvārdu pāriem. Piemēram, vārdu *Diktat – diktāts*

Nationalität – nacionalitāte; Souverän – suverēns; Souveränität – suverenitāte; Sozialdemokrat – sociāldemokrāts; Sozialdemokratie – sociāldemokrātija; Sozialist – sociālists.

¹⁰¹ sk. 7. pielikumā arī :: *aggressiv – agresīvs; Agitation – aģitācija; agitieren – aģitēt Anarchismus – anarhisms; Anarchist – anarchists; Assoziierung – asociācija; Autonomie – autonomija; autonom – autonomis; autoritär – autoritārs; Demokratie – demokrātija; Demokrat – demokrāts; demokratisch – demokrātisks; Despotismus – despotisms; Diktator – diktators; Diskriminierung – diskriminācija; Doktrin – doktrīna; Ideologe – ideologs; Integration – integrācija; Intervention – intervencija; Invasion – invāzija; Kapitulation – kapitulācija; kapitulieren – kapitulēt; Kapitulanz – kapitulants; Kolonie – kolonija; Kolonist – kolonists; Konföderation – konfederācija; Konformismus – konformisms; konservativ – konservatīvs; Konstitution – konstitūcija; Militarist – militārists; Nation – nācija; national – nacionāls; Nationalität – nacionalitāte; souverän – suverēns; Souveränität – suverenitāte; Sozialdemokrat – sociāldemokrāts; sozialistisch – sociālistisks.*

nozīme ‘teksta pierakstīšanu pēc dzirdes’ ir gan vācu, gan latviešu valodā, bet latviešu valodā šim vārdam ir vēl viena lietojumā atšķirīga semēma – ‘nošu pierakstīšana pēc dzirdes’ (LSV 1999; VSV 1999)¹⁰². Piecos gadījumos var noteikt semantisko attieksmju tipu iekļaušana, piemēram, vācu svešvārda *Aktivist* semēma ‘mērķtiecīgs, rosīgs cilvēks’ iekļauj latviešu svešvārda *aktīvists* semēmu ‘rosīgs kādas organizācijas biedrs’ (sk. 7. pielikumā arī *Despotie – despotija, Intervention – intervencija, Invasion – invāzija, Koexistenz – koeksistence*). Pretnostatne konstatējama trijiem svešvārdu pāriem, piemēram, vācu valodas svešvārds *agitieren* ar negatīvi vērtētu darbību semēmā ‘vervēt, kūdīt, propagandēt’ veido pretstatu pozitīvi konotētajai darbībai ‘veikt aģitāciju (politisku darbību plašu masu ietekmēšanai)’, kas piemīt latviešu valodas svešvārdam *agītēt* (LSV 1999; VSV 1999) (sk. 7. pielikumā arī *Agitation – aģitācija, Agitator – aģitators*).

Izpētot 20. gadsimta vācu un latviešu svešvārdu nozīmes struktūras leksikogrāfiskajos avotos, var konstatēt, ka tās šajā laika periodā bieži vien ir mainījušās. Vārda nozīmes maiņa nozīmē vārda daudznozīmības jeb polisēmijas veidošanos, viennozīmību jeb monosēmiju vai arī kādas nozīmes struktūras semēmas zaudēšanu, kā rezultātā veidojas intralingvāli semantisko attieksmju tipi, kas izpaužas diahroniskā griezumā. Šīs svešvārdu atšķirīgās nozīmes struktūras var radīt nesaprašanos dažādu paaudžu runātāju vidū, kā arī neprecizitātes vēsturisko tekstu uztverē un tulkojumos. Intralingvālie semantisko attieksmju tipi diahroniskā skatījumā veidojas vārdiem, kas uzrāda nozīmes struktūras atšķirības vienas un tās pašas valodas dažādos laika periodos (Milans 1989: 388).

Vācu vārdu korpusa daļā var konstatēt 55 svešvārdus (50 %), kas 20. gadsimta trijos periodos uzrāda nozīmes atšķirības. Visbiežāk (44 gadījumos) ir pārstāvēts semantisko attieksmju tips piederība, piemēram, vācu svešvārdam *kapitulieren* visos trīs periodos ir kopīga semēma ‘padoties pretiniekam pēc tā diktētajiem noteikumiem’, bet semēma ‘atteikties no kādas darbības vai uzskatiem’ ir uzrādīta tikai 90. gadu avotos (VSV 1999; Duden 1996: 810)¹⁰³. 13 gadījumos ir nosakāma ekvipolence. Tā, piemēram,

¹⁰² sk. 7. pielikumā arī: *Aggression – agresija; Allianz – alianse; Autokratie – autokrātija; Autonomie – autonomija; Autoritarismus – autoritārisms; Demagoge – demagogs; Demagogie – demagoģija; Demokratie – demokrātija; Demokrat – demokrāts; Diktatur – diktatūra; diktieren – diktēt; Diskriminierung – diskriminācija; Kommunismus – komunisms; Militarismus – militārisms; Nationalismus – nacionālisms.*

¹⁰³ sk. 7. pielikumā arī: *Aggression; aggressiv; Agitation; agitieren; Allianz; Anarchie; Anarchist; Assoziierung; Autokrat; Autonomie; autoritär; Demokratie; Despot; diktatorisch; diktieren; Diskriminierung; Diversion; Doktrin; Ideologe; Imperium; Integration; Intervention; Invasion; Kapitalist; Kapitulation; Kapitulant; Kollektivismus; Kolonisation; Kommunismus; Kommunist; Konformismus;*

svešvārdam *Demokrat* tikai viena perioda pamatavotā (VSV 1999) ir fiksēta semēma ‘tāds, kas apliecina savu demokrātisko nostāju’, kas norāda uz semēmas ‘demokrātijas piekritējs’¹⁰⁴ papildu lietojumu. Trijos gadījumos ir semantiskais attieksmju tips pretnostatne, piemēram, svešvārds *Agitator* ar pozitīvi vai neitrāli vērtētu semēmu ‘persona, kas nodarbojas ar aģitāciju (politiska darbība plašu masu ietekmēšanai)’ ir atspoguļota tikai vienā avotā (VSV Leipciga 1966), pārējos avotos tā ir negatīvi konotēta – ‘persona, kas nodarbojas ar aģitāciju (vervēšanu, kūdīšanu)’ (sk. 7. pielikumā arī *Agitation* un *agitieren*). Vienā gadījumā ir konstatēta izslēgšana. Tā vārda *Internationalismus* semēma ‘nacionālo jūtu trūkums’ ir fiksēta 30. gadu avotā (VML 1927), bet 60. un 90. gadu avotos (VSV Leipciga 1966; VSV Manheima 1966; VSV 1999) šī semēma vairs nav sastopama.

No 110 pētījuma korpusā uzņemtajiem latviešu valodas svešvārdiem 61 vienība 20. gadsimta gaitā (55 %) uzrāda semēmu izmaiņas. Dominējošais semantisko attieksmju tips ir piederība, kas vērojama 46 gadījumos, piemēram, vārdam *ideologs* 20. gadsimta avotos ir kopīga semēma ‘kādas ideoloģijas radītājs, paudējs’, bet tikai 30. gadu avotā (LSV 1934) ir vēl papildu semēma – ‘fantazētājs, sapņotājs’¹⁰⁵. Otrs biežāk sastopamais semantisko attieksmju tips ir ekvipolence, kas sastopama 12 gadījumos. Svešvārda *alianse* semēma ‘divu vai vairāku valstu savienība’ ir visos pētījuma pamatavotos, bet vienā gadījumā (LSV 1999) tās nozīmes struktūra metonīmiska pārnesuma rezultātā ir paplašināta ar semēmu ‘divu vai vairāku organizāciju apvienība’¹⁰⁶. Četros gadījumos tika konstatēta pretnostatne. Piemēram, svešvārds *aktīvistis* 30. gadu avotā (LSV 1933–V: 13) uzrāda negatīvi vērtētu semēmu – ‘kādas organizācijas biedrs, kurš politiskos mērķus vēlas sasniegt nelikumīgā veidā’, bet vēlākā laika avotos (LSV 1969; LSV 1999) svešvārda semēma jau ir pozitīvi konotēta – ‘rosīgs kādas organizācijas biedrs’ (sk. 7. pielikumā arī *aģitācija*, *aģitators* un *aģitēt*). Divos gadījumos var novērot iekļaušanu, piemēram, svešvārda *intervents* semēma ‘tāds, kurš iejaucas’ (LSV 1999) ietver arī citā

konservativ; konstitutionell; Konstitution; Nation; national; Nationalität; Nationalismus; Nationalsozialist; Separatismus; Souveränität; Sozialist; sozialistisch.

¹⁰⁴ sk. 7. pielikumā arī: *Autonomie; autonom; Demokratie; Despotie; Diktatur; Doktrin; Intervent; Intervention; kolonial; Kommunismus; kommunistisch; Konstitutionalismus.*

¹⁰⁵ sk. 7. pielikumā arī: *agresija; agresīvs; anarhija; anarhisms; anarhists; asociācija; autokrāts; autonomija; autonomis; demokrācija; demokrāts; demokrātisks; despotisms; diktators; diktatorisks; diktēt; diskriminācija; diversija; integrācija; internacionālisms; intervencija; invāzija; kapitalists; kapitulācija; kapitulēt; kolektīvisms; kolonija; kolonists; komunisms; komunistis; konfederācija; konformisms; konformists; konservatīvs; konstitucionāls; militārisms; militārists; nacionāls; nacionālisms; nacionālsociālisti; separātisms; sociāldemokrāts; sociāldemokrātija; sociālists; sociālistisks.*

¹⁰⁶ sk. 7. pielikumā arī: *autokrātija; autoritārs; demagoģis; demagoģija; demokrātija; diktāts; intervencija; koloniāls; komunistisks; konstitucionālisms; sociāldemokrātija.*

avotā (LSV 1969) norādīto semēmu ‘valsts, kura iejaucas’ (sk. 7. pielikumā arī *autonomija*). Vienā gadījumā ir izslēgšanas tips, piemēram, svešvārda *internacionālisms* nozīmes struktūrā, kuras semēma ‘marksisma-ļeņinisma princips – visu darbaļaužu solidaritāte cīņā par komunistiskas iekārtas izveidošanu’ nav minēta 30. gadu avotā (LSV 1934), bet ir uzrādīta 60. un 90. gadu vārdnīcā (LSV 1969; LSV 1999). Turklāt 60. gadu avotā (LSV 1969) svešvārds nesatur semēmu ‘tiekšanās uz sadarbību starp tautām un nācijām’, kura ir norādīta abu pārējo periodu pamatavotos (LSV 1934; LSV 1999).

Intralingvālo sastatījumu var veikt ne tikai diahroniskajā, bet arī sihroniskajā griezumā, jo VDR un VFR 60. gadu avotos svešvārdiem nozīmes struktūrā parādās atšķirības. Nozīmes struktūras atšķirības liecina par sinhroniskajiem semantisko attieksmju tipiem vācu valodā šajā laika periodā. Pētījuma korpusā tie ir 29 svešvārdi. 20 gadījumos var noteikt piederību. Piemēram, svešvārdam *Konformismus* VDR un VFR izdevumos ir kopīga semēma ‘nostāja, kurai raksturīga pakļaušanās un pielāgošanās valdošajai kārtībai vai iekārtai un noteiktām prasībām’, bet VDR izdevumā (VSV Leipciga 1966) ir vēl cita semēma – ‘tiekšanās pēc vienveidības’¹⁰⁷. Ekvipolence konstatēta trīs gadījumos, piemēram, vārds *kommunistisch* VDR izdotajā vārdnīcā (VSV Leipciga 1966) iegūst papildu lietojumu ar semēmu ‘tāds, kam pamatā ir komunisma principi vai idejas’ (sk. 7. pielikumā arī *Autonomie* un *Demokratie*). Tikpat bieži ir sastopama arī pretnostatne. Svešvārds *agitieren* ar negatīvi vērtēto semēmu ‘vervēt, agresīvi propagandēt, kūdīt’ VFR izdotajā avotā (VSV Manheima 1966) veido pretstatu atbilstošajam svešvārdam VDR izdotajā avotā (VSV Leipciga 1966) ar semēmu ‘politiski darboties plašu masu ietekmēšanai’ (sk. 7. pielikumā arī *Agitation* un *Agitator*). Divos gadījumos ir konstatējama izslēgšana. Vārda *Anarchist* nozīme VDR izdotajā avotā (VSV Leipciga 1966) ir ‘anarhisma piekritējs’, bet VFR izdotajā avotā (VSV Manheima 1966) – ‘dumpinieks, valsts ienaidnieks’ (sk. 7. pielikumā arī *Internationalismus*). Viens gadījums ir klasificējams kā iekļaušana, t. i., svešvārda *Intervent* semēma ‘tāds, kurš iejaucas’ (VSV Leipciga 1966) ietver arī semēmu ‘valsts, kura iejaucas’ (VSV Manheima 1966).

Ņemot vērā vācu un latviešu svešvārdu pāru daļējo un nulles ekvivalenci, pēc to nozīmes struktūras salīdzinājuma vācu un latviešu valodā ir iespējams konstatēt dažādus semantisko attieksmju tipus. 30., 60. un 90. gadu interlingvālie semantisko attieksmju tipi

¹⁰⁷ sk. pielikumā Nr. 7 arī: *Aggression, Allianz, Assoziierung, Autokrat, autonom, Demokratie, Despot, diktatorisch, Doktrin, Integration, Intervent, Intervention, Kapitalist, Kapitulant, Kollektivismus, koservativ, Konstitution, souverän, Sozialdemokratie*.

pēc Kristofa Šates (Šate 1990) un Rišarda Ļipčuka (Ļipčuks 1991) izstrādātās metodes ir šādi:

- 1) piederība (30. gados – 22, 60. gados – 36 (VDR) un 37 (VFR), 90. gados – 39 gadījumos), piemēram, svešvārdu pārim *Imperium – impērija* (tikai vācu valodas vārdam 90. gados piemīt semēma ‘liela ietekmes, varas sfēra’);
- 2) ekvipolence (30. gados – 4, 60. gados – 7 (VDR) un 8 (VFR), 90. gados – 16 gadījumos), piemēram, svešvārdu pārim *Konföderation – konfederācija* (latviešu valodā 60. gados parādās atšķirīgs lietojums – ‘biedrības vai organizācijas apvienība, asociācija’);
- 3) iekļaušana (30. gados – 1, 60. gados – 6 (VDR) un 5 (VFR), 90. gados – 5 gadījumos), piemēram, 90. gados svešvārda *Koexistenz* semēma ‘dažādu lietu un parādību līdzāspastāvēšana’ vācu valodā ietver latviešu valodas svešvārda *koeksistence* semēmu ‘līdzāspastāvēšana (politikā)’;
- 4) pretnostatne (60. gados – 3 (VFR) un 90. gados – 3 gadījumos), piemēram, vācu valodas svešvārda *agitieren* negatīvas ievirzes semēma ‘vervēt, kūdīt, propagandēt’ veido pretstatu latviešu valodas svešvārda *aģitēt* pozitīvas vai neitrālas ievirzes semēmai ‘veikt aģitāciju (politisku darbību plašu masu ietekmēšanai)’.
- 5) izslēgšana (30. gados – 2, 60. gados – 3 (VFR) gadījumos), piemēram, 30. gados vācu valodas svešvārds *Sozialdemokratie* ar semēmu ‘politisks virziens, kas vēlas ieviest sociālisma principus demokrātiskā ceļā’ un latviešu valodas svešvārds *sociāldemokrātija* ar atšķirīgu semēmu ‘sociāldemokrātisko partiju kopums’;

Šādus semantisko attieksmju tipus var konstatēt arī intralingvālajā griezumā. Vācu valodā tādi bija konstatējami 55, latviešu valodā – 61 svešvārdam. Vācu valodas intralingvālie semantisko attieksmju tipi tika noteikti gan diahroniski (salīdzinot 30., 60. un 90. gadu avotus), gan sinhroniski 60. gadu VDR un VFR avotos.

Promocijas pētījuma rezultāti par semantiskajiem attieksmju tiptiem ir praktiski izmantojami kā lingvistiskais sagataves materiāls vācu un latviešu valodas „viltusdraugu” vārdnīcas izveidei.

5. Kontrastīvās semantiskās analīzes rezultātu interpretācija

5.1. Pētījuma rezultātu izvērtējums no valodas un politikas mijiedarbības viedokļa

Svešvārdu vārdnīcās iekļautos politiskās jomas svešvārdu nozīmes skaidrojumus nepieciešams apskatīt arī valodas un politikas mijiedarbības kontekstā. Īpaša uzmanība pievēršama informācijas iekļaušanai leksikogrāfiskajā avotā un iespējām manipulēt ar to, kā arī politiskās iekārtas lomai šķirkļu aprakstu veidošanā, t. i., valodas un ideoloģijas saiknei.

Pētījuma pamatavoti, kā jau iepriekš tika minēts (sk. 2. 1. apakšnodaļu), ir vācu un latviešu svešvārdu vārdnīcas. Tās kā leksikogrāfijas izdevumi ir veidotas noteiktam lietotāju lokam. Burkhard Šēders norāda, ka vārdnīcas lietošana ir atkarīga no tās satura kvalitātes, pieejamības un tajā iekļautās informācijas izkārtojuma, kā arī no instrukcijas par tās lietošanu (Šēders 1987: 72). Herberts Ernsts Vīgands izšķir trīs vārdnīcu lietošanas gadījumus: pirmkārt, vārdnīcu lieto kā uzziņu avotu, kurā var ātri iegūt nepieciešamo informāciju; otrkārt, vārdnīcu lieto korektas leksikogrāfiskās informācijas iegūšanai, tādējādi tās lietotāju loks ir plašs; treškārt, vārdnīcu izmanto kā ideoloģiskās ietekmes instrumentu (Vīgands 1987: 316). Pirmais un otrais gadījums attiecas uz vārdnīcu lietotājiem, kuri veido heterogēnu grupu. Trešais gadījums attiecināms uz vārdnīcu sastādītājiem, kuru nolūks ir iekļaut vārdnīcā ideoloģiskas nostādnes.

Brigite Šlībene-Lange min valodas apziņas veidošanos noteiktos politiskajos apstākļos, piemēram, valdošās ideoloģijas ietekmē. Viņa raksturo šo situāciju šādi: „Kamēr valodas kolektīva dalībniekiem bieži vien ir „naiva” valodas uztvere, tikmēr eksistē neliela grupa, kura metodiski iekļauj savu teorētisko valodas uztveri vārdnīcās un gramatikās. Šī nelielā grupa veido arī valodas politiku, valodas plānošanu un kodificēšanu, kura bez šaubām ir saistīta ar plaša mēroga konsensu” (Šlībene-Lange 1991: 26). Andrejs Veisbergs arī atzīmē, ka „totalitārās un autoritārās iekārtās vārdnīcas ir ideoloģiskās cīņas un kontroles sastāvdaļa” (Veisbergs 2002b: 62). Tālāk viņš arī norāda, ka totalitārās sistēmas mēdz izslēgt vārdus no vārdnīcām un pēc politiskās vajadzības izmainīt vai unificēt vārdu nozīmi (Veisbergs 2002b: 62–63). Kā piemēru var minēt 1968. gadā izstrādāto Hansa Reiha VDR oficiālās valodas glosāriju, pēc kura vadījās Leipciģas izdevniecības „Duden” leksikogrāfiskie izdevumi un WDG (Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache) (1980–1982) (Būre 2006: 7).

Leksikogrāfisko avotu lietotājs vārdnīcu izmanto kā instrumentu jeb palīglīdzekli. Henings Bergholcs un Svens Tarps apraksta galvenās situācijas, kurās lietotājs izmanto leksikogrāfisko avotu: pirmā situācija ir informācijas iegūšana, kas var būt enciklopēdiskās, kultūras, valodas vai speciālās zināšanas; otrajā situācijā lietotāja nolūks ir konsultācija, lai sekmētu rakstveida un mutvārdu saziņu starp valodas lietotājiem. Abi autori precizē leksikogrāfisko darbu lietošanas situācijas. Tās ir:

- 1) tekstveide dzimtajā valodā;
- 2) teksta uztveršana dzimtajā valodā;
- 3) tekstveide svešvalodā;
- 4) teksta uztveršana svešvalodā;
- 5) teksta tulkošana no dzimtās valodas svešvalodā;
- 6) teksta tulkošana no svešvalodas dzimtajā valodā (Bergholcs, Tarps 2005: 16).

Tādējādi iespējams hipotētiski pieņemt, ka leksikogrāfiskajā avotā sniegtās norādes par konkrēto svešvārdu var ietekmēt valodas lietotāju, jo ar vārdnīcas palīdzību viņš iegūst zināšanas un konsultāciju. Šīs zināšanas var izmantot komunikatīvajā situācijā, vienlaikus pilnveidojot savu valodas pieredzi un sazinoties ar citiem valodas kopienas pārstāvjiem.

Vārdnīcas priekšvārdā parasti ir norādes par tās adresātu, kā arī sniegta informācija vārdnīcas lietotājam. Tādējādi paredzamais adresāts visbiežāk ir plašs lasītāju loks, kas vēlas iegūt konsultāciju ar vārdnīcas palīdzību. Pētījuma pamatavotos – vācu un latviešu svešvārdu vārdnīcās (VSV 1938; VSV Leipciga 1966; VSV Manheima 1966; VSV 1999; LSV 1934; LSV 1969; LSV 1999) – iekļautie svešvārdi galvenokārt lietoti presē, radio, televīzijā; populārzinātniskajā, politikas un ekonomikas jomas literatūrā, kā arī daiļliteratūrā (sk. 2. 1. apakšnodaļu). Tādā veidā potenciālais vārdnīcas lietotājs tiek izglītots arī iepriekšminētajās jomās. Vārdnīcas autors, autoru kolektīvs vai sastādītājs var apzināti vai neapzināti iekļaut informāciju par svešvārdu nozīmi, kas ietekmē plašu lietotāju loku. Tieši leksikogrāfa uzdevums ir no atlasītā informācijas daudzuma izvēlēties svarīgāko un visbiežāk lietoto informāciju par attiecīgo svešvārdu, kā arī leksikogrāfiski interpretēt svešvārda nozīmes skaidrojumu, sniedzot lingvistisku un enciklopēdisku informāciju. Ņemot vērā sociālpolitisko situāciju, vārdnīcas autors vai sastādītājs izvēlas tai atbilstošu informāciju. Kā jau minēts (sk. 4. 1., 4. 2., 4. 3.

apakšnodaļas), politiskās jomas svešvārdu nozīmes skaidrojumos pētījuma pamatavotos izmantoti tādi attiecīgā laika perioda valdošās politiskās iekārtas raksturošanas veidi kā definīcijas, paradigmātiskās un sintagmātiskās norādes, svešvārdu lietošanas piemēri un ilustrācijas.

Pētījumā izmantotajos 30. gadu vācu avotos ir vērojami tikai daži svešvārdu nozīmes skaidrojumi, kuros konstatējama tā laika politisko uzskatu izpratne. Tā izpaužas kā:

- 1) unificējošs skaidrojums, interpretējot sociālistiskās ideoloģijas reālijas no 30. gadu politiskās iekārtas viedokļa, piemēram, *Kollektivismus*, *Kommunismus*, *Sozialdemokratie* tiek skaidroti, saistot tos ar sociālismu vai sociālisma formu:
 - *Kollektivismus* – sociālisma forma (VGD 1930: 285);
 - *Kommunismus* – ražošanas līdzekļu kopīpašums, sociālisma forma (VGD 1930: 288);
 - *Sozialdemokratie* – tāda politiskā kustība, kas vēlas realizēt sociālismu ar aktīvu piedalīšanos valsts dzīvē (VML 1929: 502);
- 2) svešvārda politiskās jomas nozīme, kura ir sastopama tikai 30. gadu avotos, bet vēlākajos izdevumos nav pat norādes uz agrāk lietoto nozīmi, piemēram, *Internationalismus* ar semēmu ‘nacionālo jūtu trūkums’ (VML 1927: 510), kura veido acīmredzamu pretstatu *Nationalismus*; šī semēma nav sastopama 60. un 90. gadu avotos.

Pētījuma 60. gadu VDR un VFR izdevumos ir konstatējamas svešvārdu nozīmju struktūras atšķirības, kas ir skaidrojamas ne tikai ar krievu valodas ietekmi, bet arī ar sociālistisko ideoloģiju VDR (sk., piemēram, svešvārdu *Agitation* un līdzīgus piemērus 4. 2., 5. 2. 1. apakšnodaļās). Sociālistiskā ideoloģija savas politiskās mācības uzskatu paudumam ir radusi vietu vairākos pētījuma avotos (VSV Leipčiga 1966; LSV 1969). VDR politiskās jomas leksika, īpaši ideoloģiskā leksika, VDR leksikogrāfiskajos avotos tika definēta izteikti pozitīvi, bet konkurējošās VFR politiskā leksika – izteikti negatīvi (sk. arī Būre 2006: 14). Arī latviešu politiskās jomas svešvārdi, ietekmējoties no krievu valodas, ir mainījuši savu nozīmes struktūru (sk. piemēram, svešvārdu *aģitācija* 4. 1. un 5. 2. 2. apakšnodaļās). Nozīmes maiņa ir saistāma galvenokārt ar valdošo sociālistisko ideoloģiju pēc Otrā pasaules kara Latvijas teritorijā un krievu valodas spēcīgo ietekmi

(sk. 5. 2. 2. apakšnodaļu). 60. gadu pētījuma VDR avotu un latviešu politiskās jomas svešvārdu šķirkļos iekļauta izteikti pozitīvi vai izteikti negatīvi vērtēta informācija. Tā pētījuma svešvārdi ideoloģijas interpretācijā atspoguļoti kā izteikti pozitīvi, izmantojot substantīvus, to grupas un atribūtus pozitīvisma veidošanai, kas vienlaicīgi ir arī tā laika lozungvārdi un *mirandas*. Tas izpaužas:

- 1) definīcijās – šķirkļa vārda *Kommunismus* nozīme ir ‘pēc sociālisma nākošā bezšķiru sabiedrības forma, kura īstenojas, novēršot cilvēku ekspluatāciju, pēc principa: „No katra pēc spējām, katram pēc vajadzībām” (VSV Leipciga 1966: 359) un vārda *internacionālisms* nozīme ir ‘starptautiska visu zemju proletariāta un darbaļaužu šķiras vienība un solidaritāte cīņā par buržuāzijas kundzības gāšanu, imperiālisma iznīcināšanu, proletariāta diktatūras nodibināšanu un komunisma celšanu visā pasaulē’ (LSV 1969: 293)¹⁰⁸;
- 2) paradigmātiskajās norādēs – svešvārds *Aktivist* ir ‘izcilnieks, valstiski apbalvots darbinieks’ (VSV Leipciga 1966: 18)¹⁰⁹;
- 3) sintagmātiskajās norādēs – svešvārda *agītācija* nozīmes skaidrojums ir papildināts ar teikumu: „Agītācija ir šķiru un partiju politiskās cīņas svarīgākais līdzeklis.” (LSV 1969: 22)¹¹⁰;
- 4) ilustrācijās – šķirkļa vārda *demokrātija* nozīmes skaidrojums ir papildināts ar Ļeņina citātu: „Padomju iekārta ir demokrātiskuma maksimums strādniekiem un zemniekiem, un tajā pašā laikā tā nozīmē sakaru saraušanu ar buržuāzisko demokrātismu un jauna, pasaulvēsturiska demokrātijas tipa, proti, proletāriskā demokrātisma jeb proletariāta diktatūras izcelšanos.” (LSV 1969: 125–126).

Ar identiskiem paņēmieniem, iekļaujot substantīvus un atribūtus negācijas veidošanai, politiskās jomas svešvārdi iegūst izteikti negatīvu vērtējumu:

- 1) definīcijās – *Imperialismus* ir ‘augstākā un pēdējā kapitālisma stadija ar ražošanas koncentrāciju un kapitālu monopoliem, kā arī ar tendenci dalīt

¹⁰⁸ sk. arī 3. un 4. pielikumā arī: *agītācija; agitators; Aktiv; aktīvs; Aktivist; aktīvistis; Internationalismus; kommunisms; Kommunismus; Kommunist; Marxismus; marksisms; Sozialismus; sociālisms; Sozialist; sozialistisch.*

¹⁰⁹ sk. arī 3. pielikumā arī: *Agitation; Agitator; agitieren; demokratisch.*

¹¹⁰ sk. arī 4. pielikumā arī: *demokrātija; internacionālisms; marksisms; sociālisms.*

pasauli ar kariem starp imperiālistiskajām valstīm' (VSV Leipciga 1966: 287–288)¹¹¹;

- 2) paradigmatiskajās norādēs – *Demagogie* ir arī 'mānīga progresa ienaidnieku metode' (VSV Leipciga 1966: 141)¹¹²;
- 3) sintagmatiskajās norādēs – svešvārda *aparteīds* nozīmes skaidrojums ir papildināts ar teikumu: „Sevišķi nežēlīgi šo politiku realizē valdošās šķiras Dienvidāfrikas Republikā, kur aparteīda cilvēknīšanas likumu pārkāpšanu soda kā kriminālnozieģumu.” (LSV 1969: 53)¹¹³;
- 4) lietošanas skaidrojumos – svešvārda *konservatīvs* šķirkļī tā lietošana tiek skaidrota šādi: „Konservatīvās partijas – reakcionāras buržuāziskas politiskās partijas, konservatīvo partijas.” (LSV 1969: 352)¹¹⁴;
- 5) ilustrācijās – vārda *monarhija* skaidrojumā ir iekļauts Ļeņina citāts par „ierēdņu un policijas patvaļu un tautas beztiesīgumu” (LSV 1969: 439).

Vēl cits vērojums attiecībā uz svešvārdiem sociālisma ideoloģijas kontekstā pētītajos avotos ir pretstatu veidošana, skaidrojot svešvārda lietošanas gadījumus. Tā, piemēram, svešvārds *demokrātija* tiek lietots tādos vārdu savienojumos kā nosodāmā *buržuāziskā demokrātija* un atbalstāmā *sociālistiskā demokrātija*:

- „Buržuāziskā demokrātija balstās uz formāli deklarētām visu pilsoņu tiesībām un brīvībām un eksploatējamā vairākuma tiesību faktisku ierobežošanu, kā arī uz valdošās šķiras interešu aizstāvošā valsts aparāta vardarbību pret ekspluatējamo vairākumu;
- „padomju sociālistiskā demokrātija ir jauns, augstākās demokrātijas tips, īsta tautvaldība.” (LSV 1969: 125–126)

Šādi tiek interpretētas gan sociālismam naidīgas, gan labvēlīgas demokrātijas izpausmes formas¹¹⁵.

Vārdnīcas lietotājs vēlas ne vien noskaidrot svešvārda nozīmi, bet arī pārlicināties par vārdnīcā norādītās informācijas korektumu un tās atbilstību valodas

¹¹¹ sk. arī 3. un 4. pielikumā arī: *anarhisms; diktāts; diversija; imperiālisms; intervencija; Kapitalisms; kapitālisms; Kapitalist; kapitālists; kapitulācija; klerikālisms; Kolonialisms; koloniālisms; Kolonie; konstitucionālisms; Militarisms; militārisms; monarhisms; nacionālisms; Sozialdemokratismus.*

¹¹² sk. arī 3. un 4. pielikumā arī: *Aggression; agresors; Anarchismus; Diversion; konservatīv; separātisks.*

¹¹³ sk. arī 4. pielikumā arī: *agresija; apolītisks; demagoģija; imperiālisms; impērija; intervencija; kapitālisms nacionālisms; nacionālsociālisti.*

¹¹⁴ sk. arī 3. un 4. pielikumā arī: *agresīvs; anarhija; diktāts; diskriminācija; Intervention; intervencija; Kapitulation.*

¹¹⁵ sk. arī 3. un 4. pielikumā arī: *Demokratie; Diktatur; diktatūra; ideoloģija.*

normām. Burkhard Šēders atgādina vispārīgu atziņu, ka vārdnīcas ir darbi, kuros iekļautā informācija ir korekta, atbilst valodas normām un uz to var paļauties (Šēders 1987: 16). Daudzās diskusijās un atšķirīgu nostādņu izklāstā jēdzienu skaidrojumiem, kuri ir izteikti ar svešvārdiem, izmanto atsauces uz vārdnīcu definīcijām. Tādējādi tās tiek uzskatītas par normatīvām un uzticamām. Līdz ar to arī svešvārdu vārdnīcas iegūst preskriptīvu funkciju un ietekmē gan lietotāju uzskatus, gan valodu.

Kā zināms, vārdnīcās leksikogrāfi no visas apkopotās informācijas par attiecīgo vārdu izvēlas visbiežāk lietoto informāciju un apraksta valodas lietojuma situāciju noteiktā laika periodā. Valoda savukārt ir dinamiska, mainīga un atvērta. Tā attīstās, un vārdi iegūst jaunas nozīmes vai arī laika gaitā atsevišķas vārdu nozīmes zaudē savu aktualitāti. Vārda nozīme, kas ir uzņemta konkrētā vārdnīcā noteiktā laikā, ir šā laika posma valodas situācijas atspoguļojums. Ilustrācijai noderīgs neliels ieskats vācu interneta lapā *Politik-Forum* (2005), kur raisīta diskusija par demokrātijas jēdzienu. Apkopojot šīs diskusijas rezultātus, konstatējams, ka foruma dalībnieku izpratne par *Demokratie* ir atšķirīga:

- ar vārdu *Demokratie* saprot tādu partiju un prezidentu valdīšanu, kuri ar reklāmas triku palīdzību iegūst uzvaru vēlēšanās un kuri nepieņem demokrātiskus lēmumus, bet gan darbojas savas valdības interesēs;
- ar vārdu *Demokratie* skaidro valdīšanas formu, kurā ir vislielākā brīvība salīdzinājumā ar citām zināmām pārvaldes formām un kura rada iespēju labklājībai;
- vārds *Demokratie* nozīmē protesta un opozīcijas kustību pret monarhiju un aristokrātiju.

No pirmā skaidrojuma izriet *Demokratie* semēma ‘pārvaldes forma, kurā ar mērķīgu priekšvēlēšanu kampaņu tiek gūta uzvara, pēc kuras deputāti un valdība var pieņemt lēmumus savās interesēs’, un tādējādi svešvārdam tiek piešķirta negatīva konotācija. Otrais skaidrojums liecina, ka *Demokratie* ir ‘valdīšanas forma, kura nodrošina brīvību un labklājību’ – tā ir pozitīva konotācija. Abi skaidrojumi atspoguļo katra indivīda vērojumu, kas, iespējams, izriet no viņa vecuma, izglītības un personīgās pieredzes attiecībā uz demokrātijas jēdzienu, un savā būtībā pauž diametrāli pretējus uzskatus. Trešais skaidrojums sasaucas ar vārdnīcā (VSV 1999: 156–157) iekļauto definīciju, pēc kuras *demokrātija* ir ‘valsts pārvaldes forma, kurā tauta ievēl parlamenta un likumdevējas pārstāvju un kurā politiskā vara īsteno tiesības tautai uz brīvām

vēlēšanām, pamatojoties uz cilvēktiesībām un uz tiesiskas valsts satversmi”, t. i., ar ideju/domu, ka valsts vara nepieder vienai šaurai cilvēku grupai, bet gan tautai. Pirmie divi skaidrojumi atspoguļojumu vārdnīcā (VSV 1999) nav raduši, kas liecina par to, ka valoda attīstās un vārdnīcās ir fiksētas svešvārda *Demokratie* nozīmes konkrētā laika periodā vai arī runa ir par leksikogrāfisko inerci jeb iepriekšējo vārdnīcu dotumu atkārtošānu. Vēl var pieņemt, ka uzskati nav tik plaši izplatīti, lai tos iekļautu kā nozīmi šķirklī.

Arī latviešu valodā politiskajā diskusijā par *demokrātiju* pēc elektroniski publicētās Rūtas Kesneres intervijas ar Vītu Matīsu „Demokrātija ir hroniska nepilnība” (Kesnere 2005) seko komentāri. Kāds anonīms lasītājs *demokrātiju* skaidro kā „vairākuma diktatūru pār mazākumu”, „boļševismu pār meņševismu” un kā „stulbumu pār saprātu”. Šajos skaidrojumos *demokrātija* zaudē savu sākotnējo semēmu ‘tautvaldība’ un iegūst citas semēmas – ‘vairākuma pārsvars pār mazākumu’ un ‘mazākuma interešu neievērošana’. Arī latviešu valodas piemēros leksēma saziņā iegūst negatīvu konotāciju.

Jau iepriekš tika minēts, ka 20. gs. otrajā pusē latviešu valodā izdotās svešvārdu vārdnīcas (LSV 1951, LSV 1969, LSV 1978) ir tulkojumi no krievu svešvārdu vārdnīcu izdevumiem, kuri ir nedaudz papildināti ar latviešu valodas svešvārdiem (sk. LSV 1969 apakšnodaļā 5. 2.). Tādējādi valdošās sociālistiskās ideoloģijas un krievu valodas ietekmē mainījušās svešvārdu nozīmes (sk., piemēram, svešvārdu *aģitācija* 4. 1., 5. 2. 2. apakšnodaļā), kā arī tie ieguvuši papildu nozīmes (sk., piemēram, svešvārdu *demokrātisks* u. c. 4. 3. apakšnodaļā).

Vārdnīcu tulkošana šajā laika periodā ir izmantota gan kā paņēmiens svešvārdu uzņemšanai latviešu valodā ar krievu valodas starpniecību, gan arī kā instruments sociālistiskās ideoloģijas atspoguļošanai un vārdnīcu lietotāja izpratnes ietekmēšanai attiecībā uz svešvārda apzīmēto jēdzienu. Tulkojumzinātnē tiek izmantots termins „instrumentālā tulkošana”, kas attiecas uz tiem tulkojuma veidiem, kad tulkojums tiek izmantots par instrumentu jaunā komunikatīvā situācijā mērķa valodas kultūras un valodas kopienā (Kaucs 2000: 60). Padomju laikā latviešu valodā tulkotās un papildinātās krievu valodas svešvārdu vārdnīcas var uzskatīt par instrumentu, kā latviešu vārdnīcas lietotāju ar svešvārdu vārdnīcā norādīto nozīmju palīdzību izglītot un ietekmēt sociālistiskās ideoloģijas nostādņu garā.

5.2. Politiskās jomas svešvārdu kontaktlingvistiskā interpretācija

Lai interpretētu promocijas pētījumā iegūtos rezultātus par svešvārdu semantiskās struktūras atšķirībām no valodu kontaktu aspekta, tika apkopotas teorētiskās literatūras atziņas un veikti secinājumi par politiskās jomas svešvārdu ienākšanu un to nozīmes maiņu 20. gadsimtā vācu un latviešu valodā.

Promocijas darbā pētītā vācu un latviešu politiskās jomas leksika ir aizguvumi, kuru nozīmes struktūrā 20. gadsimta leksikogrāfiskajos avotos ir konstatētas atšķirības gan interlingvālā, gan intralingvālā skatījumā. Semantiskās struktūras atšķirības ir radušās ne vien ekstralingvistisko faktoru ietekmē, bet arī valodu kontaktu maiņas rezultātā (par aizgūšanas veidiem sk. 1. 2. apakšnodaļu).

Svarīgi šajā kontekstā ir leksiskās aizgūšanas mehānismi. Tea Šipana un Horsts Ērhards izšķir divu veidu mehānismus (Šipana, Ērhards 2001: 101):

- 1) tiešo aizgūšanas mehānismu, kas notiek kaimiņtautu tiešajā saskarsmē, kā arī karu un tirdzniecības rezultātā; tiešās aizgūšanas mehānisms saistīts ar aizguvuma ienākšanu kopā ar atbilstošu reāliju tautu kontaktēšanās rezultātā, kā arī ar literāro tulkojumu;
- 2) netiešo aizgūšanas mehānismu, kas notiek tādā gadījumā, ja citvalodu cilmes vārdi tiek uzņemti nevis tiešo kontaktu ceļā, bet gan ar kādas citas valodas starpniecību, kuru var uzskatīt par kontaktvalodu noteiktā laika periodā.

Diemžēl Tea Šipana un Horsts Ērhards nav minējuši trešo aizgūšanas mehānismu, kas ir saistīts ar valodas lietotāju svešvalodu kompetenci un dažādu plašsaziņas līdzekļu nozīmi svešvārdu pārņemšanā konkrētajā valodā. Piemēram, lasot ārvalstu preses izdevumus, svešvārdus pārņem no citām valodām ar vai bez paskaidrojumiem dzimtajā valodā, kas ir saistīts gan ar tiešo, gan ar netiešo aizgūšanas mehānismu. Juris Baldunčiks šajā sakarā norādījis, ka svešvalodu zinātāji un vienlaicīgi arī ietekmīgi valodas kopienas pārstāvji (politiki, uzņēmēji, žurnālisti, skolotāji) iepazīstas ar citu valodu terminoloģiju, kuru viņi pēc tam lieto latviešu valodā un līdz ar to ietekmē latviskās terminoloģijas veidošanas procesu (Baldunčiks 2002: 457).

Izmantojot atziņas nozares literatūrā, turpmākajā tekstā tiek aplūkoti konkrētie svešvārdu avoti un aizgūšanas ceļi vācu un latviešu valodā.

5.2.1. Svešvārdu aizgūšanas avoti un ceļi vācu valodā

Aizgūvumu, t. sk. arī politiskās jomas svešvārdu, rašanās iemesli ir tautu kultūras kontakti, kā arī tirdzniecība un kara darbība. Līdz ar jaunām tradīcijām, modi, reliģiju, valsts pārvaldes formām utt. valodā bieži vien ienāk jauni vārdi, lai nosauktu konkrētās lietas un parādības (ELL 2006: 512–513). Maikls Klains min leksiskās transferences lingvistiskos cēloņus. Tie ir (1) kāda vārda neesamība konkrētas valodas vārdu krājumā un (2) valodas ekonomiskums (Klains 1975: 43).

Analizējot lingvistiskos pētījumus par aizgūvumu ienākšanu vācu valodā, var konstatēt, ka tie galvenokārt ir saistīti ar tiešajiem kontaktiem starp kaimiņu valodām. Galvenie aizgūvumu rašanās cēloņi ir kultūru kontakti, tirdzniecība un kari, kristietības ieviešana, zinātņu nozaru veidošanās pirmsākumi un konkrētā laika perioda aktuālās modes tendences. Aizgūvumu avots visbiežāk ir latīņu, grieķu un franču valoda (Šipana 1992: 261; Karvela 1993: 6; Šipana, Ērhards 2001: 101; Munske 2001: 11–4). Iespējams, aizgūvumu izcelsme ir saistīta arī ar valsts pārvaldes un politikas jomu, kā arī ar politiskajām doktrīnām, tātad – ar citvalodu politisko leksiku. Tomēr izmantotajā teorētiskajā literatūrā nav atrodamas ziņas par speciāliem pētījumiem, kuros uzmanība būtu pievērsta tikai un vienīgi politiskās jomas aizgūvumu rašanās cēloņiem un avotiem, tāpēc galvenie secinājumi un atziņas balstītas galvenokārt uz šādu autoru darbiem: Tea Šipana, Horsts Ērhards (Šipana 1992; Šipana, Ērhards 2001), Ionna Karvela (Karvela 1993), kā arī Zilke Gestere (Gestere 2001).

60. gadus nenoliedzami ietekmēja vēsturiskie notikumi pēc Otrā pasaules kara, kad Vācijas teritorija tika sadalīta četru valstu zonās. VFR teritoriju pārņēma Lielbritānija, ASV un Francija. Šīs valstis spēcīgi ietekmēja dažādas sfēras; britu un amerikāņu angļu valoda kļuva par „modes valodu”. Angļu cilmes aizgūvumu ienākšanu veicināja arī plašsaziņas līdzekļu straujā attīstība (Karvela 1993: 12–13; Gestere 2001: 33). Kā galvenos leksikas aizgūšanas cēloņus no angļu valodas kopš 20. gadsimta otrās puses, ieskaitot arī 90. gadu periodu, Zilke Gestere min ASV politisko un ekonomisko hegemoniju pasaulē, VFR integrāciju dažādās rietumvalstu institūcijās un apvienībās, aizsardzības struktūrās, kā arī nozaru valodas vārdu krājuma internacionalizāciju (Gestere 2001: 32). Starptautiskā sadarbība, internacionalizācija un globalizācija visās dzīves sfērās veicināja tātad arī politiskās jomas svešvārdu vai jau aizgūto leksēmu jaunu semēmu ienākšanu VFR vācu valodā.

Savukārt VDR tās pastāvēšanas laikā ideoloģiski, politiski un industriāli bija orientēta uz PSRS, līdz ar to šīs valsts vācu valodā ir vērojama krievu valodas ietekme. Vispirms no krievu valodas tika aizgūti reāliju apzīmējumi, kas aptver PSRS raksturojošus vārdus. Daļa šo aizguvumu ienāca ne tikai VDR vācu valodā, bet tika iekļauta arī VFR vārdnīcās ar norādēm uz lietojumu PSRS, piemēram, *Wodka*, *Steppe*. Tomēr kopumā VDR vācu valodā galvenokārt ienāca tādi krievu cilmes vārdi, kas nebija zināmi VFR, piemēram, *Natschalnik*, *Towaristsch*, *Propusk* (Karvela 1993: 22). Tea Šipana un Horsts Ērhards norāda, ka, neraugoties uz lielo PSRS ietekmi, VDR vācu valodā tiešā ceļā no krievu valodas tika aizgūts salīdzinoši neliels vārdu skaits (Šipana, Ērhards 2001: 101). Ionna Karvela uzskata, ka lielākā daļa aizguvumu bija netieši aizgūti vārdi, kas veidoti no vācu valodas vārdu elementiem pēc krievu valodas parauga morfoloģisko un semantisko kalku formā, piemēram, *Haus der Kultur* (krievu val. – *дом культуры* ‘kultūras nams’), *Friedenswacht* (‘miera sardze’), *Held der Arbeit* (‘darba varonis’) (Karvela 1993: 22–23). Ar aizgūtām semēmām no krievu valodas tika papildināta liela daļa vācu valodā zināmu politiskās un ideoloģiskās jomas svešvārdu ar grieķu, latīņu, franču un angļu cilmi. Tādējādi daļai VDR politiskās jomas svešvārdu nozīmes struktūrā ir vērojamas atšķirības salīdzinājumā ar to atbilstmēm VFR; šādu parādību leksikogrāfijā fiksē ar nozīmes skaidrojumiem, piemēram, svešvārda *Aktivist* nozīme VFR ir ‘politiski darbīgs cilvēks, mērķtiecīgs darbinieks’, bet VDR – ‘strādnieks vai darbinieks, kurš ir apbalvots par izciliem panākumiem’ (Karvela 1993: 23).

Neraugoties uz orientāciju PSRS virzienā, VDR vācu valodu skāra arī ASV ietekme pasaules ekonomiskajā, politiskajā un tehniskajā jomā, un līdz ar to VDR vārdnīcās parādījās angļu-amerikāņu izcelsmes svešvārdi (Karvela 1993: 24–25). Tāpēc var pieņemt, ka VDR vācu valodā atsevišķas politiskās jomas svešvārdu semēmas tika uzņemtas arī no angļu valodas vai ar tās starpniecību.

Lai konstatētu pētījuma svešvārdu devjvalodu un starpniekvalodu, kā arī to pārņemšanas un lietošanas laika sākumu vācu valodā, tika izmantotas divas etimoloģijas vārdnīcas: Volfganga Pfeifera redakcijā izdotā *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen* (EWD 1993), Frīdriha Klūges *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache* (Klūge 1999), kā arī Bernharda Kiclera un Luca Rēdemunda izdotie leksikoni: latīņu valodas mantojuma leksikons *Unser tägliches Latein. Lexikon des lateinischen Spracherbes* (UTL 2007) un grieķu valodas mantojuma leksikons *Unser tägliches Griechisch. Lexikon des altgriechischen Spracherbes* (UTG 2007).

Kopumā tikai četriem vācu svešvārdiem minētajos avotos (EWD 1993; Kluge 1999; UTL 2007; UTG 2007) netiek norādīta cilmes valoda un starpniekvaloda. Līdz ar to aizgūšanas avotu varēja noteikt 106 vācu leksēmām un aizgūšanas laiku – 82 vienībām. Pētījumā konstatēts, ka latīņu valoda ir cilmes valoda lielākajai daļai vācu politiskās jomas svešvārdu, t. i., 78 leksēmām (74 %). Piemēram, svešvārds *Nation* ir aizgūts no latīņu *natio*; svešvārds *Imperium* – no latīņu *imperium*¹¹⁶. Otru lielāko grupu veido grieķu cilmes vārdi, kuri vācu valodā aizgūti 28 gadījumos (26 %), piemēram, svešvārds *Demagoge* pārņemta no grieķu *dēmagōgós*¹¹⁷.

67 gadījumos (53 %) no izpētītajām 106 vācu leksēmām tiek norādīta starpniekvaloda (EWD 1993; Kluge 1999; UTL 2007; UTG 2007). Lielākā daļa no šiem latīņu un grieķu cilmes svešvārdiem (21) ir pārņemti no franču valodas, piemēram, latīņu cilmes svešvārds *kolonial*, iespējams, ir pārņemts no franču *colonial*¹¹⁸. Seši svešvārdi ir aizgūti no angļu valodas, piemēram, svešvārds *agitieren* no angļu *to agitate* ar semēmu ‘politiski reklamēt un darboties’ (sk. 8. pielikumā arī *Aggression, Kolonist, Konformist, Konformismus, sozialistisch*). Deviņos gadījumos kā iespējamā devējvaloda ir minēta gan angļu, gan franču valoda (sk. 8. pielikumā *Imperialismus, Kolonisator, Koalition, Kommunismus, Kommunist, kommunistisch, Sozialismus, sozialistisch*). Desmit grieķu un latīņu cilmes vārdu ienākšanai vācu valodā kā starpniekvaloda minēta viduslaiku latīņu, baznīcas latīņu vai jaunlatīņu valoda (sk. 8. pielikumā *Anarchie, autonom, Demokratie, Klerikalismus, Monarch, monarchisch, Nationalsozialismus, Separatismus, Separatist, separatistisch*). Krievu valoda kā devējvaloda konstatēta pieciem svešvārdiem (sk. 8. pielikumā *aktiv, Diversant, Diversion, Intervent, Kollektivismus*).

¹¹⁶ sk. 8. pielikumā arī: *Aggression; aggressiv; Aggressor; Agitation; Agitator; agitieren; Aktiv; Aktivist; Allianz; Apartheid; Assoziierung; autoritär; Diktat; Diktator; diktatorisch; Diktatur; diktieren; Diskriminierung; Diversant; Diversion; Doktrin; doktrinär; Doktrinär; Imperialismus; Integration; international; Internationalismus; internationalisieren; Intervention; Intervent; Invasion; Isolationismus; Kapitalismus; Kapitalist; Kapitulation; kapitulieren; Kapitulant; Koalition; Koexistenz; Kollektivismus; kolonial; Kolonialismus; Kolonie; Kolonisation; Kolonisator; Kolonist; Kommunismus; Kommunist; kommunistisch; Konföderation; Konformismus; Konformist; konservativ; Konservatismus; konstitutionell; Konstitution; Konstitutionalismus; Militarismus; Militarist; militaristisch; national; Nationalität; Nationalismus; Nationalist; nationalistisch; Nationalsozialismus; Nationalsozialist; Separatismus; Separatist; separatistisch; souverän; Souverän; Souveränität; Sozialismus; Sozialist; sozialistisch.*

¹¹⁷ sk. 8. pielikumā arī: *Anarchie; Anarchismus; Anarchist; anarchistisch; apolitisch; Autokratie; Autokrat; Autonomie; autonom; Demagogie; Demokratie; Demokrat; demokratisch; Demokratisierung; Despot; Despotie; Despotismus; Dezentralisation; Ideologe; Ideologie; Klerikalismus; Monarchie; Monarch; Monarchismus; Monarchist; monarchisch; monarchistisch.*

¹¹⁸ sk. 8. pielikumā arī: *Aggression; Allianz; Assoziierung; autoritär; Demokrat; doktrinär; Ideologe; Ideologie; Intervention; Invasion; Kapitulation; Koexistenz;; konstitutionell; Konstitution; Nation; national; Militarismus; Militarist; souverän; Souveränität.*

Divpadsmit svešvārdiem tiek norādīti divi vai vairāki aizgūšanas avoti vai starpniekvalodas. Pavisam septiņiem latīņu cilmes svešvārdiem kā aizgūšanas avots tiek fiksēta viduslaiku vai jaunlatīņu valoda, bet kā starpniekvaloda – franču vai angļu valoda (sk. 8. pielikumā *Kapitulānt, kapitulieren, konservativ, Nationalität, Nationalismus, Monarchie, Souverän*). Diviem latīņu cilmes svešvārdiem kā aizgūvējvalodas avots ir minēta itāļu, bet starpniekvaloda – franču valoda (sk. 8. pielikumā *Isolationalismus* un *Kapitalismus*). Vēl diviem latīņu cilmes svešvārdiem *Agitation* un *Agitator* ir fiksētas trīs starpniekvalodas – angļu, franču un krievu valoda –, kuras šo svešvārdu struktūrā ir ieviesušas atšķirīgas semēmas. Tā *Agitation* no angļu valodas ir ieguvusi semēmu ‘kādas ideoloģijas propaganda’, bet no krievu valodas izteikti pozitīvi konotētu semēmu ‘ideoloģijas izplatīšana, popularizēšana’ (EWD 1993: 17; Kluge 1999: 19). Līdzīga situācija ir konstatēta arī par svešvārda *Agitator* starpniekvalodām un aizgūtajām semēmām. No franču un/vai angļu valodas ir aizgūta semēma ‘persona, kas aktīvi ietekmē tautas masu politisko domu un noskaņu’, bet no krievu valodas aizgūtā semēma ‘balstās uz Ļeņina jēdzienisko precizējumu’ (EWD 1993: 17). No latīņu un franču valodas atvasinātajai leksēmai *Apartheid* konstatētas vairākas aizgūvējavota valodas un starpniekvalodas, t. i., franču, holandiešu un afrikandu (būru) valoda.

Franču un angļu valodas kā devējvalodas loma ir skaidrojama ar to, ka lielākā daļa no pētījuma vācu svešvārdiem datēti ar aizgūšanas laiku – 18.–19. gadsimtu. Kopumā no pētījuma korpusa vārdiem 19. gadsimtā ir aizgūti 31 svešvārds (37 %), piemēram, *Anarchismus* un *anarchistisch*¹¹⁹ un 18. gadsimtā – 17 svešvārdi (21 %), piemēram, *Anarchist*¹²⁰. 26 vācu svešvārdiem (32 %) aizgūšanas laiks ir vēl senāks, t. i., 14.–17. gadsimts. Piemēram, svešvārds *Nation* ir fiksēts jau 14. gadsimtā, *Diktator* – 15.–16. gadsimtā, *Diktatur* – 16. gadsimtā un *diktatorisch* – 17. gadsimtā¹²¹. Savukārt 8 svešvārdi (10 %) ir fiksēti, tikai sākot ar 20. gadsimtu, piemēram, *Militarismus* un *Militarist* (sk. 8. pielikumā arī *Aktiv, Aktivist, Apartheid, Diversant, Intervent, Konformismus*).

¹¹⁹ sk. 8. pielikumā arī: *aggressiv; Agitation; Agitator; agitieren; autonom; autoritār; Demagoge; Demokratisierung; Diktat; Diskriminierung; doktrinār; Doktrinār; Ideologe; Imperialismus; Integration; international; Internationalismus; Kapitalismus; kolonial; Kommunismus; Kommunist; kommunistisch; konservativ; Konservatismus; national; Nationalist; Sozialismus; Sozialist; sozialistisch.*

¹²⁰ sk. 8. pielikumā arī: *Aggression; Assoziierung; Autonomie; Demokrat; Despotie; Despotismus; Ideologie; Kapitalist; kapitulieren; Koalition; Kolonisation; Kolonist; Konformist; konstitutionell; Nationalität; Nationalismus.*

¹²¹ sk. 8. pielikumā arī: *Despot, diktieren* (15. gs.); *Allianz, Demokratie, demokratisch, Doktrin, Imperium, Kapitulation, Kolonie, Konföderation, Konstitution, Monarchie, Monarch, Separatist* (16. gs.); *Aggressor, Anarchie, Diversion, Intervention, Invasion, souverän, Souverän, Souveränität* (17. gs.).

Interesants ir arī fakts, ka svešvārds var būt bijis pārņemts vācu valodā jau agrāk, bet tā politiskās jomas semēma ir aizgūta vēlāk. Piemēram, svešvārds *Diversion* tika aizgūts no latīņu *dīversio* 17. gadsimtā ar nozīmi ‘ūdens vai šķidrums novirzīšana’, bet 19. gadsimtā tas iegūst militāra rakstura nozīmi ‘pavērsiens, virziena maiņa’ un 20. gadsimtā - no krievu valodas aizgūto semēmu – ‘valstij naidīgu organizāciju darbība, sabotāža’ (sk. 8. pielikumā arī *Agitator*, *Intervent*).

Pētot vācu un latviešu politiskās jomas svešvārdu nozīmes struktūras vienas valodas robežās, konstatējamas izmaiņas 20. gadsimta gaitā. No vienas puses, svešvārda nozīmes struktūra konkrētajā valodā var laika gaitā mainīties dažādu ekstralingvistisku faktoru ietekmē, bet, no otras puses, atsevišķas semēmas var tikt aizgūtas no citām valodām. Lai konstatētu citu valodu ietekmi uz vācu un latviešu korpusā iekļautajiem svešvārdiem 20. gadsimta laikā, mainīgās semēmas salīdzinātas ar nozīmes norādēm angļu valodas vārdnīcās *The New Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles* (AVV 1993) un *Cambridge. International Dictionary of English* (AVV 1995), kā arī krievu valodas vārdnīcās *Словарь иностранных слов* (KSV 1964), *Толковый словарь иноязычных слов* (KSV 1998) un *Толковый словарь русского языка* (KVV 1998).

VDR vārdnīcās norādītās svešvārdu atšķirīgās semēmas ir sastopamas arī krievu valodā. Piemēram, svešvārdam *Agitation* piemīt semēma ‘politiska darbība plašu masu ietekmēšanai’ (VSV Leipciga 1966), kas fiksēta arī krievu leksēmai *агитация* ‘активная деятельность по распространению политических идей средствами массовой информации, устными выступлениями с целью оказать воздействие на широкие массы’ (KVV 1998: 18; sk. arī KSV 1998: 33). Šī semēma nav uzrādīta citās vārdnīcās (VSV Manheima 1966; AVV 1993: 41; sk. 5. pielikumu). Līdzīga semēmu atšķirība fiksēta arī svešvārdam *Agitator* ar semēmu ‘persona, kas nodarbojas ar aģitāciju (politiska darbība plašu masu ietekmēšanai)’; tā atbilst krievu *агитатор* (KVV 1998: 18; KSV 1998: 33) un *агитieren* ar semēmu ‘politiski darboties plašu masu ietekmēšanai’, kas savukārt atbilst krievu *агитировать* pirmajai norādītajai semēmai ‘заниматься агитацией (устная и печатная политическая деятельность, имеющая целью воздействовать на сознание и настроение широких масс путем распространения определенных идей и лозунгов’ (KSV 1964: 20; KVV 1998: 18; sk. arī KSV 1998: 33).

Krievu valodas ietekme parādās ne tikai svešvārdu nozīmes struktūrā, bet arī

svešvārdu lietojuma norādēs. Piemēram, lietvārda *Aktiv* semēma ‘kādas organizācijas rosīgākie biedri’ ir norādīta vairākās vārdnīcās (VSV Leipciga 1966; VSV Manheima 1966; VSV 1999), bet abās pēdējās ar lietojuma jomas norādi – VDR. Tā atbilst krievu *актив* nozīmei ‘наиболее деятельная часть организации, коллектива’ (KSV 1964: 31; KVV 1998: 21; KSV 1998: 43). Šajā sakarā ir minami arī piemēri *Diversion* un *диверсия* (KSV 1964: 212; KVV 1998: 165; KSV 1998: 228) ar semēmu ‘valstij naidīgu organizāciju darbība’ (sk. 2. semēmu KVV 1998: 165 un 1. semēmu KSV 1998: 228), kā arī *Intervent* ar semēmu ‘valsts, kura iejaucas’ un *интервент* (sk. KSV 1964: 258; KVV 1998: 249; KSV 1998: 278).

Vācu (VFR) politiskās jomas svešvārdiem konstatētas tādas semēmas, kuras sastopamas tikai VFR vācu valodas avotos (VSV Manheima 1966; VSV 1999) un angļu (AVV 1993; AVV 1995), bet ne krievu valodas leksikogrāfiskajos avotos. Piemēram, svešvārda *Aggression* semēma ‘naidīgi noskaņota izturēšanās, attieksme’ piemīt arī angļu vārdam *aggression* – ‘*behaviour intended to injure another person or animal*’ (AVV 1993: 41); tāpat svešvārda *Autokrat* semēma ‘valdonīgs cilvēks’ atbilst angļu leksēmas *autocrat* semēmai ‘*person with dictatorial powers and tendencies*’ (AVV 1993: 152). Tas liecina par iespējamo angļu valodas ietekmi.

5.2.2. Svešvārdu aizgūšanas avoti un ceļi latviešu valodā

Latviešu valodniecībā līdz 20. gadsimta 60. gadiem pētījumi galvenokārt tika veltīti lokālajiem aizguvumiem no slāvu (J. Endzelīns, A. Zuments u. c.), ģermāņu (J. Zēvers u. c.), somugru (K. Abens, V. Zeps u. c.) valodām, vēlāk arī no franču (A. Bankavs) un angļu valodas (J. Baldunčiks) (Baldunčiks 2003: 15). Vissenākie aizguvumi latviešu valodā ir ienākuši tiešo kultūras kontaktu ceļā no baltu (lietuviešu un kuršu) un somugru (lībiešu un igauņu) ciltīm (Laua 1963: 14–15, 21–22; Laua 1981: 107, 113; Ozols 1993: 58). Tirdzniecības un politisko sakaru rezultātā latviešu valoda pārņēma senākos aizguvumus arī no krievu valodas (Laua 1981: 107; Ozols 1993: 58). Sākot ar 12. gadsimta beigām, tirdzniecības sakaru un kristietības izplatīšanās, izglītības iegūšana un sociālā karjera ir pamatā tam, ka latviešu valodā ienāk aizguvumi no viduslejasvācu valodas (Ozols 1968: 27). Vācu valodas dominējošā loma saglabājās līdz pat 19. gadsimta beigām (Pavidis 2002: 151).

20. gadsimta 20.–30. gados Latvijā vēl joprojām liela nozīme bija vācu un arī krievu valodas ietekmei. Pirmā pasaules kara laikā abas valodas savstarpēji konkurēja. Ina Druvieta šo konkurenci raksturo, akcentējot valodas nozīmi – tā „pilnīgi pamatoti tika uztverta par spēcīgu politiskās un ideoloģiskās cīņas ieroci” (Druvieta 2007: 14). Šajā laikā joprojām liela nozīme bija vācu valodai (Pavidis 2002: 151). Tas izskaidrojams ar faktu, ka vāciešiem bija augsts sociālais stāvoklis, ievērojams īpatsvars pilsētās (Rīgā, Liepājā, Jelgavā, Ventspilī), un ne mazāk nozīmīgas ir valodas lietojuma tradīcijas gadsimtu garumā (Druvieta 2007: 15). Vācu mazākumtautības piedalīšanās Latvijas valsts izveidošanā, vācu valodas prasme latviešu vidū, kontakti ar Vāciju, tulkotā literatūra un tradīcijas ir iespējamie cēloņi politiskās jomas aizguvumu ienākšanai no vācu valodas vai arī citvalodu vārdu ienākšanai Latvijā ar vācu valodas starpniecību.

60. gadiem ir raksturīga krievu valodas ietekme, kas ir saistīta ar Latvijas iekļaušanu PSRS sastāvā (1940. gadā) un kas ilgst līdz 1990. gadam. Pēc Otrā pasaules kara sekoja masveidīga krievvalodīgo iedzīvotāju ieceļošana Latvijā no citiem PSRS reģioniem, 2/3 radio un televīzijas raidījumu tika translēti krievu valodā (Henings 2005: 60); tā bija PSRS politikas iecere radīt vienotu padomju tautu. Kā politiskās leksikas tiešās un netiešās aizgūšanas galvenie iemesli ir minami, pirmkārt, PSKP un sociālistiskās ideoloģijas vadošā loma PSRS un tās lielā ietekme visās jomās, it īpaši valsts iekšpolitikā. Otrkārt, krievu valodas dominējošā loma: „80. gados praktiski visa dokumentācija valsts [LPSR]¹²² pārvaldē un likumdošanas akti tika sagatavoti krievu valodā, pēc tam [...] pārtulkoti latviski. Izņēmums bija Kultūras ministrijas iestāžu sarakste. [...] Zinātnes jomā [arī politikajā]¹²³ praktiski visa komunikācija notika krievu valodā.” (Blinkena, Hirša, Veisbergs 2007: 37; Hirša, Veisbergs 2008: 38) Tāpat galvenajās dzīves jomās dominēja krievu valoda, kura tieši 60. – 90. gados „Latvijas telpā atradās visaugstākajā pozīcijā” (Druvieta 2010: 223). Ina Druvieta atzīmē, ka no krievu valodas tika aizgūti arī politiskās jomas vārdi, piemēram, *boļševiks*, *kolhozs*; tieši ar krievu valodas starpniecību latviešu valodā ir ienākuši daudzi internacionālismi (Druvieta 1997: 1910). Treškārt, latviešu svešvārdu vārdnīcas (LSV 1951; LSV 1969; LSV 1978) bija tulkotas no krievu valodas izdevumiem un papildinātas ar latviešu valodas svešvārdiem. Tajās bija uzrādīti politiskajā un politiski zinātniskajā literatūrā lietotie svešvārdi, kas uzņemti ar krievu valodas starpniecību. Tāpat konstatējams, ka

¹²² Autores piezīme.

¹²³ Autores piezīme.

iepriekš zināmiem svešvārdiem tika piešķirti nozīmes skaidrojumi sociālistiskās ideoloģijas garā.

Līdz ar Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanu 20. gadsimta 90. gados, starptautisko attiecību nodibināšanu un attīstīšanu, īpaši ar ASV un Lielbritāniju, līdz ar Latvijas iestāšanos Eiropas Savienībā (2004. gadā), vispārējo globalizāciju un angļu valodas kā *lingua franca* nostiprināšanos latviešu valodā pieaug aizguvumu skaits no angļu valodas. Mūsdienās angļu valoda ietekmē latviešu valodu tādās jomās kā ekonomika, socioloģija, bioloģija u. c. (Skujiņa 2002: 143). Ņemot vērā angļu valodas plašo ietekmi, arī politiskā joma nevar būt izņēmums. Aizguvumi no angļu valodas latviešu valodā nonāk tiešo kontaktu ceļā, un angļu valoda kļuvusi arī par ietekmīgu aizguvumu starpniekvalodu.

Līdz šim nozares literatūrā nav plaši atspoguļota politiskās jomas aizguvumu ienākšana latviešu valodā. Tāpēc, analizējot pētnieciskās atziņas par aizguvumiem, kontaktvalodām un vēsturiskajiem faktoriem, var hipotētiski pieņemt, ka latviešu valodā politiskās jomas aizguvumu avoti un to ienākšanas cēloņi ir vairāki:

- 1) 20. gadsimta pirmajā pusē vācu minoritātes dalība Latvijas valsts izveidē un attīstīšanā, Latvijas kontakti ar Vāciju un tradīcijas saglabāja un, iespējams, daļēji veicināja vācu valodas ietekmi uz politiskās jomas aizguvumu ienākšanu un/vai nostiprināšanos latviešu valodā. Jāatzīmē arī iespējamā krievu valodas ietekme šajā laikā, kas latviešu valodniecībā ir maz apzināta;
- 2) no 1940. gada līdz 1990. gadam, kad Latvija bija iekļauta PSRS sastāvā, PSRS valdošā Komunistiskā partija, ar to saistītā sociālistiski komunistiskā ideoloģija, krievu valodas dominance un latviešu svešvārdu vārdnīcu tulkošana no krievu valodas sekmēja politisko aizguvumu ienākšanu un nozīmju skaidrojumu pārņemšanu jau eksistējošiem svešvārdiem no krievu valodas. Ar krievu valodas starpniecību aizguvumi pārņemti arī no citām valodām;
- 3) sākot ar 90. gadiem, arvien spēcīgāka kļūst angļu valodas ietekme, kas saistīta ar Latvijas starptautisko sadarbību dažādās jomās, ar iestāšanos ES un globalizāciju, kā arī ar angļu valodas kā *lingua franca* nostiprināšanos.

Latviešu etimoloģijas vārdnīcā (Karulis 2001) nav iekļauts neviens svešvārds no pētījuma vārdu korpusa, tāpēc to nav iespējams izmantot šo svešvārdu kontaktvalodu noteikšanai. Pētījumā izmantotajās jaunākajās latviešu svešvārdu vārdnīcās (LSV 1999;

LSV 2005) ir iekļauta informācija par cilmi un/vai starpniekvalodu. Šādas norādes konstatētas kopumā 104 latviešu svešvārdiem.

Latviešu valodas svešvārdu cilmes valodas ir identiskas ar vācu valodas materiālu. Starpniekvaloda tiek fiksēta 68 gadījumos. Latīņu un grieķu cilmes vārdu uzņemšanai latviešu valodā 37 gadījumos (LSV 1999; LSV 2005) kā starpniekvaloda ir minēta franču valoda, piemēram, no latīņu *auctaritas* ar franču *autoritaire* starpniecību latviešu valodā ir ienācis svešvārds *autoritārs*¹²⁴. Tā kā latviešu valodai vēsturiski nav bijis tieša kontakta ar franču valodu, tad visticamāk šajos gadījumos trūkst norādes uz vēl vienu starpniekvalodu, kas, ņemot vērā politiskos un kultūras kontaktus, iespējams, varētu būt vācu vai krievu valoda. Tas pats attiecas arī uz citiem 11 svešvārdiem, kam par starpniekvalodu ir norādīta angļu valoda¹²⁵, un 5 svešvārdiem, kam par starpniekvalodu ir norādīta franču vai angļu valoda¹²⁶. 13 latviešu svešvārdiem starpniekvaloda ir vācu valoda, piemēram, *suverenitāte*¹²⁷. Tikai 2 gadījumos ir minēta krievu valodas starpniecība, piemēram, latīņu cilmes lietvārdiem *aktīvs* un *intervents*.

Atsevišķu latviešu valodas politiskās jomas svešvārdu nozīmes struktūra 20. gadsimta laikā ir mainījies pilnībā, un to ir ietekmējusi gan krievu, gan angļu valoda. Pētījuma rezultāti ļauj konstatēt, ka dažas 30. gadu svešvārdu semēmas ir pilnībā izzudušas, un svešvārdi krievu valodas ietekmē ir mainījuši savu nozīmi. Piemēram, svešvārds *aģitācija* 30. gadu svešvārdu vārdnīcā (LSV 1934) uzrāda semēmu ‘vervēšana, kūdīšana’, kas atbilst vācu *Agitation* nozīmei (VSV 1938; VSV Manheima 1966; VSV 1999), un tādējādi pēc pētījuma avotu norādēm ir iespējama vācu valodas ietekme. Savukārt 60. un 90. gadu latviešu svešvārdu vārdnīcās (LSV 1969; LSV 1999) šis svešvārds uzrāda pilnīgu citu semēmu – ‘politiska darbība plašu masu ietekmēšanai’, kas ir sastopama arī atbilstošajam krievu svešvārdam *агитация* (KVV 1998: 18; KSV 1998: 33)¹²⁸. Pēc pētījumā izmantoto 30. gadu avotu norādēm var secināt, ka lietvārda *aģitācija* semēma ir aizgūta no vācu valodas, bet, mainoties politiskajai situācijai pēc Otrā pasaules

¹²⁴ sk. 9. pielikumā arī: *agresija; agresīvs; aģitācija; aģitēt; aktīvists; anarhisms; anarhists; asociācija; autoritārisms; demokrātija; demokrāts; demokrātisks; demokratizācija; despotisms; doktrinārs; doktrinārs; ideologs; ideoloģija; intervence; invāzija; kapitulēt; koeksistence; kolektīvisms; komunisms; konstitucionāls; militārisms; militārists; monarhisms; monarhists; nacionāls; nacionalitāte; nacionālisms; nacionālists; nacionālistisks; sociālisms; sociālistisks.*

¹²⁵ sk. 9. pielikumā arī: *aģitators; imperiālisms; internacionāls; izolacionisms; koloniālisms; kolonists; komunisti; konformisms; konformists; konstitucionālisms; sociālists.*

¹²⁶ sk. 9. pielikumā arī: *internacionalizēt; kapitālisms; kapitālists; separātisms; separārists.*

¹²⁷ sk. 9. pielikumā arī: *anarhistisks; diktāts; diversija; diversants; internacionālisms; kapitulants; koloniāls; kolonizācija; kolonizators; komunistisks; sociāldemokrāts; sociāldemokrātija.*

¹²⁸ sk. 6. pielikumā arī 1. semēmu svešvārdiem – *aģitators, aģitēt, aktīvists, autonomija, demagogs, demagoģija*; 2. semēmu – *ideologs, nacionāls.*

kara, šis svešvārds krievu valodas ietekmē ir mainījis nozīmes struktūru, kas saglabājusies vēl 90. gados.

Otra latviešu valodas svešvārdu grupa nozīmes struktūrā ir ieguvusi papildu semēmas (LSV 1969; LSV 1999), kas sastopamas arī pētījumā izmantotajos krievu leksikogrāfiskajos izdevumos, bet ne angļu valodas avotos. Piemēram, vārds *demokrātisks* ir ieguvis semēmu ‘tāds, kas aptver plašus tautas slāņus’ (LSV 1969; LSV 1999), kas atbilst krievu *демократический* nozīmei ‘*свойственный широким слоям народа, простой*’ (KVV 1998: 160).

17. tabulā ir apkopoti latviešu svešvārdi kopā ar semēmu norādēm un atbilstošie krievu valodas svešvārdi kopā ar avotu norādēm. No apkopojuma secināms, ka krievu valoda ir ne tikai mainījusi latviešu svešvārdu nozīmju struktūras, bet arī papildinājusi tās ar politiskās jomas (sk. 17. tabulā 2., 7, 8., 9. un 10. piemēru) un vispārlietojamās valodas semēmām (sk. 17. tabulā 1., 3., 4., 5., 6., 11. un 12. piemēru).

Nr.	Latviešu valodas svešvārds un tā semēma	Atbilstošais krievu valodas svešvārds ar tādu pašu semēmu (avots)
1.	<i>agresija</i> – ‘naidīgi noskaņota rīcība pret cilvēkiem’	<i>агрессия</i> – 2. semēma (KVV 1998: 18; KSV 1998: 34)
2.	<i>aktīvs</i> – ‘kādas organizācijas rosīgākie biedri’	<i>актив</i> (KVV 1998: 21; KSV 1998: 43)
3.	<i>autonoms</i> – ‘aparāts, kurš nav saistīts ar citu ierīci’	<i>автономный</i> – 2. semēma (KVV 1998: 17; KSV 1998: 30)
4.	<i>autoritārs</i> – ‘tāds, kas cenšas valdīt autoritāri’	<i>авторитарный</i> – 2. semēma (KSV 1998: 31)
5.	<i>demokrātija</i> – ‘organizācijas iekšējā kārtība, kur jautājumu izlemšanā piedalās locekļi vai vēlēti pārstāvji’	<i>демократия</i> – 2. semēma (KVV 1998: 160; KSV 1998: 215)
6.	<i>diktēt</i> – ‘cēloniski nosacīt’	<i>диктовать</i> – 3. semēma (KVV 1998: 166; KSV 1998: 230)
7.	<i>diversija</i> – ‘valstij naidīgu organizāciju darbība’	<i>диверсия</i> – 2. semēma (KVV 1998: 165); 1. semēma (KSV 1998: 228)
8.	<i>diversants</i> – ‘persona, kas veic diversiju’	<i>диверсант</i> (KVV 1998: 165; KSV 1998: 228)
9.	<i>internacionālisms</i> – ‘marksisma-ļeņinisma princips – visu darbaļaužu solidaritāte cīņā par komunistiskas iekārtas izveidošanu’	<i>интернационализм</i> (KVV 1998: 250; KSV 1998: 279)
10.	<i>intervents</i> – ‘valsts, kura iejaucas’	<i>интервент</i> (KVV 1998: 249; KSV 1998: 278)
11.	<i>kolonija</i> – ‘labošanas darba iestāde’	<i>колония</i> – 4. semēma (KVV 1998: 284; KSV 1998: 335)
12.	<i>konfederācija</i> – ‘biedrību vai organizāciju apvienība, asociācija’; ‘iestāde’	<i>конфедерация</i> – 2. semēma (KVV 1998: 292); 1. semēma (KSV 1998: 355)

Latviešu politiskās jomas svešvārdi ar krievu valodas ietekmi uz to nozīmi

Nobeigums

Vācu valodniecības pētījumi jau kopš 20. gadsimta 80. gadiem bieži vien ir veltīti sastatāmajiem jautājumiem. Arī šajā promocijas darbā vācu valoda leksiskajā līmenī tiek sastatīta ar latviešu valodu, tādējādi promocijas darba teorētiskā bāze balstās galvenokārt vācu valodniecības atziņās, piesaistot latviešu valodas pētniecības atzinumus. Galvenā uzmanība tiek veltīta politiskajai leksikai, līdz ar to rodas nepieciešamība pievērsties arī valodas un politikas mijiedarbības jautājumiem un izzināt politiskās leksikas lomu katrā valodā, kā arī noskaidrot iespējamās kontaktvalodas ietekmi uz politiskās leksikas nozīmes maiņu leksikogrāfiskajos avotos.

Šajā pētījumā politiskā leksika ir definēta kā heterogēns vārdu krājums, ko tradicionāli veido vispārlietojamās valodas leksika, ideoloģijas, nozaru un institucionālā leksika, metaforas. Analīzei izvēlētie vārdi pārstāv vispārlietojamās valodas leksiku, ideoloģijas un nozaru leksiku. Piederību politiskajai leksikai var noteikt pēc lietojuma politiskajā kontekstā, tāpēc pētījumā tiek lietots apzīmējums *politiskās jomas leksika* jeb *politiskā leksika*.

No ekscerpētā politiskās leksikas krājuma sastatījumam ir izvēlēti svešvārdi, kuri ir leksiskie aizguvumi no citām valodām. Vācu un latviešu valodniecībā svešvārds ir aizguvums no citas valodas ar šīs valodas formālajām pazīmēm (sal. Becs 1959; Baldunčiks 2002, 2005). Vācu valodnieki pētījumos ir detalizēti analizējuši iespējas noteikt tipiskākos svešvārdus pēc to fonētiskajām, grafēmiskajām un morfoloģiskajām pazīmēm (Hellers 1966; Šanks 1979; Iluks 1974; Munske 1988), tomēr atsevišķas svešvārdu pazīmes sakrīt ar vācu vārdu pazīmēm. Līdz ar to nav iespējams konsekventi nodalīt svešvārdu no citiem aizguvumiem. Latviešu valodniecībā vēl arvien trūkst detalizētu pētījumu par objektīviem kritērijiem svešvārda izdalīšanai no aizguvumu leksiskā slāņa. Pētījumos ir atrodamas norādes par tipiskajām svešvārdu jeb internacionālismu pazīmēm, piemēram, lietvārdu izskaņām (MLLVG 1959), kā arī par internacionālismu formālajām pazīmēm nozaru leksikā (Skujiņa 2002). Promocijas darba vārdu korpusa atlasē par svešvārdu vācu valodā tiek uzskatīts aizguvums ar citas valodas grafēmiskām un fonoloģiskajām pazīmēm un latviešu valodā - atbilstošs aizguvums, kas pēc grafēmiskās un fonoloģiskās formas ir līdzīgs vārdu korpusā jau atlasītajam vācu valodas svešvārdam un kas uzrāda ar to kopīgu cilmi.

Viens no svarīgākajiem svešvārdu paveidiem politiskajā leksikā ir internacionālisms, kura ienākšanā konkrētā valodā bieži vien nozīmīgu lomu spēlē starpniekvaloda. Internacionālisms jeb interleksēma tiek iekļauts starpvalodu jeb *interlangue* līmenī kā abstrakts operacionāls jēdziens, lai novērstu diskusiju par valodu skaitu internacionālisma definīcijā (Šēders 1990, 2003; Folmerts 2003). Visi pētījumā analizētie vācu un latviešu svešvārdi ir arī internacionālismi jeb interleksēmas. Otrs svešvārdu paveids ir nozaru valodas svešvārdi, kas var būt internacionālismi, kurus lieto arī politiskajos kontekstos. Aptuveni vienai trešdaļai analīzei izvēlēto politiskās jomas svešvārdu vācu un latviešu valodā piemīt arī citu nozaru valodas semēma, piemēram, svešvārdiem *aggressiv*, *Internationalismus*, *kolonial*, *internacionālisms*, *koloniāls* u. c.

20. gadsimta ekstralingvistiskie faktori, t. i., sociāli politiskā situācija Vācijā un Latvijā, ļauj salīdzināt valodas materiālu vēsturiskajā aspektā, jo, piemēram, 30. gadu autoritārais režīms Vācijā un Latvijā, 60. gadu sociālistiskā valsts iekārta VDR un Latvijā, kā arī Vācijas atkalapvienošana un Latvijas valstiskuma atjaunošana 90. gados liecina par paralēlismu valstiskajā attīstībā, taču ir jāņem vērā arī atšķirīgais, kas saistīts ar VFR federālo zemju daudzpartiju valsts pārvaldi 60. gados. Līdzības un atšķirības Vācijas un Latvijas politiskajā vēsturē var atspoguļoties politiskās jomas svešvārdu šķirkļu atveidē leksikogrāfiskajos avotos.

Pētījumam kā piemērotas tika izvēlētas septiņas vācu un latviešu svešvārdu vārdnīcas no 20. gadsimta 30., 60. un 90. gadiem. Izraudzīto avotu (VSV 1938; LSV 1934; VSV Leipciga 1966; VSV Manheima 1966; LSV 1969; VSV 1999 un LSV 1999) kopīgās iezīmes ir šādas:

- tās skaidro citvalodu vārdus un terminus;
- tās ir adresētas plašai mērķauditorijai;
- tajās ietverti svešvārdi no politiskās, populārzinātniskās, daiļliteratūras u. c. jomām;
- tajās iekļautas vārdu etimoloģijas norādes (izņemot VSV 1999).

Atšķirības vārdnīcu tapšanā, līdz ar to arī apjomā un uzbūvē ir saistītas ar leksikogrāfisko praksi. Pētījumā ir gan autoru kolektīvu veidotas vārdnīcas (VSV 1938; VSV Leipciga 1966 un VSV Manheima 1966), gan viena vai divu autoru veidoti darbi (LSV 1934; LSV 1999 un VSV 1999). Iekļauto leksēmu skaits vārdnīcās ir atšķirīgs:

vācu vārdnīcu vidējais apjoms ir 30 000–40 000 šķirkļu, bet latviešu – 15 000–16 500. Arī vārdnīcās atspoguļotā lingvistiskā informācija ne vienmēr sakrīt: vācu svešvārdu vārdnīcās ir iekļautas arī ziņas par vārda pareizrakstību, vārda dalīšanu zilbēs, par vārda akcentu, fonētisko transkripciju un gramatisko lietojumu, kas ir svarīgi, ņemot vērā svešvārdu asimilācijas praksi vācu valodā. Svarīgākie kritēriji pētījuma avotu salīdzināmībai ir vārdnīcu līdzīgie mērķi un adresāts, kā arī iekļauto svešvārdu pārstāvētās jomas. Tomēr atsevišķos gadījumos nevar izslēgt iespēju, ka svešvārdu nozīmes struktūras aprakstā izmaiņas varētu būt saistītas tieši ar atšķirīgo vārdnīcu apjomu un sastādītāju veikto šķirkļu izvēli un nozīmes aprakstu. Šā iemesla dēļ pētījumā kā papildavoti tika izmantotas arī 20. gadsimta vācu un latviešu enciklopēdijas un skaidrojošās vienalodas vārdnīcas, kas ir nozīmīgas vācu un latviešu svešvārdu leksēmu nozīmes struktūras noteikšanai.

No kopumā ekscerpētajiem 526 vācu un latviešu politiskās jomas svešvārdiem pētījumam ir atlasīti 220 svešvārdi pēc alfabēta principa ar šādiem sākuma burtiem: **A, D, I, K, M, N** un **S**. Pētījuma vārdu korpuss sastāda 42 % no pārējiem ekscerpētajiem svešvārdiem. Svešvārdu vārdnīcā tiem ir norāde uz lietojumu politikā, to skaidrojumā ir izmantotas tādas norādes kā *vara, valdība, valdošs, valstisks* utt., kā arī norādes, kas ir saistītas ar 20. gadsimta ideoloģijas mācībām.

Politiskās jomas svešvārdu izpētē nozīmīga ir leksiskās semantikas koncepcija. Vārda nozīme ietver gan zināšanas par valodu, gan arī enciklopēdiskās zināšanas, kas teorētiski gan ir nošķiramas, bet praktiski, it īpaši leksikogrāfiskajos avotos, nav atdalāmas. Līdz ar to vārdnīcā tiek iekļautas lingvistiskās un ekstralingvistiskās zināšanas par vārda formatīvu. Tajās sniegtā informācija ietekmē valodas normu. Leksikogrāfiskajos avotos vārda nozīmes aprakstam galvenokārt izmanto komponentu analīzi. Komponentu analīzes rezultātā var atšķirt vienas leksēmas nozīmi no otras, bet nevar nošķirt valodiskās zināšanas no enciklopēdiskajām zināšanām. Teorētiskajos pētījumos gan reizēm tiek apšaubīta komponentu analīzes objektivitāte, uzsverot nozīmes mainīgumu un subjektīvā faktora lomu semantisko pazīmju izvēlē, taču nepilnīga ir arī prototipu teorijas piemērotība. Pēc prototipu semantikas koncepcijas leksisko nozīmi nosaka ar kategoriju palīdzību pēc referenta pārstāvniecības pakāpes, neatdalot valodiskās zināšanas no enciklopēdiskajām zināšanām. Prototipu semantikas nepilnība ir vienotas koncepcijas trūkums, kā arī tās nenoteiktība un iekšējās pretrunas, piemēram, kategorijas noteikšanā un polisēmijas konstatēšanā. Promocijas darbā iekļauto leksēmu

nozīmes skaidrojumam leksikogrāfiskajos avotos tādēļ ir izmantota komponentu analīze, kura atspoguļo gan lingvistiskās un enciklopēdiskās zināšanas par svešvārdu, gan arī konotāciju.

Politiskās jomas svešvārdu kontrastīvā analīze šajā darbā veikta *langue* līmenī, kur nozīmību iegūst leksiski semantiskā ekvivalence un tās tipi. Sastatījumā konstatēti trīs ekvivalences tipi: absolūtā leksiski semantiskā ekvivalence, daļējā ekvivalence un neesošā jeb nulles ekvivalence (Duda, Frencela, Velers, Cimmermane 1986).

Pētījuma kontrastīvajai analīzei ir lietota bilaterālā semantiskā metodika ar iepriekš sastādītu *tertium comparationis*, pēc kura leksēmas ir analizētas pēc to (1) politiskās semēmas esamības, (2) mainīguma resp. noturīguma, (3) ideoloģijas klātbūtnes svešvārdu vārdnīcu šķirķļos, (4) vispārlietojamās un nozaru valodas semēmām un (5) pēc ekvivalences tiem.

Visi analizētie vācu valodas svešvārdi 20. gadsimta laikā uzrāda politiskās jomas semēmu: 30. gados – 75 %, 60. gados – 97 % VFR avotos, 99 % – VDR avotos, kā arī attiecīgi 90. gados – 100 % svešvārdu. Lielākā daļa analizēto vācu leksēmu, kā liecina leksikogrāfisko avotu nozīmes skaidrojumi, neuzrāda izmaiņas nozīmes struktūrā. Tomēr ievērojamai daļai analizētā materiāla – aptuveni 17 % gan VDR, gan VFR salīdzinājumā ar 30. gadu avotiem un 22 % gan VDR, gan VFR salīdzinājumā ar 90. gadu avotiem – 20. gadsimta laikā ir vērojamas atšķirības nozīmes struktūrā. Tās ir saistītas ar:

- semēmas zaudēšanu, piemēram, svešvārds *Internationalismus* 60. un 90. gadu avotos zaudē 30. gados fiksēto negatīvās ievirzes semēmu ‘nacionālo jūtu trūkums’;
- semēmas aizvietošanu, piemēram, svešvārda *Agitation* 30. gadu semēma ‘vervēšana, kūdīšana, propaganda’ 60. gadu VDR avotos aizstāta ar semēmu ‘politiska darbība plašu masu ietekmēšanai’;
- politiskās nozīmes paplašināšanos, piemēram, svešvārda *Nationalismus* semēma ‘nacionālās apziņas rašanās, nācijas centieni izveidot valsti’ ir fiksēta tikai 90. gadu avotos.

Svešvārdu nozīmes struktūras atšķirības var konstatēt arī 60. gadu VDR un VFR izdevumos. Piemēram, šķirķļa vārdam *Internationalismus* VFR avotā ir norādīta semēma ‘tiekšanās uz sadarbību starp tautām un nācijām’, bet VDR – semēma ‘marksisma-

ļeņinisma princips – visu darbaļaužu solidaritāte cīņā par komunistiskas iekārtas izveidošanu’.

Attiecībā uz valdošās ideoloģijas klātbūtni un vērtējošajām norādēm leksikogrāfisko avotu šķirķļos var secināt, ka lielākajai daļai vārdu korpusa vācu svešvārdu tās nav konstatētas: 30. gados – 90 %, 60. gados VDR – 70 % un VFR – 96 % un 90. gados – 99 % gadījumu šķirķļi ir bez eksplīcītām norādēm. Visvairāk (30 %) vērtējošo norāžu tika konstatētas VDR izdevumā (VSV Leipciga 1966). Tās fiksētas šķirķļu definīcijās, paradigmātiskajās norādēs un lietošanas piemēros, piemēram, svešvārda *Internationalismus* šķirķlis satur lietošanas piemēru ar vērtējumu „*proletarischer Internationalismus: marxistisch-leninistische Theorie u. Praxis des gemeinsamen Kampfes der internationalen Arbeiterklasse für ihre polit. u. soziale Befreiung u. für ein auf Achtung u. Gleichberechtigung aller Völker u. Nationen begründetes Zusammenleben in Frieden u. Freundschaft.*“ (latv. val. „*proletāriskais internacionālisms: marksisma-ļeņinisma teorija un prakse, kuras pamatā ir starptautiska darbaļaužu šķiras kopīgā cīņa par savu politisko un sociālo atbrīvošanu, kā arī par dzīvošanu mierā un draudzībā, balstoties uz visu tautu un nāciju respektēšanu un līdztiesību*”) (VSV Leipciga 1966: 305).

Vācu svešvārdu struktūrā konstatētas galvenokārt tikai politiskās jomas semēmas: 30. gados – 69 %, 60. gados – 77 % (VDR) un 75% (VFR), 90. gados – 66 % gadījumu. Tomēr aptuveni viena trešdaļa svešvārdu ir polisēmi un satur ne tikai politiskās jomas semēmas, bet arī vispārlietojamās un citu nozaru valodas semēmas, piemēram, svešvārda *konservativ* nozīmes struktūrā bez politiskās semēmas ‘tāds, kas ir saistīts ar konservatīvismu un iestājas par līdzšinējā saglabāšanu’ ir arī vispārlietojamās valodas semēma ‘tāds, kas ir naidīgs pret jauninājumiem’ (VSV Leipciga 1966; VSV 1999), medicīnā – semēma ‘tāds, ko ārstē, neizmantojot operatīvas metodes’ (VSV Leipciga 1966; VSV 1999), fizikas un tehnikas jomā – semēma ‘zems, niecīgs’ (VSV 1999).

Latviešu valodas vārdu korpusā svešvārdu īpatsvars ar politiskās jomas semēmām ir lielāks: 30. gados – 76 %, 60. gados – 95 %, 90. gados – 96 %. Līdzīgi kā vācu valodā arī latviešu svešvārdu politiskās nozīmes semēma visbiežāk ir konstanta. 70 % svešvārdu no 30. gadu latviešu valodas avotiem nemaina savu nozīmi 60. gadu vārdnīcās. Tāpat 82 % leksēmu no 60. gadu izdevumiem saglabā savu nozīmi 90. gados. Tomēr 30 % latviešu valodas svešvārdu no 60. gadu avotiem salīdzinājumā ar 30. gadu izdevumiem

un 18 % – no 60. gadu avotu salīdzinājumā ar 90. gadiem uzrādīja politiskās nozīmes struktūras atšķirības. Tās galvenokārt saistītas ar:

- semēmas zaudēšanu, piemēram, svešvārds *aktīvists* 60. un 90. gados avotos zaudē 30. gadu semēmu ‘kādas organizācijas biedrs, kurš politiskos mērķus vēlas sasniegt nelikumīgā veidā’;
- semēmas aizstāšanu ar pretējas ievirzes semēmu, piemēram, svešvārda *aģitators* 30. gadus semēma ‘uzkūdītājs, uzmudinātājs’ 60. un 90. gados tiek aizstāta ar semēmu ‘persona, kas nodarbojas ar aģitāciju (politisku darbību plašu masu ietekmēšanai)’;
- politiskās nozīmes struktūras paplašināšanos, piemēram, svešvārda *despotisms* semēma ‘nieroņbežotas monarhijas forma’ parādās tikai 60. un 90. gadu avotos.

Kā vācu, tā arī latviešu valodas šķirķļu lielākā daļa nesatur ideoloģijas jeb vērtējošās norādes: 30. gados tie ir 92 %, 60. gados – 64 % un 90. gados – 98 %. Vislielākais vērtējošo norāžu procentuālais īpatsvars (36 %) tika konstatēts 60. gadu avotā (LSV 1969). Tās izpaužas definīcijās, paradigmātiskajās, sintagmātiskajās un lietojuma norādēs, kā arī ilustrācijās. Piemēram, šķirķlis *monarhija* satur vērtējošu Ļeņina citātu par „ierēdņu un policijas patvaļu un tautas beztiesīgumu” (LSV 1969: 439), kas pielīdzināms ilustrācijai. Noteiktā politiskajā režīmā, piemēram, sociālistiskās ideoloģijas laikmetā, leksikogrāfiskie darbi ir pakļauti valdošās politiskās iekārtas ietekmei, un šķirķļu teksti ir šā procesa atspoguļojums.

Līdzīgi kā vācu politiskās jomas svešvārdiem arī latviešu svešvārdiem raksturīgas galvenokārt tikai politiskās semēmas, tomēr polisēmo svešvārdu nozīmes struktūrā tika konstatētas arī vispārlietojamās vai citu nozaru valodas semēmas: 30. gados – 20 %, 60. gados – 26 %, 90. gados – 36 % gadījumu, kas liecina par svešvārdu asimilāciju un valodas attīstību. Piemēram, svešvārds *diversija* satur gan politiskās jomas semēmu ‘valstij naidīgu organizāciju darbība’, gan arī militārajā leksikā lietotu semēmu ‘pavērsiens, virziena maiņa’.

Pēc ekvivalences tipu noteikšanas lielākā daļa vācu (VDR un VFR) un latviešu svešvārdu pāru 30. un 60. gados ir absolūtie leksiski semantiskie ekvivalenti: 68 % – 30. gados, 57 % – salīdzinājumā ar VDR vācu valodu un 50 % – salīdzinājumā ar VFR vācu valodu 60. gados, tad seko daļējā ekvivalence: 29 % – 30. gados, 36 % –

salīdzinājumā ar VDR vācu valodu un 37 % – salīdzinājumā ar VFR vācu valodu 60. gados. Visretāk ir sastopama nulles ekvivalence: 2 % – 30. gados, 7 % – salīdzinājumā ar VDR vācu valodu un 13 % – salīdzinājumā ar VFR vācu valodu 60. gados. 90. gados salīdzinoši liels skaits leksēmu pāru ir ar daļējo ekvivalenci – 48 %. Visvairāk absolūto leksiski semantisko ekvivalentu svešvārdu pāru vācu un latviešu valodā ir konstatēti 30. gadu periodā. Ekvivalences pakāpe salīdzinoši mazāka ir 90. gadu periodā, jo 48 % svešvārdu pāru uzrāda daļēju semantisko ekvivalenci un 5 % – nulles ekvivalenci, kas ir skaidrojams ar aizgūto svešvārdu nozīmes struktūras patstāvīgo attīstību un ar atšķirīgu kontaktlingvistisko situāciju. Svešvārdu nozīmes struktūras maiņa ir saistāma ar politisko iekārtu maiņu Vācijā un Latvijā, kā arī ar angļu valodas ietekmi vācu un latviešu valodā un ar krievu valodas ietekmes saglabāšanos mūsdienu latviešu valodā. Atsevišķos gadījumos nevar izslēgt arī leksikogrāfisko avotu sastādītāju izvēli, aprakstot leksēmu nozīmi, kuras ietekme uz pētījuma rezultātiem ir maksimāli reducēta, piesaistot papildinformācijas avotus, piemēram, enciklopēdijas u. c. uzzīņu avotus.

Pēc vācu un latviešu svešvārdu nozīmes struktūru apraksta vācu un latviešu leksikogrāfiskajos avotos ir iespējams konstatēt dažādus semantisko attieksmju tipus. 30., 60. un 90. gadu interlingvālie semantisko attieksmju tipi pētījumā ir šādi:

- 1) piederība (30. gados – 22, 60. gados – 36 (VDR) un 37 (VFR), 90. gados – 39 gadījumos);
- 2) ekvipolence (30. gados – 4, 60. gados – 7 (VDR) un 8 (VFR), 90. gados – 16 gadījumos);
- 3) iekļaušana (30. gados – 1, 60. gados – 6 (VDR) un 5 (VFR), 90. gados – 5 gadījumos);
- 4) pretnostatne (60. gados – 3 (VFR) un 90. gados – 3 gadījumos);
- 5) izslēgšana (30. gados – 2, 60. gados – 3 (VFR) gadījumos).

Semantisko attieksmju tipus var konstatēt arī intralingvāli diahroniskajā griezumā. Vācu valodā tādi bija konstatējami 55, latviešu valodā – 61 svešvārdam. Vācu valodas intralingvālie semantisko attieksmju tipi sinhroniskajā griezumā pēc VDR un VFR leksikogrāfiskajiem avotiem bija nosakāmi 29 gadījumos.

Pētījuma rezultātu izvērtējumā no valodas un politikas mijiedarbības viedokļa var konstatēt, ka vārdnīcu sastādītāji nereti izvēlējušies leksikogrāfiskajā izdevumā par

svešvārdu iekļaut konkrētajai politiskajai situācijai atbilstošu informāciju, tādējādi ietekmējot vārdnīcas lietotāju. Sociālisma iekārtas laikā latviešu svešvārdi reizēm ir mainījuši semēmu (sk., piemēram, *agītacija*) krievu valodas un tās pārstāvētās ideoloģijas ietekmē. Svešvārdu semantiskās struktūras izmaiņas notika galvenokārt vārdnīcu (LSV 1951, LSV 1969, LSV 1978) tulkošanas rezultātā. Arī VDR vācu valodu ir ietekmējuši krievu valoda, par ko liecina izmaiņas vācu svešvārdu nozīmes struktūrā; tās saistītas ar ciešo sadarbību starp VDR un PSRS, kā arī ar sociālistiskās ideoloģijas ietekmi. Izmaiņas atspoguļojas kā pozitīvi vai negatīvi vērtētas informācijas iekļaušana svešvārdu skaidrojumos (VSV Leipciga 1966, LSV 1969). Vērtējums ir iekļauts definīcijās, paradigmatiskajās, sintagmātiskajās un lietošanas norādēs, kā arī ilustrācijās, izmantojot substantīvus un adjektīvus, ar kuru palīdzību tiek atspoguļota attiecīgā konotācija (sk., piemēram, *aparteīds*). Ar lietošanas norādēm tiek veidoti pretstati (sk. *demokrātija* kā *buržuāziskā demokrātija* un *sociālistiskā demokrātija*).

20. gadsimta beigās sabiedriskajās diskusijās politiskās jomas svešvārdi reizēm iegūst no leksikogrāfiskajiem avotiem atšķirīgus nozīmes skaidrojumus, piemēram, *Demokratie* iegūst semēmas – ‘pārvaldes forma, kurā ar mērķu priekšvēlēšanu kampaņu tiek gūta uzvara, pēc kuras deputāti un valdība var pieņemt lēmumus savās interesēs’ un ‘valdīšanas forma, kura nodrošina brīvību un labklājību’, savukārt leksēmai *demokrātija* piemīt semēmas ‘vairākuma diktatūra pār mazākumu’, ‘boļševisms pār meņševismu’, kuras nav fiksētas 20. gadsimta vācu un latviešu leksikogrāfiskajos avotos.

Rezultātu kontaktlingvistiskā interpretācija ļauj secināt, ka aizguvumi ienāk tiešā un netiešā ceļā, kā arī ar svešvalodu zinātāju līdzdalību. Analizējot vārdu korpusu pēc cilmes un starpniekvalodas norādes vācu etimoloģijas vārdnīcās, varēja konstatēt, ka svešvārdu lielākā daļa (74 %) ir aizgūta no latīņu valodas, otru grupu veido grieķu cilmes vārdi (26 %). Kā starpniekvalodas ir norādītas franču, angļu un krievu valoda. Vācu valodas vārdu korpusa vienības – svešvārdi – vācu valodā ir ieviesušies jau no 14.–17. gadsimta (32 % gadījumu), arī no 18. gadsimta (21 %), 19. gadsimta (37 %) un 20. gadsimta laikā (10 %). 20. gadsimta 60. gadu VFR vācu valodā un 90. gados svešvārdu vai to semēmu uzņemšanā dominējošā ir angļu valodas ietekme, bet VDR vācu valodā bija vērojama arī krievu valodas ietekme. No krievu un angļu valodas vārdu nozīmes skaidrojošā materiāla salīdzinājuma izriet, ka, piemēram, VDR vācu svešvārda *Agitation* semēma saskan ar krievu valodas leksēmas *агитация* semēmu ‘politiska darbība plašu masu ietekmēšanai’. VFR vācu valodas svešvārda *Aggression* semēma

savukārt sakrīt ar angļu valodas *aggression* semēmu ‘naidīgi noskaņota izturēšanās, attieksme’.

Latviešu valodā politiskās jomas svešvārdi 20. gadsimta sākumā (iespējams, jau agrāk) aizgūti galvenokārt no vācu un/vai krievu valodas, 60. gados – no krievu valodas vai ar tās starpniecību, bet 90. gados dominē angļu valodas ietekme. Latviešu valodas etimoloģijas vārdnīcā (Karulis 2001) nav iekļauti vārdi no pētījuma korpusa, tāpēc to cilme un starpniekvaloda tika noteikta pēc citiem avotiem (LSV 1999 un LSV 2005). Kā galvenā starpniekvaloda 37 gadījumos ir norādīta franču valoda, bet vēsturiski tā nav bijusi latviešu valodas kontaktvaloda, tāpēc visticamāk šie svešvārdi ir ieviesušies ar vācu un/vai krievu valodas starpniecību. 11 gadījumos kā starpniekvaloda ir norādīta vācu valoda, bet divos gadījumos – krievu valoda. 30. gadu svešvārda *agītacija* semēma, piemēram, ir atbilstoša vācu valodas *Agitation* semēmai ‘vervēšana, kūdīšana’, kas liecina par vācu valodas ietekmi. Toties 60. gados tās nozīmes struktūra ir izmainījusies un atbilst krievu *агитация* semēmai. Tas liecina par krievu valodas ietekmi, kas konstatējama 60. gados un kas turpinās arī 90. gados. Uz to norāda, piemēram, arī leksēmu *demokrātisks* un *демократический* kopīgā semēma ‘tāds, kas aptver plašus tautas slāņus’.

Pētījumā izvirzītā hipotēze ir daļēji pierādījusies, jo samērā liela daļa vācu (VDR un VFR) un latviešu politiskās jomas svešvārdu ir mainījuši 20. gadsimta laikā politiskās jomas semēmu. Tas izpaužas atsevišķu semēmu izžušanā, aizstāšanā ar pretējās nozīmes semēmām, kas sevišķi raksturīgi 60. gadu Latvijas un VDR leksikogrāfiskajiem izdevumiem vai arī jaunu politiskās jomas semēmu iegūšanā. Piemēram, svešvārda *aktivists* 30. gadu semēma ‘kādas organizācijas biedrs, kurš politiskos mērķus vēlas sasniegt nelikumīgā veidā’ 60. un 90. gados latviešu valodā iegūst pretēju konotāciju ‘rosīgs kāds organizācijas biedrs’. VDR izdevumā svešvārds *Aktivist* iegūst jaunu pozitīvi vērtētu semēmu ‘izcilnieks, valstiski apbalvots darbinieks’ (VSV Leipciga 1966), kura nav fiksēta 30. gadu pamatavotā (VSV 1938) un VSV (1999) minēta kā historisms. Vācu un latviešu politiskās jomas svešvārdu nozīmes struktūras maiņa ir saistīta gan ar valdošo politisko iekārtu maiņu, gan ar atšķirīgo kontaktvalodu situāciju.

Pētījumā tika atlasīta noteikta leksikas grupa, kas neaptver visu iespējamo politiskās leksikas grupu, tomēr jau šis ierobežotais apjoms ļauj saskatīt tendences, problēmas un tālākās pētniecības perspektīvas. Veicot pētījumu pēc izlases pārbaudes principa, var saskatīt perspektīvu vācu un latviešu valodas kontrastīvajos pētījumos, kura

būtu saistāma ar politiskās jomas svešvārdu nozīmes struktūras izpēti diahroniskajā un sinhroniskajā griezumā ne tikai leksikogrāfiskajos avotos, bet arī valodas lietojumā presē, sabiedriskajās diskusijās un citos avotos. Pētījumu virzieni var attīstīties interlingvistiskajos, intralingvistiskajos un kontaktlingvistiskajos aspektos. Šeit varētu minēt iespējas veikt sastatāmus pētījumus plašākā interlingvālā perspektīvā, piemēram, izpētot politiskās jomas leksēmu nozīmes struktūru izmaiņas, balstoties uz daudzvalodu korpusu, kas būtu veidojams pēc dažādiem ekstralingvistiskajiem kritērijiem. Daudzsološa šķiet arī iespēja izziņāt starpniekvalodas lomu, leksēmu terminoloģizēšanās procesu vai polisēmijas attīstību un vispārlietojamās leksikas papildināšanos, kā arī analizēt tulkojuma lomu leksikogrāfijas praksē un leksikogrāfu ieguldījumu leksēmu nozīmes atveidē.

Tēzes

1. Pēc svešvārdu nozīmes struktūras diahroniskās izpētes 20. gadsimta 30., 60. un 90. gadu avotos atklājas, ka vācu valodā 90. gadu avotos galvenokārt saglabājas un nostiprinās 60. gadu VFR avotos fiksētā svešvārdu nozīme. 60. gadu VDR avotos kodificētā nozīme bieži vien tiek atveidota ar norādi par tās lietojumu VDR. Latviešu valodā 90. gadu avotos vērojama no krievu valodas pārņemto nozīmju saglabāšanās, 60. gadu ideoloģiskā komponenta zudums un 30. gadu nozīmju aktualizēšanās.
2. Sociālisma ideoloģijas popularizēšana ir bijusi visaptveroša, un tā atspoguļojas arī leksikogrāfijas avotos, kas tādējādi ir uzskatāmi par ideoloģijas spoguļi. Tā izpaužas vācu (VDR) un latviešu 60. gadu leksikogrāfiskajos izdevumos, kuros konstatētas līdzīgas svešvārdu leksiski semantiskās struktūras atšķirībā no tā paša perioda VFR avotiem.
3. Kontaktvalodu ietekme un to maiņa 20. gadsimtā nosaka atšķirību veidošanos vācu un latviešu svešvārdu nozīmju struktūrā. 30. gadu avotos vērojams salīdzinoši liels skaits vācu un latviešu leksēmu ar absolūto leksiski semantisko ekvivalenci nav vairs saglabāties analizētajos 60. gadu šķirķļos, un 90. gadu avotos pārsvaru gūst svešvārdi ar daļēju un nulles ekvivalenci.

Avotu un literatūras saraksts

Avoti

1. Ašmanis 1999 = Ašmanis, Miķelis (1999) *Politisko terminu vārdnīca*. Rīga : Zvaigzne.
2. AVV 1993 = *The New Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles* (1993) Lesley Brown (ed.). Oxford : Clarendon Press.
3. AVV 1995 = *Cambridge. International Dictionary of English* (1995) Cambridge : University Press.
4. dtv-L 1999 = *dtv-Lexikon* (1999) Mannheim; München : Deutscher Taschenbuch Verlag.
5. Duden 1996 = *Duden Deutsches Universalwörterbuch* (1996) 3. völlig neu bearb. u. erw. Aufl. Mannheim u. a. : Dudenverlag.
6. Duden 2001 = *Duden Deutsches Universalwörterbuch* (2001) 4. neu bearb. u. erw. Aufl. Mannheim u. a. : Dudenverlag.
7. Duden SV 1994 = *Duden. Das große Fremdwörterbuch* (1994) Mannheim u. a. : Dudenverlag.
8. EWD 1993 = *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen* (1993) Wolfgang Pfeifer (Hrsg.). 2. Aufl. München : Deutscher Taschenbuch Verlag.
9. Karulis 2001 = Karulis, Konstantīns (2001) *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. Rīga : Avots.
10. Kesnere 2005 = Kesnere, Rūta (2005) *Demokrātija ir hroniska nepilnība*. [intervija ar Vitu Matīsu] Pieejams: http://news.lv/Latvijas_Vestnesis/2005/11/22/demokratija-ir-hroniska-nepilniba [skatīts 12. 12. 2013].
11. Kluge 1999 = Kluge, Friedrich (1999) *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Elmar Seebold (Hrsg.). 23. Aufl. Berlin; New York : de Gruyter.
12. KSV 1964 = *Словарь иностранных слов* (1964) Ф. Н. Петров (ред.). Москва : Советская Энциклопедия.
13. KSV 1998 = Крысин, Л. П. (1998) *Толковый словарь иноязычных слов*. Москва : Издательство Русский язык.
14. KVV 1998 = Ожегов, С. И., Шведова, Н. Ю. (1998) *Толковый словарь русского языка*. 4. изд. Москва : Азбуковник.
15. LKV 1927–1939 = *Latviešu konversācijas vārdnīca* (1927–1939) Arveds Švābe, Aleksandrs Būmanis, Kārlis Dišlers (red.). Rīga : A. Gulbja apgādība, faksimilzd., 2000.
16. LLVV 1972–1996 = *Latviešu literārās valodas vārdnīca* (1972–1996) Laimdota Cepītis (red.) Latvijas PSR Zinātņu akadēmija. Andreja Upīša Valodas un literatūras institūts (Latvijas Zinātņu akadēmija. Latviešu valodas institūts). 8 sējumos. Rīga : Zinātne.

17. LME 1932–1936 = *Latvju mazā enciklopēdija* (1932–1936) Alfreds Bīlmanis (virsred.), Sigurds Melnalksnis (red.). 20 sējumos. Rīga : Grāmatu draugs.
18. LPE 1981–1987 = *Latvijas Padomju enciklopēdija* (1981–1987) Pēteris Jērāns, Sigurds Ziemeļis (galv. red.). 10 sējumos. Rīga : Galvenā enciklopēdiju redakcija.
19. LSV 1933–V = Vidiņš, Jānis (1933) *Svešvārdu grāmata*. 2. papild. iesp. pārstr. Juris Vidiņš. Rīga : Valters un Rapa.
20. LSV 1934 = *Svešvārdu vārdnīca* (1934) Eduards Ozoliņš (red.). Rīga : Valters un Rapa.
21. LSV 1951 = *Svešvārdu vārdnīca* (1951) L. Žukovs (red.). Tulk. no „Краткий словарь иностранных слов”. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība.
22. LSV 1969 = *Svešvārdu vārdnīca* (1969) : ap 16 500 citvalodu cilmes vārdu un terminoloģisku savienojumu. Rīga : Liesma.
23. LSV 1978 = *Svešvārdu vārdnīca* (1978) : ap 16 500 citvalodu cilmes vārdu un terminoloģisku savienojumu. 2. pārlab. un papild. izd. Rīga : Liesma.
24. LSV 1999 = *Svešvārdu vārdnīca* (1999). Juris Baldunčiks (red.). Rīga : Jumava.
25. LSV 2005 = *Svešvārdu vārdnīca* (2005) : vairāk nekā 10 000 citvalodu cilmes vārdu un terminoloģisku vārdkopu. Juris Baldunčiks, Kornēlija Pokrotiece. Rīga : Jumava.
26. Politik-Forum 2005 = Politik-Forum. Plattform für politische Diskussion und Information (2005) : *Sozialistische Demokratie*. Pieejams: <http://www.politikforum.de/forum/showthread> [skatīts 01. 07. 2013].
27. Politiskā enciklopēdija 1987 = *Politiskā enciklopēdija* (1987). Pēteris Jērāns (galv. red.). Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija.
28. UTG 2007 = *Unser tägliches Griechisch* : Lexikon des griechischen Spracherbes (2007) Bernhard Kytzler, Lutz Redemund, Nikolaus Eberl (Hrsg.). 3. Aufl. Mainz am Rhein : Verlag Philipp von Zabern.
29. UTL 2007 = *Unser tägliches Latein* : Lexikon des lateinischen Spracherbes (2007) Bernhard Kytzler, Lutz Redemund (Hrsg.). 7. Aufl. Mainz am Rhein : Verlag Philipp von Zabern.
30. VDUDENB 1970 = *Duden. Bedeutungswörterbuch* (1970) Paul Grebe, Rudolf Köster, Wolfgang Müller (Hrsg.). Duden Bd. 10. Mannheim; Wien; Zürich : Bibliographisches Institut.
31. VGD 1930 = *Der große Duden* (1930) : Rechtschreibung der deutschen Sprache und der Fremdwörter. Theodor Mathias (Hrsg.). 10. Neubearb. u. erw. Aufl. Leipzig : Bibliographisches Institut.
32. VML 1924–1933 = *Meyers Lexikon* (1924–1933) 7. Aufl. in vollständig neuer Bearbeitung. In 15 Bd. Leipzig : Bibliographisches Institut.
33. WDG 1980–1982 = *Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache* (1980–1982) Ruth Klappenbach, Helene Malige-Klappenbach (Hrsg.). In 6 Bd. Berlin : Akademie-Verlag.

34. VSV 1933 = *Das deutsche Wort* (1933) : Rechtschreibung und Erklärung des deutschen Wortschatzes sowie der Fremdwörter, nach den amtlichen Regeln bearbeitet. Richard Pekrun (Hrsg.). Leipzig : Dollheimer.
35. VSV 1938 = *Deutsches Wörterbuch und Fremdwörterbuch* (1938) : unter Berücksichtigung der amtlichen Regeln, der Zeichensetzung und der Silbentrennung. Walter Hardt, F. A. Fredrich (Hrsg.). Berlin : Soll und Haben.
36. VSV 1999 = *Das Große Fremdwörterbuch* (1999) Friedhelm Hübner (Hrsg.). Berlin : Humboldt.
37. VSV Leipziga 1966 = *Fremdwörterbuch* (1966) Horst Klien (Hrsg.). Leipzig : VEB Bibliogr. Inst.
38. VSV Manheima 1966 = *Duden. Fremdwörterbuch* (1966) Karl Heinz Ahlheim (Hrsg.). Bd. 5. Mannheim : Dudenverlag.

Izmantotā literatūra

1. Albrechts 2005 = Albrecht, Jörn (2005) *Übersetzung und Linguistik : Grundlagen der Übersetzungsforschung*. Tübingen : Narr.
2. Apresjans 1962 = Апресян, Юрий (1962) *О понятиях и методах структурной лексикологии*. Проблемы структурной лингвистики. Москва : Изд. АН СССР, с. 141–161.
3. Apresjans 1974 = Апресян, Юрий (1974) *Лексическая семантика: синонимические средства языка*. Москва : Наука.
4. Baldingers 1957 = Baldinger, Kurt (1957) *Die Semasiologie. Versuch eines Überblicks*. Berlin: Akademie-Verlag.
5. Baldunčiks 1989 = Baldunčiks, Juris (1989) *Anglicismi latviešu valodā*. Rīga : Zinātne.
6. Baldunčiks 2002 = Baldunčiks, Juris (2002) Internationalization of Terminology: „Cosmopolitan” Vocabulary Revisited. In: Merja Koskela (ed.). *Vaasan Yliopiston Julkaisuja. Proceedings of the University of Vaasa : Reports*. Porta Scientiae II. Vaasa : University of Vaasa, pp. 453–458.
7. Baldunčiks 2003 = Baldunčiks, Juris (2003) Rakstu avotu liecības par aizgūšanas mehānismu: sākumlietojums un adaptācija. No: *Baltu filoloģija 12 (1)*. Rīga : LU, 15.–25. lpp.
8. Baldunčiks 2005a = Baldunčiks, Juris (2005) Ar leksikas aizgūšanu saistītie jēdzieni un terminoloģija mūsdienu latviešu valodniecībā. No: *Linguistica Lettica 14*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 174.–188. lpp.
9. Baldunčiks 2005b = Baldunčiks, Juris (2005) Svešvārdu vārdnīca : priekšvārds. No: Juris Baldunčiks, Kornēlija Pokrotiece. *Svešvārdu vārdnīca*. Rīga : Jumava, 5.–9. lpp.
10. Baldunčiks 2006 = Baldunčiks, Juris (2006) Aizguvumi 16. gadsimta latviešu valodas rakstu pieminekļos un G. Manceļa vārdnīcā. No: *Letonikas pirmais kongress : valodniecības raksti*. Rīga : Latvijas Zinātņu akadēmija, 40.–48. lpp.

11. Becs 1959 = Betz, Werner (1959) Lehnwörter und Lehnprägungen im Vor- und Frühdeutschen. In: Friedrich Maurer, Friedrich Stroh, (Hrsg.). *Deutsche Wortgeschichte*. Bd. 1. Berlin : de Gruyter, S. 127–147.
12. Bendiks 1968 = Bendiks, Hermanis (1968) Latviskās svešvārdu rakstības gadu desmits. No: Hermanis Bendiks (red.). *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 4. laid. Rīga: Liesma, 116.– 129. lpp.
13. Bergenholcs, Kaufmanis 1996 = Bergenholz, Henning, Kaufmann, Uwe (1996) Enzyklopädische Informationen in Wörterbüchern. In: Nico Weber (Hrsg.). *Semantik, Lexikographie und Computeranwendungen*. Tübingen : Niemeyer, S. 167–182.
14. Bergenholcs, Tarps 2005 = Bergenholtz, Henning, Tarp, Sven (2005) Wörterbuchfunktionen. In: Irmhild Barz, Henning Bergenholtz, Jarmo Korhonen (Hrsg.). *Schreiben, Verstehen, Übersetzen, Lernen : zu ein- und zweisprachigen Wörterbüchern mit Deutsch*. [Finnische Beiträge zur Germanistik, 14]. Frankfurt a. M. u. a. : Lang, S. 11–25.
15. Bergmanis 1995 = Bergmann, Rolf (1995) 'Europäismus' und 'Internationalismus': zur lexikologischen Terminologie. In: *Sprachwissenschaft*, Nr. 20, S. 239–277.
16. Bērenfengers 2002 = Bärenfänger, Olaf (2002) Merkmals- und Prototypensemantik: einige grundsätzliche Überlegungen. In: *Linguistik online*, Nr. 12. Pieejams: http://www.linguistik-online.de/12_02/baerenfaenger.pdf [skatīts 12. 12. 2013].
17. Bīrvišs 1965 = Bierwisch, Manfred (1965) Eine Hierarchie syntaktisch-semantischer Merkmale. In: *Studia grammatica*, Nr. 5, S. 29–86.
18. Bīrvišs 1969 = Bierwisch, Manfred (1965) Strukturelle Semantik. In: *Deutsch als Fremdsprache*, Nr. 2, S. 66–74.
19. Blanks 2001 = Blank, Andreas (2001) *Einführung in die lexikalische Semantik für Romanisten*. [Romanistische Arbeitshefte, 45]. Tübingen : Niemeyer.
20. Blinkena, Hirša, Veisbergs 2007 = Blinkena, Aina; Hirša, Dzintra; Veisbergs, Andrejs (2007) Valodas situācija 60.–80. gados un Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Valodu likums. No: Daiga Joma (sast. un zin. red.). *Latviešu valoda 15 neatkarības gados : lingvistiskā situācija, attieksme, procesi, tendences*. Rīga : Zinātne, 37.–52. lpp.
21. Blütners 1995 = Blutner, Reinhard (1995) Prototypen und kognitive Semantik. In: Gisela Harras (Hrsg.). *Die Ordnung der Wörter : kognitive und lexikalische Strukturen*. [Institut für Deutsche Sprache. Jahrbuch 1993]. Berlin; New York : de Gruyter, S. 227–270.
22. Brēkle 1972 = Brekle, Hermann Ernst (1972) *Semantik : eine Einführung in die sprachwissenschaftliche Bedeutungslehre*. 3. unveränd. Aufl. München : Wilhelm Fink Verlag.
23. Burkhardts 1996 = Burkhardt, Armin (1996) Politolinguistik: Versuch einer Ortsbestimmung. In: Josef Klein, Hajo Diekmannshenke (Hrsg.). *Sprachstrategie und Dialogblockaden : linguistische und politikwissenschaftliche Studien zur politischen Kommunikation*. [Sprache, Politik, Öffentlichkeit, 7]. Berlin; New York : de Gruyter, S. 75–100.

24. Bušs, Baldunčiks 1985 = Бушс, Оярс; Балдунчикс, Юрис. (1985). О критериях выделения лексических интернационализмов (преимущественно евразычного ареала). No: *Mokslo kalbos kultūros ir terminologijos problemos*. Vilnius: Mokslas, 34.–38. lpp.
25. Büre 2006 = Buer, Antje (2006) „*Sprache in der BRD*“ und „*Sprache der Wende*“ als Gegenstandsbereiche der *Sprache- und Politikforschung*. Essen: LINSE Pieejams: http://www.linse.uni-due.de/linse/esel/arbeiten/DDR_und_Wende.pdf [skatīts 12. 12. 2013].
26. Būsmane 2002 = Bußmann, Hadumod (2002) *Lexikon der Sprachwissenschaft*. 3. aktual. u. erw. Aufl. Stuttgart : Kröner.
27. Danešs 1982 = Daneš, František (1982) Zur Theorie des sprachlichen Zeichensystems. In: Jürgen Scharnhorst, Erika Ising (Hrsg.). *Grundlagen der Sprachkultur* : Beiträge der Prager Linguistik zur Sprachtheorie und Sprachpflege. Teil 2. Berlin : Akademie-Verlag , S. 132–173.
28. Dauzess 1989 = Dausas, August (1989) *Grundbegriffe der Lexematik: Methoden und Problem der Wortschatzbetrachtung in Synchronie und Diachronie*. Stuttgart : Steiner-Verlag.
29. Derneris 1992 = Dörner, Andreas (1992) Politische Lexik in deutschen und englischen Wörterbüchern: metalexikographische Überlegungen und Analysen in kulturwissenschaftlicher Absicht. In: Gregor Meder, Andreas Dörner (Hrsg.) *Worte, Wörter, Wörterbücher*. Lexikographische Beiträge zum Essener Linguistischen Kolloquium. Tübingen : Niemeyer, S. 123–138.
30. Di Avizedu du Kampu 1998 = de Avezedo do Campo, José Luis (1998) *Kontrastive Linguistik und Übersetzungswissenschaft : Theorie und Praxis*. Portugiesisch, Spanisch, Französisch, Englisch, Deutsch. [Lehr- und Arbeitshefte zur Lusitanistik/Hispanistik der Universität Rostock]. Rostock : Univ. Inst. für Romanistik.
31. Dipuī-Engelharda 1995 = Dupuy-Engelhardt, Hiltraud (1995) Zur Beschreibung der lexikalischen Bedeutung. In: Ulrich Hoinkes (Hrsg.). *Panorama der lexikalischen Semantik*. Thematische Festschrift aus Anlaß des 60. Geburtstages von Horst Geckeler. [Tübinger Beiträge zur Linguistik, 412]. Tübingen : Narr, S. 151–158.
32. Dīkmanis 1975 = Dieckmann, Walther (1975) *Sprache in der Politik : Einführung in die Pragmatik und Semantik der politischen Sprache*. [Sprachwissenschaftliche Studienbücher, 2]. 2. Aufl. Heidelberg : Carl Winter.
33. Dīkmanis 1981 = Dieckmann, Walther (1981) Sprache und Ideologie: über die Ideologiegebundenheit der Sprache und die Macht des Wortes. In: Walther Dieckmann (Hrsg.). *Politische Sprache, politische Kommunikation*. Vorträge, Aufsätze, Entwürfe. [Sprachwissenschaftliche Studienbücher, 2]. Heidelberg : Winter, S. 43–56.
34. Dīkmanis 1988 = Dieckmann, Walther (1988) Man kann und sollte Bedeutungserläuterung und Sachbeschreibung im Wörterbuch trennen: ein Plädoyer für Sprachwörterbücher. In: Horst Haider Munske, Peter von Polenz, Oskar Reichmann, Rainer Hildebrandt (Hrsg.). *Deutscher Wortschatz*. Lexikologische Studien. FS Ludwig Erich Schmidt zum 80. Geburtstag von seinen Marburger Schülern. Berlin; New York : de Gruyter, S. 791–812.

35. Dīkmanis 2005 = Dieckmann, Walther (2005) Deutsch: politisch-politische Sprache im Gefüge des Deutschen. In: Jörg Kilian (Hrsg.). *Sprache und Politik : Deutsch im demokratischen Staat*. [Thema Deutsch, 6]. Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich : Dudenverlag, S. 11–30.
36. Drukss 1984 = Drux, Rudolf (1984) Terminologie und Gegenstand der Sprachkontaktforschung. In: Werner Besch, Oskar Reichmann, Stefan Sonderegger (Hrsg.). *Sprachgeschichte : ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache*. 1. Hlbd. [Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, 2]. Berlin; New York : de Gruyter, S. 845–861.
37. Druviete 1997 = Druviete, Ina (1997) Latvia. In: Hans Goebel, Armin Burkhardt, Gerold Ungeheuer, Herbert Ernst Wiegand, Hugo Steger, Klaus Brinker (Hrsg.). *Kontaktlinguistik : ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. [Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, 12]. Berlin : de Gruyter, S. 1906–1912.
38. Druviete 2007 = Druviete, Ina (2007) Valodas politikas tradīcijas Latvijā 20. gs. sākumā. No: Daiga Joma (sast. un zin. red.). *Latviešu valoda 15 neatkarības gados : lingvistiskā situācija, attieksme, procesi, tendences*. Rīga : Zinātne, 13.–16. lpp.
39. Druviete 2010 = Druviete, Ina (2010) Latviešu valodas sociolingvistisko funkciju dinamika kontaktvalodu ietekmē. No: Ina Druviete. *Skatījums: valoda, sabiedrība, politika*. Rīga: Latvijas Universitāte, 220.–228. lpp.
40. Duda, Frencela, Vellers, Cimmermane 1986 = Duda, Walter; Frenzel, Maria; Wöller, Egon; Zimmermann, Tatjana (1986) *Zu einer Theorie der zweisprachigen Lexikographie : Überlegungen zu einem neuen russisch-deutschen Wörterbuch*. [Linguistische Studien, Arbeitsberichte, 142]. Berlin : Zentralist. f. Sprachwiss. d. Akad. d. Wiss. d. DDR.
41. Duden online 2013 = *Das Wörterbuch Duden online* (2013) Bibliographisches Institut (Hrsg.) Pieejams : <http://www.duden.de/> [skatīts 12. 12. 2013].
42. Džozefs 2008 = Džozefs, Džons Ē. (2008) *Valoda un politika*. Tulk. Romāra Valdmane. Rīga: Zinātne.
43. ELL 2006 = *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Keith Snown (ed.). Vol. 2. Amsterdam : Elsevier.
44. Enela-Nilsone (2008) = Enell-Nilson, Mona (2008) „In einer Birke an der Szene sitzt ein kleiner Junge [...]“. Schwedisch-deutsche falsche Freunde als ein Phänomen interindividueller und individueller Wortschätze. [Acta Vasaensia, 186]. Vaasa : Universitas Wasaensis. Pieejams: www.uwasa.fi/materiaali/pdf/isbn_978-952-476-211-3.pdf [skatīts 12. 12. 2013].
45. Fanzelovs 1991 = Fanselow, Gisbert (1991) Wortsemantik. In: Armin von Stechow, Dietrich Wunderlich (Hrsg.). *Semantik : ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung*. [Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, 6]. Berlin; New York : de Gruyter, S. 53–70.
46. Fāters 1999 = Vater, Heinz (1999) Wort und Begriff – eine terminologische Klärung. In: Andrzej Kaṅny, Christoph Schatte (Hrsg.). *Das Deutsche von innen und außen*. Ulrich Engel zum 60. Geburtstag. [Seria Filologia Germańska, 44] Poznań : Wydawnictwo naukowe, S. 147–153.

47. Filipecs 1966 = Filipec, Josef (1966) Probleme des Sprachzentrums und der Sprachperipherie im System des Wortschatzes. In: *Travaux Linguistiques de Prague*. Nr. 2. Prague : Academia, S. 81–95.
48. Fivēgers 1977 = Viehweger, Dieter (1977) *Probleme der semantischen Analyse*. [Studia Grammatica, 15]. Berlin : Akademie Verlag.
49. Folmerts 2003 = Volmert, Johannes (2003) Internationalismen und die Rolle des Lateins als „Muttersprache Europas“: neuerlicher Versuch einer theoretischen und methodischen Grundlegung der Internationalismen-Forschung. In: Peter Braun, Burkhard Schaefer, Johannes Volmert (Hrsg.). *Internationalismen II : Studien zur interlingualen Lexikologie und Lexikographie*. [Reihe Germanistische Linguistik, 246]. Tübingen : Niemeyer, S. 23–50.
50. Frāsa 2002 = Fraas, Claudia (2002) Wissen als kognitives und als sozial bestimmtes Phänomen zur sprachlichen Manifestation von Bedeutungswissen. In: Inge Pohl (Hrsg.). *Prozesse der Bedeutungskonstruktion*. [Sprache – System und Tätigkeit, 40]. Frankfurt a. M. u. a. : Lang, S. 39–58.
51. Fricše 2003 = Fritzsche, Karl Peter (2003) Politische Landeskunde. In: Alois Wierlacher, Andrea Bogner (Hrsg.). *Handbuch interkulturelle Germanistik*. Stuttgart; Weimar : Verlag J. B. Metzler, S. 519–527.
52. Ganzela 1991 = Gansel, Christina (1991) Zu Problemen des Sprachwissens und der Repräsentation sprachlicher Bedeutungen. In: Inge Pohl, Gerhard Bartels (Hrsg.). *Sprachsystem und sprachliche Tätigkeit*. Festschrift zum 65. Geburtstag von Prof. Dr. Phil. habil. Karl-Ernst Sommerfeldt. Frankfurt a. M. : Lang, S. 125–139.
53. Gestere 2001 = Gester, Silke (2001) *Anglizismen im Tschechischen und im Deutschen: Bestandsaufnahme und empirische Analyse im Jahr 2000*. [Freiburger Beiträge zum Einfluss der angloamerikanischen Sprache und Kultur auf Europa, 7]. Frankfurt a. M. u. a. : Lang.
54. Girnts 2002 = Girnth, Heiko (2002) *Sprache und Sprachverwendung in der Politik: eine Einführung in die linguistische Analyse öffentlich-politischer Kommunikation*. [Germanistische Arbeitshefte; 39]. Tübingen : Niemeyer.
55. Gladrovs 1997 = Gladrow, Wolfgang (1997) Prinzipien der konfrontativen Linguistik. In: Norbert Dittmar, Martina Rost-Roth (Hrsg.). *Deutsch als Zweit- und Fremdsprache : Methoden und Perspektiven einer akademischen Disziplin*. 2. durchges. Aufl. [Werkstattreihe Deutsch als Fremdsprache, 52]. Frankfurt a. M. u. a. : Lang, S. 23–34.
56. Gotlībs 1984 = Gottlieb, Karl Heinrich (1984) Grundprinzipien eines Wörterbuchs der „falschen Freunde des Übersetzers“: ein Beitrag zur praktischen Lexikographie. In: Herbert Ernst Wiegand (Hrsg.). *Studien zur neuhochdeutschen Lexikographie*. Hildesheim; Zürich; New York : Georg Olms Verlag, S. 103–134.
57. Greims 1966 = Greimas, Algirdas Julien (1966) *Sémantique structurale. Recherche de méthode*. Paris : Larousse.
58. Greims 1971 = Greimas, Algirdas Julien (1971) *Strukturelle Semantik. Methodologische Untersuchungen*. Übersetzung aus dem Französischen von Jens Ihwe. [Wissenschaftstheorie, Wissenschaft und Philosophie, 4] Braunschweig : Vieweg.

59. Grünerts 1984 = Grünert, Horst (1984) Deutsche Sprachgeschichte und politische Geschichte in ihrer Verflechtung. In: Werner Besch, Oskar Reichmann, Stefan Sonderegger (Hrsg.). *Sprachgeschichte : ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*. 1. Hlbd. [Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, 2]. Berlin; New York : de Gruyter, S. 29–37.
60. Harasa 1991 = Harras, Gisela (1991) Zugänge zu Wortbedeutungen. In: Gisela Harras, Ulrike Haß, Gerhard Strauß (Hrsg.). *Wortbedeutungen und ihre Darstellung im Wörterbuch*. [Schriften des Instituts für Deutsche Sprache, 3]. Berlin; New York : de Gruyter, S. 3–96.
61. Hellers 1966 = Heller, Klaus (1966) *Das Fremdwort in der deutschen Gegenwart: Untersuchungen im Bereich der Gebrauchssprache*. Leipzig : VEB Bibl. Inst.
62. Henings 2005 = Henning, Detlef (2005) Formen kultureller Autonomie in den baltischen Staaten. In: Gerd von Pistohlkors, Matthias Weber (Hrsg.). *Staatliche Einheit und nationale Vielfalt im Baltikum*. Festschrift für Prof. Dr. Michael Garleff zum 65. Geburtstag. [Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa, 26]. München : R. Oldenbourg Verlag, S. 47–68.
63. Henne, Vīgands 1973 = Henne, Helmut; Wiegand, Herbert Ernst (1973) Pleremik. In: Hans Peter Althaus, Helmut Henne, Herbert Ernst Wiegand (Hrsg.). *Lexikon der Germanistischen Linguistik*. Tübingen : Niemeyer, S. 132–144.
64. Hēgers 1964 = Heger, Klaus (1964) Die methodologischen Voraussetzungen von Onomasiologie und begrifflicher Gliederung. In: *Zeitschrift für Romanische Philologie* Nr. 80, S. 486–516.
65. Hēgers 1971 = Heger, Klaus (1971) *Monem, Wort und Satz*. Tübingen: Niemeyer.
66. Hiltijs 1997 = Hilty, Gerold (1997) Komponentenanalyse und Prototypensemantik. In: Ulrich Hoinkes, Wolf Dietrich (Hrsg.). *Kaleidoskop der lexikalischen Semantik*. [Tübinger Beiträge zur Linguistik, 428]. Tübingen : Narr, S. 63–69.
67. Hirša, Veisbergs 2008 = Language Situation in the 1960s-1980s and the Language Law of the Latvian Soviet Socialist Republic. In: Daiga Joma; Andrejs Veisbergs (scien. ed.). *Break-out of Latvian. A Sociolinguistic Study of Situation, Attitudes, Processes and Tendencies*. Rīga : Zinātne, pp. 37 – 54.
68. Hundsnuršers 1970 = Hundsnurscher, Franz (1970) *Neuere Methoden der Semantik: eine Einführung anhand deutscher Beispiele*. Tübingen : Niemeyer.
69. Ikere 1991 = Ikere, Zaiga (1991) *Vārda leksiskā nozīme*. Daugavpils : Daugavpils Pedagoģiskais institūts.
70. Iluks 1974 = Iluk, Jan (1974) Zur Fremdwort- und Lehnwortfrage. In: *Muttersprache*. Nr. 84, S. 287–290.
71. Jans 1990 = Yang, Wenliang (1990) *Anglizismen im Deutschen : am Beispiel des Nachrichtenmagazins „Der Spiegel“*. Tübingen : Niemeyer.
72. Jansone 1997 = Jansone, Ilga (1997) Vārds leksikogrāfijā. No: Ieva Ozola (sastād.) *Vārds un tā pētīšanas aspekti*. Rakstu krājums. Liepāja : LPA, 45.–52. lpp.
73. Kacs 1966 = Katz, Jerrold J. (1966) The Semantic Component of a Linguistic Description. In: *Zeichen und System der Sprache* Nr. 3, 195–224.

74. Kacs, Fodors 1970 = Katz, Jerrold J., Fodor, Jerry A. (1970) Die Struktur einer semantischen Theorie. In: Hugo Steger (Hrsg.). *Vorschläge für eine strukturelle Grammatik*. Darmstadt : Wiss. Buchgesellschaft, S. 202–268.
75. Kagaine 2004 = Kagaine, Elga (2004) *Lokālie somugrismi latviešu valodas Ziemeļrietumvidzemes izloksnēs*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts.
76. Karla 1982 = Karl, Ilse (1982) *Linguistische Probleme der zweisprachigen Lexikographie: eine Nachlese praktischer Wörterbucharbeit*. [Linguistische Studien. Reihe A. Arbeitsberichte, 96]. Berlin : Zentralinst. f. Sprachwiss. d. Akad. d. Wiss.
77. Karla 1987 = Karl, Ilse (1987) Ermittlung und Darstellung semantischer Mikro- und Mediostrukturen von lexikalischen Einheiten. In: Erhard Agricola (Hrsg.). *Studien zu einem Komplexwörterbuch der lexikalischen Mikro-, Medio- und Makrostrukturen*. Berlin : Zentralinst. f. Sprachwiss. d. Akad. d. Wiss., S. 5–45.
78. Karvela 1993 = Karvela, Ionna (1993) *Das Fremde und das Eigene: zum Stellenwert des Fremdwortes im Deutschen und Griechischen*. [Europäische Hochschulschriften, Reihe 21, Linguistik, 132] Frankfurt a. M. u. a. : Lang.
79. Kaucs 2000 = Kautz, Ulrich (2000) *Handbuch Didaktik des Übersetzens und Dolmetschens*. München : Iudicium.
80. Kellers 1999 = Keller, Rudi (1996) Begriff und Bedeutung. In: Joachim Grabowski, Gisela Harras, Theo Herrmann (Hrsg.). *Bedeutung – Konzepte – Bedeutungskonzepte : Theorie und Anwendung in Linguistik und Psychologie*. [Psycholinguistische Studien]. Opladen : Westdeutscher Verlag, S. 47–66.
81. Kirkness 1990 = Kirkness, Alan (1990) Das Fremdwörterbuch. In: Franz Josef Hausmann, Oskar Reichmann, Herbert Ernst Wiegand und Ladislav Zgusta (Hrsg.). *Wörterbücher : ein internationales Handbuch zur Lexikographie*. 2. Tlbd.: [Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, 5]. Berlin; New York : de Gruyter, S. 1168–1178.
82. Klains 1975 = Clyne, Michael (1975) *Forschungsbericht Sprachkontakt : Untersuchungsergebnisse und praktische Probleme*. [Monographie. Linguistik und Kommunikationswissenschaft, 18]. Düsseldorf : Scriptor Verlag Kronberg.
83. Kleibers 1993 = Kleiber, Georges (1993) *Prototypensemantik: eine Einführung*. Die Übersetzung aus dem Französischen ins Deutsche v. Michael Schreiber. Tübingen : Narr.
84. Kleins 1989 = Klein, Josef (1989) Wortschatz, Wortkampf, Wortfelder in der Politik. In: Josef Klein (Hrsg.). *Politische Semantik : bedeutungsanalytische und sprachkritische Beiträge zur politischen Sprachverwendung*. Opladen : Westdeutscher Verlag, S. 3–51.
85. Klemperers 2004 = Klemperers, Viktors (2004) *LTI: Trešā reiša valoda : filologa piezīmes*. Tulk. un pēcv. aut. Helēna Demakova; zin. red. Uldis Tīrons. Rīga : AGB.
86. Kollers 1978 = Koller, Werner (1978) Äquivalenz in kontrastiver Linguistik und Übersetzungswissenschaft. In: Lillebill Grähs, Gustav Korlén, Bertil Malmberg (Hrsg.). *Theory and Practice of Translation*. [Nobel Symposium, Stockholm, September 6–10.]. Bern; Frankfurt a. M.; Las Vegas : Lang, S. 69–89.

87. Kollers 2001 = Koller, Werner (2001) *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. 6. durchges. u. aktual. Aufl. [UTB für Wissenschaft: Uni-Taschenbücher, 819]. Wiebelsheim : Quelle und Meyer.
88. Kollers 2004 = Koller, Werner (2004) Der Begriff der Äquivalenz in der Übersetzungswissenschaft. In: Harald Kittel, Armin Paul Frank, Norbert Greiner, Theo Hermans, Werner Koller, José Lambert, Fritz Paul (Hrsg.). *Übersetzung. Translation. Traduction : ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung*. Hlbd.1. [Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft, 26]. Berlin; New York : Walter de Gruyter, S. 343–354.
89. Konerdings 1999 = Konerding, Klaus-Peter (1999) Merkmale, Bedeutungspostulate, Prototypen, Schemata – Aspekte der Kompatibilität prominenter Modelle in der Semantik. In: Inge Pohl (Hrsg.). *Interdisziplinarität und Methodenpluralismus in der Semantikforschung* [Beiträge der Konferenz „Interdisziplinarität und Methodenpluralismus in der Semantikforschung“ an der Universität Koblenz-Landau/ Abteilung Landau, 1998], [Sprache, 29]. Frankfurt a. M. u. a.: Lang, S. 19–41.
90. Koseriu 1970 = Coseriu, Eugenio (1970) Semantik, innere Sprachform und Tiefenstruktur. In: *Folia Linguistica* Nr. 4, S. 53–63.
91. Koseriu 1976 = Coseriu, Eugenio (1976) Die funktionale Betrachtung des Wortschatzes. In: Hugo Moser (Hrsg.). *Problem der Lexikologie und Lexikographie*. Jahrbuch 1975 des Instituts für die deutsche Sprache. [Sprache der Gegenwart. Schriften des Instituts für die deutsche Sprache]. Düsseldorf : Pädagogischer Verlag Schwann, S. 7–25.
92. Koseriu 1981 = Coseriu, Eugenio (1981) Kontrastive Linguistik und Übersetzung: ihr Verhältnis zueinander. In: Wolfgang Kühlwein, Gisela Thome, Wolfram Wilss (Hrsg.). *Kontrastive Linguistik und Übersetzungswissenschaft*. [Akten des Internationalen Kolloquiums Trier/Saarbrücken 25.–30. Sept. 1978.]. München : Fink, S. 183–199.
93. Kromanis 1992 = Kromann, Hans-Peder (1992) Von der lexikalischen Inkongruenz zur sememischen Äquivalenz. In: Susanne R. Anschütz (Hrsg.). *Texte, Sätze, Wörter und Moneme*. Festschrift für Klaus Heger zum 65. Geburtstag. Heidelberg : Heidelberger Orientverlag, S. 389–397.
94. Lajonss 1983 = Lyons, John (1983) *Die Sprache*. Übersetzt aus dem Englischen ins Deutsche v. Christoph Gutknecht. München : Beck
95. Laua 1963 = Laua, Alise (1963) *Mantotā un aizgūtā leksika*. Rīga : LVU Latviešu valodas katedra.
96. Laua 1981 = Laua, Alise (1981) *Latviešu leksikoloģija*. 2. papild. izd. Rīga : Zvaigzne.
97. Levandovskis 1994 = Lewandowski, Theodor (1994) *Linguistisches Wörterbuch*. 6. Aufl. In 3 Bd. Heidelberg; Wiesbaden : Quelle u. Meyer.
98. Libe 1975 = Lübbe, Hermann (1975) Der Streit um Worte. In: Gerd-Klaus Kaltenbrunner (Hrsg.). *Sprache und Herrschaft : die umfunktionierten Wörter*. München : Herder, S. 87–111.

99. Līdi 1985 = Lüdi, Georges (1985): Zur Zerlegbarkeit von Wortbedeutungen. In: Christoph Schwarze, Dieter Wunderlich (Hrsg.). *Handbuch der Lexikologie*. Königstein/Ts.: Athenäum, S. 64–102.
100. Lokmane 2008 = Lokmane, Ilze (2008) Politikas valodas semantiskais aspekts. No: Andrejs Veisbergs (galv. red.) *Latvijas Universitātes raksti: Valodniecība. Latvistika*. 728. sēj. Rīga: Latvijas Universitāte, 81. – 91. lpp.
101. Luceiers 1985 = Lutzeier, Peter Rolf (1985) *Linguistische Semantik*. Stuttgart : Metzler.
102. Ludvigs 1982 = Ludwig, Klaus-Dieter (1982) Zu normativen, konnotativen und stilistischen Angaben in Wörterbucheintragen. In: Erhard Agricola, Joachim Schildt, Dieter Viehweger (Hrsg.). *Wortschatzforschung heute : aktuelle Probleme der Lexikologie und Lexikographie*. Leipzig : VEB Verlag Enzyklopädie, S. 166–181.
103. Ļipčuks 1991 = Lipczuk, Ryszard (1991) „Falsche Freunde des Übersetzers“: Forschungsprobleme und Streitfragen. In: Eijiro Iwasaki (Hrsg.). *Begegnung mit dem „Fremden“ : Grenzen – Traditionen – Vergleiche*. [Internationalen Germanisten-Kongresses in Tokio 1990]. Akten des VII. Bd. 4. München : Iudicium, S. 404–411.
104. Meiers 1980 = Meier, Georg F. (1980) Das Semem und seine noematische Struktur. In: *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung*, Nr. 33, S. 647–654.
105. Milans 1989 = Milan, Carlo (1989). Falsche Freunde: ein besonderes Problem der kontrastiven Lexikologie (deutsch-italienisch). In: *Sprachwissenschaft*, Nr. 14, S. 384–404.
106. MLLVG 1959 = Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūts (1959) *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. I daļa. Rīga : Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevn.
107. MLS 2010 = Helmut Glück (Hrsg.) (1993) *Metzler Lexikon Sprache*. Stuttgart; Weimar : Verlag J. B. Metzler.
108. MLVV 2008 = *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca* (2008) Ieva Zuicena (red.). Pieejams: <http://www.tezaurs.lv/mlvv/> [skatīts 12. 12. 2013].
109. Munske 1988 = Munske, Horst Haider (1988) *Ist das Deutsche eine Mischsprache?: zur Stellung der Fremdwörter im deutschen Sprachsystem*. In: Horst Haider Munske (Hrsg.). *Deutscher Wortschatz*. Berlin; New York : de Gruyter, S. 46–73.
110. Munske 2001 = Munske, Horst Haider (2001) Fremdwörter in deutscher Sprachgeschichte: Integration oder Stigmatisierung? In: Gerhard Stickel (Hrsg.). *Neues und Fremdes im deutschen Wortschatz : Aktueller lexikalischer Wandel*. [Institut für Deutsche Sprache. Jahrbuch 2000]. Berlin; New York : de Gruyter, S. 11–29.
111. Naida 1964 = Nida, Eugene A. *Toward a Science of Translating. With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*. Leiden: Brill.

112. Neiberts 1978 = Neubert, Albrecht (1978). Arten der lexikalischen Bedeutung. In: Albrecht Neubert (Hrsg.). *Zur lexikalischen Semantik des Englischen*. Berlin : Zentralinst. f. Sprachwiss. d. Akad. d. Wiss. d. DDR, S. 2–23.
113. Nītiņa, Iļjinska, Platonova 2008 = Nītiņa, Daina; Iļjinska, Larisa; Platonova, Marija (2008) *Nozīme valodā: lingvistiskie un ekstralingvistiskie aspekti*. Rīga: RTU izdevniecība.
114. Ogdens, Ričardss (1949) = Ogden, Charles Kay; Richards, Ivor Armstrong (1949) *The Meaning of Meaning : a Study of the Influence of Language upon Thought and of the Science of Symbolism*. 10th ed. London : Routledge & Kegan Paul.
115. Ozols 1967 = Ozols, Arturs (1967) Internacionālismu liktenis latviešu tautības valodā. No: Arturs Ozols. *Raksti valodniecībā*. Rīga : Zinātne, 464.–482. lpp.
116. Ozols 1968 = Ozols, Arturs (1968) Aizgūtā veclatviešu rakstu valodas leksika un mūsdienu latviešu valoda. No: *Latviešu leksikas attīstība : Artūra Ozola piemiņai*. Rīga : Zinātne, 11.–49. lpp.
117. Ozols 1993 = Ozols, Arturs (1993) *Latviešu tautas dziesmu valoda*. 2. lab. izd. Rīga : Zvaigzne.
118. Pavidis 2002 = Pavidis, Silvija (2002) Lettisch. In: Nina Janich, Albrecht Greule (Hrsg.). *Sprachkulturen Europas : ein internationales Handbuch*. Tübingen : Narr, S. 149–154.
119. Potjē 1964 = Pottier, Bernard (1964) Vers une sémantique moderne. In: *Travaux De Linguistique Et De Philologie* Nr. 2.1, S. 107–137.
120. Puradjē Diteija 1998 = Pouradier Duteil, Françoise (1998) Zum Problem der Äquivalenz in der kontrastiven Linguistik. In: Winfried Boeder (Hrsg.). *Sprache im Raum und Zeit*. In memoriam Johannes Bechert. [Beiträge zur empirischen Sprachwissenschaft, 2]. Tübingen : Narr, S. 123–137.
121. Reihmanis 1969 = Reichmann, Oskar (1969) *Deutsche Wortforschung*. Stuttgart : J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung.
122. Reihmanis 2001 = Reichmann, Oskar (2001) Lexikographie. In: Wolfgang Fleischer, Gerhard Helbig, Gotthard Lerchner (Hrsg.). *Kleine Enzyklopädie Deutsche Sprache*. Frankfurt a. M. u. a. : Lang, S. 144–177.
123. Reihns 1968 = Reich, Hans (1968) *Sprache und Politik : Untersuchungen zu Wortschatz und Wortwahl des offiziellen Sprachgebrauchs in der DDR*. [Münchener germanistische Beiträge, 1]. München: Hueber.
124. Reins 1983 = Rein, Kurt (1983) *Einführung in die kontrastive Linguistik*. Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
125. Roša 1973 = Rosch, Eleanor (1973) On the Internal Structure of Perceptual and Semantic Categories. In: Timothy E. Moore (ed.). *Cognitive Development and the Acquisition of Language*. New York : Academic Press, pp. 111–144.
126. Roša 1975a = Rosch, Eleanor (1975) Cognitive Representations of Semantic Categories. In: *Journal of Experimental Psychology: General* Nr. 104/3, pp. 192–233.
127. Roša 1975b = Rosch, Eleanor (1975) Cognitive Reference Points. In: *Cognitive Psychology* Nr. 7, pp. 532–547.

128. Roša 1978 = Rosch, Eleanor (1978) Principles of Categorization. In: Rosch, Eleanor; Loyd, Barbara B. (ed.). *Cognition and Categorization*. Hillsdale, NJ, pp. 27–48.
129. Skujiņa 2002 = Skujiņa, Valentīna (2002) *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. 2. pārstr. un papild. izd. Rīga : Latviešu valodas institūts.
130. Stenforts 1996 = Stanforth, Anthony (1996) *Deutsche Einflüsse auf den englischen Wortschatz in Geschichte und Gegenwart : mit einem Beitrag zum amerikanischen Englisch*. [Germanistische Linguistik, 165] Tübingen : Niemeyer.
131. Sterņins 1989 = Стернин, Иосиф (1989) *О понятии межъязыковой лексической эквивалентности*. In: Rainer Eckert (Hrsg.). *Synchroner slawisch-deutscher Sprachvergleich*. Berlin : Akademie der Wissenschaften, S. 55–64.
132. Strautiņa 1975 = Страутыня, В. (1975): *Адаптация интернационализмов и их фонетическая вариантность в латышском языке во второй половине XIX века*. Автореферат. Рига: Академия наук Латвийской ССР.
133. Šanks 1979 = Schank, Gerd (1979) Vorschlag zur Erarbeitung einer operationalen Fremdwortdefinition. In: Peter Braun (Hrsg.). *Fremdwort-Diskussion*. München : W. Fink Verlag, S. 32–58.
134. Šate 1990 = Schatte, Christoph (1990) Internationalismen und „falsche Freunde“ in den Lexika des Deutschen und des Polnischen. In: Peter Braun, Burkhard Schaefer, Johannes Volmert (Hrsg.). *Internationalismen : Studien zur interlingualen Lexikologie und Lexikographie*. [Germanistische Linguistik, 89]. Tübingen : Niemeyer, S. 87–93.
135. Šēders 1987 = Schaefer, Burkhard (1987) *Germanistische Lexikographie* : [Lexikographica: Series maior, 21]. Tübingen : Niemeyer.
136. Šēders 1990 = Schaefer, Burkhard (1990) Versuch einer theoretischen Grundlegung der Internationalismenforschung. In: Peter Braun, Burkhard Schaefer, Johannes Volmert (Hrsg.). *Internationalismen : Studien zur interlingualen Lexikologie und Lexikographie*. [Germanistische Linguistik, 89]. Tübingen : Niemeyer, S. 34–46.
137. Šēders 2003 = Schaefer, Burkhard (2003) Neuerlicher Versuch einer theoretischen und methodischen Grundlegung der Internationalismen-Forschung. In: Peter Braun, Burkhard Schaefer, Johannes Volmert (Hrsg.). *Internationalismen II : Studien zur interlingualen Lexikologie und Lexikographie*. [Germanistische Linguistik, 246]. Tübingen : Niemeyer, S. 71–107.
138. Šifko 1974 = Schifko, Peter (1974) Plädoyer für die Komponentenanalyse. In: *Vox Romanica*, Nr. 33, S. 56–69.
139. Šipana 1992 = Schippan, Thea (1992) *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen : Niemeyer.
140. Šipana, Ērhardts 2001 = Schippan, Thea, Ehrhardt, Horst (2001) Lexik. In: Wolfgang Fleischer, Gerhard Helbig, Gotthard Lerchner (Hrsg.). *Enzyklopädie Deutsche Sprache*. Frankfurt a. M. u. a. : Lang, S. 62–107.
141. Šlībene-Lange 1991 = Schlieben-Lange, Brigitte (1991) *Soziolinguistik. Eine Einführung*. 3. überarb. u. erw. Aufl. Stuttgart; Berlin; Köln : Kohlhammer.

142. Šmits 1961 = Schmidt, Wilhelm (1961) Lexikalische und aktuelle Bedeutung. In: *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung*, Nr. 14. Berlin : Akademie-Verlag, S. 231–243.
143. Šmits 1963 = Schmidt, Wilhelm (1963): *Lexikalische und aktuelle Bedeutung. Ein Beitrag zur Theorie der Wortbedeutung*. Berlin: Akademie-Verlag.
144. Špilners 1995 = Spillner, Bernd (1995) Zum methodischen und terminologischen Standort der Lexikologie. In: Ulrich Hoinkes (Hrsg.). *Panorama der lexikalischen Semantik*. Thematische Festschrift aus Anlaß des 60. Geburtstages von Horst Geckeler. [Tübinger Beiträge zur Linguistik, 412]. Tübingen : Narr, S. 613–618.
145. Šternemanis 1983 = Sternemann, Reinhard (1983) *Einführung in die kontrastive Linguistik*. Leipzig : VEB Verlag Enzyklopädie.
146. Štrauss 1986 = Strauß, Gerhard (1986) Schwere Wörter in der Politik. In: Gerhard Strauß (Hrsg.). *Der politische Wortschatz : Zur Kommunikations- und Textsortenspezifität*. Tübingen : Narr, S. 149–279.
147. Štrauss, Cifonuna 1986 = Strauß, Gerhard, Zifonun, Gisela (1986) Formen der Ideologiegebundenheit: Versuch einer Typologie der gesellschaftspolitischen Lexik. In: Gerhard Strauß (Hrsg.). *Der politische Wortschatz : Zur Kommunikations- und Textsortenspezifität*. Tübingen : Narr, S. 67–148.
148. Štrauss, Hāsa, Harasa 1989 = Strauß, Gerhard, Haß, Ulrike, Harras, Gisela (1989) *Brisante Wörter von Agitation bis Zeitgeist: ein Lexikon zum öffentlichen Sprachgebrauch*. [Schriften des Instituts für deutsche Sprache, 2]. Berlin; New York : de Gruyter.
149. Štrāsners 1987 = Straßner, Erich (1987) *Ideologie – Sprache – Politik: Grundfragen ihres Zusammenhangs*. [Konzepte der Sprach- und Literaturwissenschaft, 37]. Tübingen : Niemeyer.
150. Turska 2009 = Turska, Marta (2009) *Internationalismen in der Fachsprache der Gastronomie und Kochkunst im fünfssprachigen Vergleich*. [Danziger Beiträge zur Germanistik, 28]. Frankfurt a. M. : Lang.
151. Ufimceva 1962 = Уфимцева, Анна (1962) *Опыт изучения лексики как системы: (на материале английского языка)* Москва : Издательство АН СССР.
152. Ulmans 1967 = Ullmann, Stephen (1967) *Grundzüge der Semantik: die Bedeutung in sprachwissenschaftlicher Sicht*. Übersetzt ins Deutsche von S. Koopmann. Berlin : de Gruyter.
153. Veisbergs 2002a = Veisbergs, Andrejs (2002) Contrastive Analysis of Political Terms Definitions. In: *Contrastive and Applied Linguistics*. Vol. XI. Riga : SVTN, pp. 72–87.
154. Veisbergs 2002b = Veisbergs, Andrejs (2002) Politiskie termini leksikogrāfijā – pagātne un šodiena. No: Ojārs Bušs (red.). *Valodas vienību semantika un tās izpētes aspekti*. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 129. dzimšanas dienas atceres starptautiskās konferences materiāli. Rīga : LU LaVI, 60. – 63. lpp.
155. Veisbergs 2004 = Dictionary Definitions as Reflections of Ideologies. In: Larisa Iljinska (ed.). *Current Trends in Linguistics and Foreign Language Teaching*. Riga : RTU Publishing House, pp. 6–14.

156. Veisbergs 2005 = Veisbergs, Andrejs (2005) Ideology in Dictionaries: Definitions of Political Terms. In: Gottlieb Henrik, Jens Erik Mogensen, Arne Zettersten (ed.). *Symposium on Lexicography XI*. [Lexicographica. Series Maior, 115]. Tübingen : Max Niemeyer Verlag, pp. 537–547.
157. Veisbergs 2007 = Veisbergs, Andrejs (2007) Naida vārdi. No: *Kultūras Diena*, 27. 04. 2007. Pieejams: <http://news.lv/Diena/2007/04/27/naida-vardi> [skatīts 12. 12. 2013].
158. Vīgands 1987 = Wiegand, Herbert Ernst (1987) Über das Nutzen von Wörterbüchern. In: Mogens Dyhr, Jørgen Olsen (Hrsg.). *Festschrift für Karl Hyldgaard-Jensen : zum 70. Geburtstag am 3. Februar 1987*. [Kopenhagener Beiträge zur germanistischen Linguistik, 3]. Kopenhagen : University, S. 307–318.
159. Vīgands 2001 = Wiegand, Herbert Ernst (2001) Fremdwörterbücher und Sprachwirklichkeit. In: Gerhard Stickel (Hrsg.). *Neues und Fremdes im deutschen Wortschatz : aktueller lexikalischer Wandel*. [Institut für deutsche Sprache. Jahrbuch 2000]. Berlin; New York : de Gruyter, S. 59–88.
160. Votjaks 1971 = Wotjak, Gerd (1971) *Untersuchungen zur Struktur der Bedeutung. Ein Beitrag zu Gegenstand und Methode der modernen Bedeutungsforschung unter besonderer Berücksichtigung der semantischen Bedeutungsanalyse*. Berlin : Akademie-Verlag.
161. Votjaks 1982 = Wotjak, Gerd (1982) Äquivalenz, Entsprechungstyp und Techniken der Übersetzung. In: Gerd Jäger, Albrecht Neubert (Hrsg.). *Äquivalenz bei der Translation*. [Übersetzungswissenschaftliche Beiträge, 5]. Leipzig : VEB Verlag Enzyklopädie, S. 113–124.
162. Votjaks 1986 = Wotjak, Gerd (1986) Zu den Interrelationen von Bedeutung, Mitteilungsgehalt, kommunikativem Sinn und kommunikativem Wert. In: Gert Jäger, Albrecht Neubert (Hrsg.). *Bedeutung und Translation*. [Übersetzungswissenschaftliche Beiträge, 9]. Leipzig : Verlag Enzyklopädie, S. 72–125.
163. Votjaks 1987 = Wotjak, Gerd (1987) Bedeutung und Wissenskonfiguration - eine Quadratur des Kreises, oder wie löst man den gordischen Knoten? In: *Zeitschrift für Germanistik*, H. 6, S. 698–708.
164. Votjaks 2006 = Wotjak, Gerd (2006) Zur Beschreibung der Inhaltsebene sprachlicher Zeichen: im Spannungsfeld zwischen Sprachverwendung und Sprachbesitz : Rede (Text-, Norm-, und Systembedeutungen). In: Wolf Dietrich, Ulrich Hoinkes, Bárbara Roviró, Matthias Warnecke (Hrsg.). *Lexikalische Semantik und Korpuslinguistik*. [Tübinger Beiträge der Linguistik, 490]. Tübingen : Narr, S. 67–94.
165. VPSV 2007 = LU Latviešu valodas institūts (2007) *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Sast. autoru kolekt. Valentīnas Skujiņas vad. Rīga : LU Latviešu valodas institūts.